This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

D377
A1B49
1941
STACKS
JAN 23 1970

Библиотека
на
Славянска Бесѣда

ОДИНА II. КНИЖКА 1.

СОФИЯ
1907

Библиотека
на
Славянска Бесѣда

Съдържание:

I. Възраждане и сегашно състояние на Словенцитѣ въ културно и економическо отношение. — *А. Безеншекъ.*

II. Послѣднитѣ дни на Търновското царство. — *Н. Начовъ.*

ГОДИНА II. КНИЖКА 1.

СОФИЯ
1907

I.

Възраждание и сегашно състояние на Словенцитѣ въ културно и економическо отношение.

СКАЗКА

отъ **Антонъ Безеншекъ**

въ „Славянска Бесѣда“ на 1 октомврий 1906 година.

Приятно ми е, че ми се падна честьта да държа сказка въ сѫщото дружество, въ което прѣди 25 години— скоро слѣдъ основанието му — четохъ първата си студия върху българскитѣ народни пѣсни*).

Тогава Славянска Бесѣда не притежаваше още собствено помѣщение, но за сказкитѣ бѣше ни дадено на разположение старата сграда на Народното Събрание, което се намираше близу до днешната Народна Банка. Отъ трибуната на докладчика четохъ тогава своята сказка прѣдъ едно многобройно общество, и то на два пѫти, понеже темата бѣше доста обемиста.

Въ Славянска Бесѣда прѣзъ четвърть вѣкъ отъ нейното основание сѫ се чели много сказки върху разни интересни, хубави и полезни теми, които най-добрѣ отговарятъ на цѣльта ѝ. Тия сказки ни запознаватъ съ различнитѣ *славянски племена*. Взаимното запознавание е основа за взаимно уважение, сближение и за *братско съгласие*, отъ което не се нуждае, може би, никое племе повече, отколкото славянитѣ.

*) Сказката бѣше напечатана и издадена отъ Славянска Бесѣда подъ название: „Оцѣнение на българскитѣ народни пѣсни по формата и съдържанието имъ“. София 1882.

Отъ като построи Славянска Бесѣда този красивъ салонъ, имахме случай да чуемъ въ него интересни сказки за Руситѣ, Чехитѣ, Поляцитѣ и Хърватитѣ изобщо, или за отдѣлни отлични и заслужили синове на тия и други славянски народности. А днесъ за първъ пѫть желая да разкажа накратко за моитѣ съотечественици *Словенцитѣ*, живущи въ австрийскитѣ области Крайна, южна Щирия, юго-източна Каринтия или Корутания, въ приморскитѣ провинции Горица и Градишка, въ околностьта на Тръстъ (Триестъ) и сѣверозападна Истра; въ Унгария — въ Сомботска, Желѣзнишка и Шопронска жупания (комитатъ), и въ Италия — въ Резиянската долина, Видемски (Удински) окрѫгъ.

Словенцитѣ сѫ западенъ клонъ на южното славянство и съсѣди на нѣмцитѣ, италиянцитѣ и маджаритѣ. Като такива, тѣ сѫ изложени на постоянни нападения, посѣгателства и насилия отъ страна на по-силнитѣ и неприятелскитѣ съсѣди: Нѣмцитѣ налѣгатъ върху тѣхъ отъ сѣверъ и западъ, та искатъ току-речи надъ тѣхнитѣ глави да поставятъ германския мостъ отъ „Белта до Адрия"; Италиянцитѣ съ своята „Italia irredenta" дирятъ сънародници между словенцитѣ подъ дърво и камъкъ и рекламиратъ за себе си южнитѣ провинции, населени съ словенцитѣ, между които само рѣдко се намиратъ чистокръвни Италиянци, но повечето сѫ поиталиянчени словенци, наречени „лахони", както има и въ южна Щирия и Корутания, Словенци, които се „нѣмчеятъ" и наречени отъ сънародницитѣ си „нѣмшкутари". За жалость, забѣлѣжва се подобенъ процесъ и въ окрѫзитѣ, съсѣдни на маджаритѣ, гдѣто словенскиятъ елементъ се прѣтопява въ маджарския (маджарони). Но все пакъ маджаритѣ, които приеха въ своя писменъ езикъ около 800 славянски корени и се нуждаятъ, може би, още отъ повече, не сѫ толкова опасни съсѣди по културата, отколкото по извѣстнитѣ имъ брутални обноски къмъ славянитѣ, живущи въ тѣхното кралство.

Обаче нѣмцитѣ и италиянитѣ сѫ по-опасни за Словенцитѣ: първитѣ съ своя „Drang nach Osten", а вторитѣ съ своя „Italia irredenta". И еднитѣ, и другитѣ не жалятъ никакви културни и некултурни срѣдства за да гер-

манизиратъ или италиянизиратъ Словенцитѣ. Въ ония врѣмена, когато още не бѣ събудено националното съзнание у Словенцитѣ, по̀-лесно е било на съсѣдитѣ да постигнатъ алчнитѣ си цѣли. Но днесь, когато народътъ е събуденъ и материално доста укрѣпналъ, работата на неприятелитѣ не е вече толкова лесна; напротивъ, Словенцитѣ ставатъ днесь единъ силенъ бедемъ (antemuralis) противъ наплива на нѣмцитѣ, за защита на цѣлото южно Славянство.

А отъ друга страна, може да се каже, Словенцитѣ щѣха, може би, отдавна да се отчаятъ въ тежката и непрѣкжсна борба съ мощнитѣ неприятелски съсѣди, ако да нѣмаха къмъ изтокъ за съсѣди искрени приятели, еднокрънви братя — Хървати, Сърби и Българи. Тѣзи братски народи, съ славно минало и голѣмо бждеще, съставятъ важна морална подкрѣпа за Словенцитѣ, така щото и тѣ могатъ да мечтаятъ за едно по̀-добро бждеще.

Насъ южнитѣ славяне съединяватъ въ видъ на една система отъ артерии нѣколко плавателни рѣки, между които главна е *Дунавъ;* въ нея се втича при Бѣлградъ *Сава*, на която изворитѣ сж въ нашитѣ словенски планини (подъ могжществения върхъ Триглавъ); тя минава прѣзъ горня Крайна покрай бѣла *Любляна* (централния градъ на Словенцитѣ) и образува нататъкъ граница между Крайна и Щирия, тече покрай *Загребъ* прѣзъ Хърватско и Славония, образува граница между тѣзи области отъ една страна и Босна и Сърбия отъ друга, до дѣто я пригърне „сребробистрий“ Дунавъ. Сжщиятъ приема малко по нагорѣ при главния градъ на Славония *Осѣкъ* рѣка *Драва* (т. е. дерава рѣка), която извира въ Тиролскитѣ алпи, минава прѣзъ Каринтия и Щирия, гдѣто напоява *словенската* земя, и сетнѣ изъ цѣлото си течение по Хърватско и Славония здрависва нашитѣ братя. Слѣдъ като Дунавъ прибере тия двѣ славянски рѣки заедно съ тѣхнитѣ притоци Савина и Дравина, мие сѣвернитѣ граници на Сърбия и България и се втича най-подиръ като могжществена рѣка въ славянското — Черно море. По такъвъ начинъ хубави природни пжтища съединяватъ Словенцитѣ съ останалитѣ южни Славяни и имъ посочватъ, накждѣ трѣбва да бждатъ обърнати тѣхнитѣ

погледи и стремежи, за да получаватъ нуждната енергия въ борбата си съ неприятелскитѣ съсѣди.

Освѣнъ рѣкитѣ, съединяватъ ни отъ 15 години насамъ непосрѣдствено и желѣзницитѣ. Сѫщата линия *Цариградъ* — Одринъ — Пловдивъ — *София* отива прѣзъ Нишъ за *Бѣлградъ* и отъ тамъ (прѣзъ моста надъ р. Сава) край Земунъ, Митровица, Винковци, Славонски Бродъ, Сисакъ — за *Загребъ*. Отъ тамъ едната линия отива за Рѣка (Фиуме), а другата прѣзъ Зидани мость (Steinbrück) — за *Любляна*, и нататъкъ за *Тръстъ*, пристанище на Адриатическо море. Отъ София до Бѣлградъ се стига съ бързъ влакъ за 10 часа, отъ Бѣлградъ до Загребъ за 8 часа, и отъ тамъ до Любляна за 3 часа. Значи, като се вематъ прѣдъ видъ и чаканията на пò-главнитѣ станции, гдѣто ставатъ митнишки и паспортни прѣглеждания, може отъ София до Любляна да се стигне най-много за 24 часа.

Това обстоятелство е твърдѣ сгодно и за свързване пò-тѣсни *търговски* сношения измежду отдѣлнитѣ народности на славянския югъ. Намѣсто да посрѣдствуватъ помежду ни *чужди* комисионери и разни еврейски фирми въ Будапеща и Виена, по-добрѣ би било да се сношаваме непосрѣдствено помежду си и по-голѣмитѣ южнославянски търговски фирми да въртятъ взаимна търговия, както прилича на братя, които всѣкога трѣба да почитатъ девизата: „*Свои при своитѣ*“, приета вече отдавна у братята Чехи, а отчасти и у Словенцитѣ. Забѣлѣзва се въ послѣдне врѣме зачитанието на тая девиза тоже у Българитѣ въ тѣхнитѣ отношения къмъ Гърцитѣ. Изобщо, всички Славяни би трѣбвало да се придържатъ о тази девиза, ако искаме да се осигури на отдѣлнитѣ клонове отъ могѫщественото Славянско дърво материаленъ и културенъ напрѣдъкъ, да си запазятъ своята независимость ония, които я иматъ, и да си я извоюватъ ония, които се намиратъ въ зависимость отъ чужди елементи.

Една българска пословица казва: „Братъ брата не храни, но тежко му, който го нѣма!“ Ний славянитѣ имаме — както казва нашата пѣсень — навредъ братя*), но не

*) „Slovan povsod brate ima“.

се познаваме взаимно достатъчно добрѣ; затова ни се струва често пѫти мѫчно, като че ги нѣмаме.

У насъ славянитѣ трѣба да надвие убѣждението за съвокупностьта, както е надвило вече въ начало на миналия вѣкъ у отдѣлнитѣ племена на германския народъ, именно: че всѣко умствено произведение на една макаръ най-малка единица на нашето племе *трѣбва да бѫде обща собственость на всички Славяни.*

Нека помнимъ добрѣ, какво е говорилъ нѣмскиятъ философъ Фихте въ своитѣ „Рѣчи къмъ германския народъ“ *) тъкмо прѣди сто години (1807/8): „Егоизмътъ, занемарението на съвокупностьта упропасти Германия. За да можеше да се появи зората на една нова епоха, трѣбаше да се подигне ново морално възврѣние, споредъ *което отдѣлниятъ се счита като часть отъ съвокупностьта*“.

Подобно казва и *Вундтъ*: „Народната опасность събуди политическото съвокупно съзнание, прѣдъ което егоистическиятъ моралъ на романтизма се разпръсна като плѣва“.

Ние Славянитѣ трѣба да научимъ отъ нашитѣ неприятели, колко опасенъ е егоизмътъ и сепаратизмътъ, а какво важно значение има за насъ съвокупностьта и братското съгласие!

Слѣдъ тѣзи общи разсѫждения мога да пристѫпя къмъ развитието на темата си и да разправя — доколкото е възможно въ рамкитѣ на една сказка — прѣди всичко, за историята и за езика на словенцитѣ, а послѣ за днешното имъ културно и економическо състояние.

Нѣмамъ, обаче, никакъ намѣрение да говоря като Цицерона „Pro domo sua“, но желая да изложа рѣчьта си обективно, основайки се на достовѣрни източници и на туй, каквото зная отъ собственитѣ си наблюдения по прѣдмета.

Численностьта.

Споредъ послѣднята статистика на чешкия ученъ Станиславъ *Клима*, напечатана въ „Slovansky Prehled“

Fichte's „Reden an die deutsche Nation“.

общото число на *Словенцитѣ* възлиза на 1,444,364 души. Въ Австрия живѣятъ 6,192,780, въ Унгария 77,084, въ Хърватско и въ околностьта на гр. Рѣка 25,235 (включително гр. Загребъ съ 6027 Словенци), въ Италия 40,000, въ Германия 6225, въ Америка около 100,000 и въ Египетъ 3000 души.

Най-много *Словенци* има и най-компактно живѣятъ тѣ въ область *Крайна*, която се простира между източнитѣ Алпи, наречени „Караванки", близу до Адриатическо море. Тая область е населена почти изключително отъ Словенци. Главниятъ градъ Любляна брои около 40,000 души, отъ които $^3/_4$ часть сѫ Словенци, а $^1/_4$ нѣмци и други народности. Цѣлата область, наречена херцогство (войводина) Крайна брои 508,150 жители.

Областьта *Щирия* (сѫщо херцогство) брои 1,356,000 жители, отъ които безпристрастната статистика би изкарала наявѣ, че половината сѫ Словенци; но пакъ и несправедливата статистика признава, че тѣ сѫ една третя.

Въ Каринтия или *Корутания* живѣятъ около 200,000 Словенци, и то въ южната и източната часть. Въ приморскитѣ области Горица, Градишка и Тръстъ живѣятъ сѫщо повече отъ 100,000 души.

Въ западнитѣ жупании (комитати) на *Унгария* — Сомботска, Желѣзна и Шопронска — живѣятъ около 70,000 Словенци, които говорятъ на своя езикъ, четатъ словенски книги (особно изданията на дружеството св. Мохоръ, за което ще говоря по-сетнѣ).

Въ *Италия* живѣятъ въ *Резиянската* долина въ околностьта на Видемъ (Удине) около 40,000 Словенци, измежду които споменатото дружество св. Мохоръ брои 234 членове, и всѣка година се разпространяватъ между тѣхъ около 1200 екз. разни поучителни словенски книги. Когато прѣди 2—3 години италиянската кралевска двойка посѣти тая область, прѣдстави ѝ се една депутация отъ видемскитѣ Словенци. Кралица Елена (дъщеря на черногорски князъ Никола) благоизволи да се разговаря съ членоветѣ на депутацията по славянски езикъ. *)

---

*) Сѣверното и западното крайбрѣжия на Адриатическо море бѣха нѣкогажъ изцѣло славянски, обаче въ послѣднитѣ врѣмена итали-

Нарѣчието на видемскитѣ Словенци изучава̀ около 1870 година много внимателно рускиятъ ученъ — филологъ *Куртенэ*, който издаде своитѣ студии подъ название „Резья и Резьяне“. *). Прѣзъ 1892 г. сѫщиятъ издаде въ С. Петербургъ съчинението „О Славянахъ въ Италіи“. А наскоро ще отиде да изучава единъ по-младъ български филологъ *Костовъ* сѫщото интересно нарѣчие резиянско, както и други словенски и южно-славянски нарѣчия, и то, можеби, въ продължение на нѣколко години.

Тия изучаванията на отдѣлнитѣ славянски нарѣчия отъ страна на учени отъ една или друга славянска народность сѫ твърдѣ радостни явления, които ще подпомогнатъ значително да се запознаемъ взаимно, да се сближимъ и да се обикнемъ като братя.

Прѣди да говоря за историята на словенския народъ, искамъ да кажа нѣколко думи за самото название „*словенецъ*“. Ние сами се наричаме „Словенци“, а Руситѣ, Чехитѣ и Поляцитѣ ни наричатъ „словинци“ за разлика отъ *Словацитѣ*, живущи подъ Карпатитѣ въ сѣверозападна Унгария, които сами себе си тоже наричатъ „Словенци“ и своя езикъ — „словенски“ (словачки). А жителитѣ на *Славония* (Славонци) сѫ собствено Хървати и говорятъ хърватски. тъй като Хърватско и Славония образуватъ заедно съ Далмация така наречената „троедна кралевина“.

Названието *Словенци* е произлѣзло непосрѣдствено отъ племенното название „*Словѣне*“, което име се е запазило не само у споменатитѣ двѣ народности: Словенци и Словаци, но и у новогородскитѣ славяне въ Русия.

Рускиятъ лѣтописецъ Несторъ и чешскиятъ лѣтописецъ Далимилъ ни наричатъ „Хорутане“, споредъ една область Хорутания (Каринтия), гдѣто въ южнитѣ и източ-

---

янскиятъ елементъ отъ съсѣдното кралство е захваналъ тамъ ужасна агитация, да прѣтопява словенци и хървати въ италянци. За това тѫжно гласятъ мелодиитѣ на нашия словенски композиторъ Хайдрихъ:

Morje, morje jadriansko,
Nekdaj bilo si slavjansko!

*) Напечатано тогава и на словински езикъ въ вѣстникъ Slovenski Narod“ въ Любляна въ редъ подлистници подъ заглавие „Rezija u Rezijanci“.

нитѣ прѣдѣли — както вече споменахъ въ начало — живѣятъ Словенци. Ние казваме на тая область *Корошко* или „*Коротанъ*“ и „*Горотанъ*“. Едно по-старо име на Словенцитѣ бѣше „венди“ или „венети“. Нѣмцитѣ още днесь обичатъ да употрѣбяватъ това название особно за Словенцитѣ въ Щирия: *Wenden*, *Wendische* или *Windische*. Названието „венети“ се е запазило, споредъ мнѣнието на словенския археологъ и филологъ *Даворинъ Тярстенякъ*, у нѣкогашнитѣ славяне въ сѣверна Италия, които се наричали „венети“ и дали названието на *Венеция*. Въ Щирия имаме още днесь много нѣмски названия на градове и цѣли околности съ прилагателното „Windisch“, напр. Windisch-Graz (словенски градецъ *), „Windisch-Bücheln (словенске горице) и пр.

История.

Словенцитѣ се прѣселиха въ VI вѣкъ отъ *Панония* въ тия области, като бѣгаха прѣдъ дивитѣ Авари. Словенцитѣ окупираха първенъ не само ония мѣста, въ които живѣятъ днесь, но се пръснаха много по-далечъ къмъ сѣверъ и западъ. Тѣхна бѣше цѣла Корутания, нѣкои части отъ Долня Австрия на дѣсния брѣгъ на Дунава и части отъ Тиролъ и Залцбургъ. Това го доказватъ между прочемъ и Нѣмцитѣ, що и днесъ живѣятъ тамъ и употрѣбяватъ наши названия на разни рѣки и езера, планини и долини, градове и села. По-голѣмата часть отъ тия „нѣмци“ не сж друго, освѣнъ германизирани въ течение на вѣкове *Словенци*. Отъ множество имена съ *словенски* коренъ на нѣмски *прѣкроени* давамъ тука, освѣнъ споменатия Gratz (градецъ), още нѣколко примѣри: Leoben (Любно), Leibnitz (Липница), Feistritz (Бистрица), Leutschach (Луче, *въ Лучахъ* **). Планината, прѣзъ която минава желѣзницата отъ Виена за Градецъ, наречена Semmering е словенски „смречникъ“ (гдѣто ра-

*) Названието на главния градъ на Щирия Gratz произлиза сжщо отъ славянски коренъ *градъ—градецъ*, както го наричатъ още днесъ Словенцитѣ.

**) Нѣмцитѣ взеха тука, както и въ много други названия, мѣстния падежъ на — *ахъ* за коренъ или за самото име (именителенъ пад.).

стятъ смрики). Тоже има множество рѣки съ название Festritz (бистрица), Drau (Драва), Sann (Savinja); Pustertal (Пуста долина) Lavanttal (Лободска долина); Ossiach (Osoje, v Osojah), Woerthersee (Върбско езеро) и пр. и пр.

Въ новата си родина Словенцитѣ намѣриха тежки условия за животъ. Тѣ попаднаха въ враждебни отношения съ прѣслѣдващитѣ ги Авари, а сѫщо така и съ новитѣ си съсѣди Нѣмцитѣ и Италиянцитѣ, па дори и съ Византия.

Още въ 595 год. тѣ отчаяно се борятъ съ баварския вождъ Тасило въ Пуста долина. Къмъ срѣдата на VII в. (627—662) тѣ се числятъ къмъ обширната чешка монархия на силня князь *Само*, тѣ бѣха негови съюзници и въ него врѣме приеха християнството. Но слѣдъ като се разпадна царството на Само, Словенцитѣ пакъ сѫ принудени да водятъ борба съ съсѣдитѣ си. Понѣкога тѣ успѣшно се борятъ съ фриаулскитѣ и баварски вожди (херцоги). Обаче, слѣдъ дълги борби падатъ първомъ подъ Баварцитѣ, а въ VIII вѣкъ — подъ Франкитѣ. Първиятъ словенски князь *Борутъ* се подчинилъ въ 750 год. на Франкитѣ, а въ края на сѫщия вѣкъ при Карла Великий всичкитѣ Корутани трѣбвало да признаватъ надъ себе властьта на Франкитѣ, като образували тъй наречената „виндийска марка“ (словенска украйна) като часть отъ царството на Карла Великий.

Отъ начало тѣмъ останала нѣкаква сѣнка отъ самостоятелность: имали малки туземни князе, които впрочемъ служили като посрѣдници между върховната власть и покорения народъ. Ала скоро и тия князе изчезватъ, и Словенцитѣ подпадатъ подъ пълната власть на нѣмскитѣ херцоги и маркграфи, а заедно съ това се прѣсича завинаги и независимото имъ сѫществуване. Тѣхнитѣ земи подъ видъ *Корутанско княжество* и *словенска украйна* (Wendische Mark), т. е. днешна Крайна и часть отъ Каринтия и Щирия, влизатъ въ състава на нѣмската империя, а по-послѣ въ състава на Австрия, както се намиратъ и днесь.

Ранната загуба на политическата самостоятелность и ранното разпространение на християнството отъ италиянски и нѣмски проповѣдници съ латински богослужебенъ

езикъ, прѣзъ VII и VIII вѣкъ, поставятъ Словенцитѣ въ латинско-германския културенъ кржгъ,—факторъ, който повлия върху по-нататъшното имъ историко-културно развитие. Откжснатъ отъ другитѣ славянски народи, както и безъ сношение съ други Славяни на западъ, Словенскиятъ народъ е билъ принуденъ да се подчини на този миръ само слѣдъ дълга упорита борба и да възприеме западно-европейската култура, която всѣкога се стремила и се стреми, да заличи споменитѣ отъ миналото му и да унищожи неговата народна индивидуалность. За това тжжно пѣѐ нашиятъ прославенъ поетъ *Симеонъ Грегорчинъ*, че единственитѣ паметници на печалната ни история сж *гробоветѣ* на падналитѣ въ боеветѣ съ неприятели херои.

Че можаха Словенцитѣ да противостоятъ на германизирането прѣзъ цѣлитѣ послѣдни десеть вѣка, това доказва, че има у тѣхъ *енергия* и *народно чувство* и че обичатъ своя езикъ, своитѣ нрави и народни обичаи. Отъ послѣднитѣ, за жалость, много сж се изгубили или замѣнили съ чужди, но езикътъ е останалъ добрѣ запазенъ.

Великото европейско движение къмъ просвѣта и свобода, което прѣзъ послѣднитѣ два вѣка раздвижи и Славянитѣ изобщо, произведе своето дѣйствие сжщо и у Словенцитѣ въ края на XVIII вѣкъ. Заспалото *национално самосъзнание* на Словенцитѣ полека-лека се пробужда чрѣзъ изучване езика, и чрѣзъ скромната книжовность, които сж мощни лостове на всѣко възраждане. Прѣзъ миналия вѣкъ книжовностьта се подигнала, економическото и политическо положение на народа се подобрило, така щото отъ сега нататъкъ вече нѣма опасность, че този малъкъ народъ ще бжде погълтнатъ отъ по-силнитѣ съсѣди. Освѣнъ това, заслужва да се спомене, че словенското възраждане роди и забѣлѣжителни мжже, учени и художници, които сж заслужили не само на народа си, но и на цѣлото Славянство. За тѣхъ ще говоря по-сетнѣ.

Както вече казахъ въ начало, Панония бѣше праотечеството на Словенцитѣ, както и на нѣкои други южни Славяне. Тѣ всички сж извѣстни въ историята подъ

бщото име „панонски Славяне“. Една часть отъ тѣхъ се рѣсели въ VI вѣкъ въ мѣстноститѣ подъ Алпитѣ изъ олината покрай рѣки Сава и Драва; друга една часть рѣмина Дунава и тръгна къмъ Балканитѣ. Отъ този сторически фактъ можемъ да си обяснимъ голѣмото ходство между езицитѣ, говорими на славянския югъ, аже между отдалечени по пространство, както сѫ слоенскиятъ и българск*и*ятъ. Така ще разберемъ лесно и вѣтѣ теории на ученитѣ слависти: отъ една страна Слоенецътъ *Миклошичъ* и др., който твърди, че стариятъ ерковно-славянски езикъ е билъ *старословенски*, а отъ руга страна Чехитѣ Хатала и Гайтлерь, мои бивши рофесори по славистиката въ Прага и Загребъ, които екларирать сѫщия езикъ за *старобългарски*. Нека си жде това тъй или инакъ, (тукъ не му е мѣсто и врѣме а изслѣдваме, коя страна има право), за насъ отъ обща лавянска точка зрѣние е важно да признаемъ принципа, ойто посочихъ по-рано, именно: че *душевнитѣ произвеения на единъ кой и да било славянски народъ трѣбва а се считать за общо притежание на цѣлото славянско племе!*

Езикъ.

Словенскиятъ езикъ принадлежи — както вече споенахъ — къмъ южнославянската група и се намира въ лизко сходство съ хърватско-сърбския, както и съ българския. Езика на Словенцитѣ има нѣкои особности, кои о колкото го различаватъ отъ хърватско-сърбския, толозъ го сближаватъ съ българския. Една такава особость е ударението, което е донѣйдѣ различно отъ уарението въ хърватско-сърбския езикъ, а е прилично а българското ударение въ много случаи. Особно ако земемъ прѣдъ видъ ударенията на нѣкои словенски наѣчия: нарòдъ (naròd), сърдцѐ (srcé), готòво (gotòvo), окòренъ (pokòren), мѫжѐ (mořjé), послѣденъ (posléden). окрѝвъ (pokriv), обѐмъ (objèm). людье (ljudje) и пр. и пр.

Въобще словенскиятъ езикъ прѣдпочита ударението а прѣдпослѣдния или послѣдния слогъ, а хърватсько-рбскиятъ — на прѣдпослѣдния и прѣдпрѣдпослѣдния ропарокситононъ): нàрод, гòтово, пòкоран, мòре, пò-

следан, пòкрив, òбјем, и пр. и пр. Има и много корени, които сѫ общи на българския и словенския езици, а не се срещатъ никакъ въ хърватско-сърбския. И тукъ да вземемъ прѣдъ видъ най-напрѣдъ нарѣчията: *котри* (въ родопско бълг. нарѣчие) kteri (kateri) въ словенския езикъ; *прашамъ* (въ македоно-българско нарѣчие) prašam (въ словенски езикъ); въ книжовенъ езикъ: *стрѣха* (бълг.), streha (слов.), кров (хърв.-сърбски); хижа (мак.-български), hiža (словенски), kuća (хърв.-сърбски); тука (бълг.), tukaj (слов.), овде (хърв.-сърбски); азъ (бълг.), jaz (слов.), ja (хърв.-сърб.); черковно-славянско: камо грядеши, kam greš (словенски) и пр.

Въ морфологията на словенския езикъ се запазиха много остатъци отъ стария езикъ (архаизми), каквито нѣма запазени въ никой другъ славянски езикъ и нарѣчие. А именно това го сближава толкова до черковно-славянския езикъ:

1) Такива стари форми сѫ запазени не само въ книжовния езикъ, но и въ народния говоръ (въ всичкитѣ нарѣчия). Интересна стара форма е, прѣди всичко, *двойственото* число въ склонението и въ спрежението: midva sva brata (ние двама сме братя), midve sve sestri (ние двѣ сме сестри); ženama, možema (на двѣтѣ жени, на двамина мѫже); sinova in hčerki (двата сина и двѣтѣ дещери) и пр. Въ спрежението на глаголитѣ имаме напр. при спомагателния глаголъ *„съмъ“ двойственното* число за мѫжки и срѣденъ родъ: sva, sta, sta, — за женски родъ: sve, ste, ste: при други глаголи напр. за мѫжкъ родъ: delava, delata, delata — за женски родъ: delave, delate, delate и пр.

2) Има запазено неопрѣдѣлително наклонение (инфинитивъ) у всички глаголи, както и достигателното (супинумъ): delati, delat (moram delati, grem delat т. е. трѣбвамъ да работя, отивамъ да работя).

3) Има голѣмо богатство отъ сложни думи и описателни форми.

4) Запазени сѫ въ нѣкои нарѣчия старитѣ носовни ѫ и ѧ, както се произнася напр. ronka (рѫка) въ едно корутанско нарѣчие, (сѫщо се произнася и въ едно родопско-българско нарѣчие споредъ Хр. П. Константинова);

въ едно щирско нарѣчие: mensec (мѧсецъ, мясецъ) и др. Тия и още други морфологически и фонетически особности сѫ характеристични за словенския езикъ и даватъ на филолозитѣ богатъ и важенъ материалъ за студии въ областьта на славистиката.

Врѣмето, опрѣдѣлено за една сказка, не ми позволява да се впускамъ въ подробноститѣ, които интересуватъ само филолозитѣ-слависти. Ще мина къмъ словенската литература, която може да бѫде интересна и за по̀-широки крѫгове.

Книжовность.

Най-стариятъ паметникъ на словенската книжовность бѣ намѣренъ въ Бавария въ Фризинкъ, (Брѣзникъ? Friesing), нареченъ „фризински споменикъ". Той съдържа три словенски изповѣдни молитви и нѣкои други черковни поучения. Споменикътъ е написанъ съ латински букви и произхожда по всѣка вѣроятность отъ X вѣкъ. Отъ послѣдующитѣ вѣкове до XVI вѣкъ не се намѣри нищо, което би свидѣтелствувало за развитието на словенския езикъ прѣзъ този дълъгъ периодъ.

Въ XVI вѣкъ (1508—86 год.) свещеникъ *Примовъ Трубаръ* бѣше първъ, който се рѣши въ врѣме на реформацията да пише на едно словенско нарѣчие, което до тогава почти никакъ не бѣ проникнало въ писменностьта. Прѣзъ 1582 год. той написалъ прѣводъ на новия завѣтъ на словенски езикъ.

Юрий Далматинъ издаде прѣзъ 1584 год. словенски прѣводъ на цѣлото свещенно писание, и то въ такъвъ хубавъ стилъ, който — споредъ мнѣнието на учения Копитаръ — и подиръ 200 години не можалъ да устарѣе.

Прѣзъ 1584 год. Словенцитѣ се снабдиха съ първата граматика, печатана въ Витенбергъ.

Въ тоя периодъ захваща да дѣйствува между Словенцитѣ протестантската пропаганда, която обаче слѣдъ малко врѣме прѣстана.

Контра-реформацията сѫщо е дѣйствувала посрѣдствомъ народния езикъ.

Прѣзъ XVII и XVIII вѣкове настжпило пълно мъртвило въ словенската книжовность. Едвамъ въ периода на французската революция и на нѣмската романтика започва новъ животъ въ словенската книжовность.

Юрий Япель издаде къмъ края на XVIII вѣкъ новъ словенски прѣводъ на библията.

Когато френскиятъ императоръ *Наполеонъ* I за единъ кратъкъ периодъ съедини Словенцитѣ отъ всички области въ „*Илирското кралство*", яви се първиятъ словенски поетъ *Валентинъ Водникъ* (1758—1819). Той бѣше свещенникъ въ Горня Крайна, а послѣ — прѣподавател у гимназията въ Любляна. Първитѣ му издания бѣха нѣколко течения на народния календарь съ разни разкази, взети отъ живота на народа, а въ 1797 год. прѣдприе издаванието на „Ljubljanske novice". Водникъ успѣ твърдѣ много съ своитѣ издания въ онова врѣме, съживи отново умствената дѣйность на народа и поддигна неговото самосъзнание. Стихотворенията на Водника толкозъ много се отличавали съ народенъ духъ и тъй хубаво отговаряли на народния вкусъ и на езика, щото всѣки Словенецъ е могълъ лесно да ги усвои и обикне. Водниковата прѣкрасна поезия (единъ видъ словенски химнъ):

Napoleon reče:
Ilirija vstan!

е още днесъ общоизвѣстно между народа. Тогава Словецитѣ се запознахж съ френскитѣ демократически идеи. Френското правителство покровителствувало доста много словенския езикъ и наредило потрѣбното, да се напишатъ и напечататъ нѣкои учебници на словенски езикъ. За това е могълъ патриотътъ свещенникъ Водникъ да се въодушевява за Наполеона и да прославява въ своитѣ поезии този периодъ. А отъ друга страна националнитѣ стремежи на нѣмската романтика, каквито се появявахж въ Виена и въ южнитѣ области, намѣриха отзивъ тоже при Словенцитѣ. Тѣ обичахж тогава да четатъ — както още въ днешнитѣ врѣмена — произведенията на нѣмската литература, и отъ нея научихж, какво важно значение има народностьта: захванахж да се въодушевя-

ватъ за по-тѣсното си отечество, за своя езикъ, за народнитѣ обичаи, за народната поезия и пр. Нѣмцитѣ тогава не бѣхѫ толкова противни на народното движение у Словенцитѣ, както сѫ сега. Въ 1812 г. бѣ основана въ Градецъ (Грацъ) катедра за славянската филология, при всичко че този градъ населявахѫ почти само Нѣмци. А прѣди нѣколко години въ Целье, гдѣто почти половината жители сѫ Словенци и гдѣто цѣлата околность е изключително словенска, Нѣмцитѣ се противятъ на една скромна словенска гимназия.

Освѣнъ споменатитѣ влияния, много подѣйствува за събуждането на народнитѣ чувства у Словенцитѣ литературното движение у Чехитѣ и Поляцитѣ.

На нѣмския духъ се постави насрѣща славянскиятъ. Прочутиятъ словачки поетъ и примѣренъ патриотъ Янъ Коларъ поканилъ въ 1842 год. Славянитѣ, да бѫдатъ солидарни помежду си и да сѫществува взаимность между отдѣлнитѣ славянски нарѣчия. Неговитѣ заслуги най-добрѣ характеризира краткиятъ надписъ върху надгробния му камъкъ: „Догдѣто си живѣлъ, носилъ си въ своето сърдце цѣлия народъ, а мъртъвъ ти живѣешъ въ сърдцето на цѣлия народъ“. Дѣятелностьта му е раждала добри плодове не само между неговитѣ съотечественици, но и между другитѣ Славяни: въ Загребъ се появихѫ тремежитѣ за литературно съединение на всички южни Славяни подъ общото име „Илирци“. Разбира се, че и Словенцитѣ захванахѫ да се въодушевяватъ за своитѣ братя на югъ и на сѣверъ, което въодушевление продължава у тѣхъ непрѣкѫснато все до днешнитѣ врѣмена, не ще съмнѣние, че ще трае тоже въ бѫдещето.

Прѣзъ това врѣме се появи най-забѣлѣжителниятъ словенски поетъ *Францъ Прешернъ* (1880—1848). Той е най-прославениятъ лирикъ у Словенцитѣ — словенскиятъ Петрарка. Прочутиятъ нѣмски поетъ Анастасий Грюнъ, който бѣше ученикъ на Прешерна, прославява учителя си въ една красива „ода“, гдѣто го нарича „великъ геий“ и отъ „Бога надаренъ поетъ“.

Прѣзъ миналата година се издигна въ Любляна съ народни пожертвования прѣкрасенъ паметникъ, както прѣди нѣколко години — и на Водника. При двѣтѣ вели-

колѣпни тържества присжтствуваха прѣдставители на всички славянски племена, — приятенъ знакъ на славянската солидарность.

Нѣколко години по-сетнѣ отъ Прешерна се появи поетътъ Иованъ Веселъ *Косески*. Неговитѣ поезии излѣзоха прѣзъ 1844 год. въ първо издание. Въ 1879 год. издаде ги дружеството „Матица словенска“ въ второ попълнено издание. Косески е натъкмилъ много руски и нѣмски поеми на словенски езикъ.

Симеонъ Грегорчичъ (1844—1906 год.) е най-видниятъ между по-новитѣ словенски поети. Той е славенъ лирикъ и отличенъ епикъ, въобще голѣмъ поетически талантъ, оргиналенъ, съ малко песимистично настроение. Послѣднето произхожда отъ това, че като свещеникъ е ималъ извѣстни неприятности, причинени му отъ страна на висшето духовенство (неговото началство), понеже се бѣше обявилъ привърженикъ на старо-славянското богослужение. Неговитѣ поезии се четатъ съ голѣма наслада, понеже сж писани съ твърдѣ сладъкъ, увлѣкателенъ, мелодиченъ езикъ. Нѣкои отъ тѣхъ сж прѣведени на руския езикъ въ „Славянска муза“ и въ изданието „Поэзіи Славянъ“. И на хърватски и чешки езикъ има прѣведени нѣколко поезии.

Антонъ Ашкерцъ (роденъ прѣзъ 1856 год. въ Южна Щирия) издаваше отначало своитѣ поезии въ „Ljubljanski Zvon“ и „Slovan“ подъ псевдонима *Гораздъ*. Както Грегорчичъ е великъ лирикъ, така е прославенъ Ашкерцъ като епически поетъ, особно по своитѣ изящни балади и романци. Той обича да взема прѣдметъ отъ българската история, особно отъ периода прѣди освобождението. Ашкерцъ, мой нѣкогашенъ другарь отъ гимназията въ Целье, дойде прѣди 12 години та ме посѣти въ Пловдивъ. При тоя случай той разгледа нѣкои по-забѣлѣжителни мѣста въ България и сетнѣ проучи всичкитѣ видни произведения на българскитѣ списатели изъ епохата на освободителното движение: Каравелова, Ботева, Захарий Стоянова, Вазова и др.

Неговитѣ по-главни поезии, съ теми отъ българското революционно движение и написани подъ името „*Рапсодии на българския гусларь*“, сж слѣднитѣ: „Василъ

Левски", „Оборище", „Панагюрско тържество", „Сражение при Петричъ", „Брациговско топче", „Батакъ", „Бай-Станчо", „Теофана Чистименска", „Бай-Вълю" „Хр. Ботевъ на парахода Радецки", „Смърть на Христо Ботева", „Тонка Обрѣтенова" и пр.

Ашкерцъ е пѫтувалъ и изъ Русия (Кавказъ) и въ своитѣ поезии описва въ прѣкрасни стихове руския животъ и рускитѣ типове въ списанието „Ljubljanski Zvon", на което бѣше редакторъ нѣколко години наредъ. Прѣзъ по-миналата година той пѫтува въ Египетъ и нѣкои други страни на изтокъ, дѣто събра много мотиви за своитѣ балади и романци.

Отъ всичкитѣ съчинения на Ашкерца могатъ да интересуватъ слушателитѣ най-много неговитѣ поезии за българското възстание. Нека ми бѫде позволено да прочета една такава въ оригинала (на словенски езикъ), като прѣдполагамъ, че ще можете лесно разбра смисъла, понеже ви е добрѣ извѣстна цѣлата история на тая важна епоха.

Изъ „Рапсодии на българския Гусларъ."

Pod snegom spi Kakrinska plan:
Utihnil je samotni han,
Noč črna ga pokriva.

Krčmar le stari še bedi
in pri ognjišču sam sedi
denarje šteje svoje . . .

„Kdo trka?". . . „„Jaz, prijatelj tvoj!
Pri tebi prenočim nocój . . .""
Ah, ti, Vasilij Levski!?"

„„Jaz sem, baj Hristo! To je mraz!
Skoz zámete sem delal gaz
si do pasú do tebe . . .""

„Segrej, apóstol se segrej
in kod si hodil, brž povej!
Potem, potem — pobegni!

„Pobegni, skrij se še nocój!
Vohunov turških divji roj
te tod že dolgo išče! . .“

„„Kaj? . . Ti me že čez prag podiš“
Sovražnikov se ti bojiš?
A jaz se ne bojim jih!

„„Dvanajst let nisem se jih bal,
dvanajst let sem jim kljubovàl
po vsej bolgarski zemlji . . .

„„Baj Hristo! Narod je z menój!
Pripravljen je, da plane v boj,
ko le z rokòj mu mignem

„„Ti sàm veš, nisem baš zaman
budil jaz raje noč in dan
da naj zdrobi okove . . .

„„Zdaj tu, zdaj tam ko Ahasvér . . .
počitka in miru nikjer . . .
brez doma in brez strehe . . .

„„In danes ta teptani rod
poln strelnega prahu je sod
in čaka, da užgem ga . . .

„„In jutre vržem iskro vanj,
ki strese padiša iz sanj,
da hlapci smo njegovi

„Čuj! Zunaj tam ta votli vdar! . .““
„„Ej to božični je vihar,
ki lomi staro drevje! . .““

„O beži, beži, Levski moj!
Odtod se reši še nocoj!
To turški so vojaki! . .“

„„Baj-Hristo, ti se res bojiš?
In ti me v sneg in led podiš
o polnoči iz hiše!

„„Ah, nimam res miru nikjer?
Preganjan sem ko divja zver,
ki skriva se pred lovci . . .

„„Vsak dan drug kazati obraz
na potovanju moram jaz
ko tat, ki je utekel . . .

„„Zdaj pevec sem, vesel goslàr,
trgovec konj sem in knjigar,
a jutri derviš turški! . .““

„A kaj je spet tam zunaj to?
Če Turki v han sedaj vderò!
Oj, beži, beži, Levski! . . .““

„„Ne, Hristo! Jaz se ne bojim,
in tu ostanem, obsedim —
pa naj se svet podere!

„„Naj pride sàm peklenski črt,
naj pride póme sama smrt!
Pripravljen sem umreti . . .

„„Nekdaj sem vrh Balkana stal.
Tam v zvezdah sem polnočnih bral
usodo temno svojo . . .

„„Jaz v grobu bodem prah, pepél,
nad mano bo Bolgàr vesél
pel pesem o svobodi.

„„Svobode solnčni bode dan
obseval takrat naš Balkan . . .
Minula noč je robstva!

„„Jaz solnca videl več ne bom,
ki bo sijalo na moj dom,
svobode zlate solnca . . .““

„„Odpri, baj-Hristo, nam odpri!
Pri tebi gost se ljub mudi . . .
Poznali bi ga radi““

In v han se vsuje Turkov roj . . .
In kratek je obupni boj . . .
Ujet je lev in ranjen . . .

* * *

Като беллетристъ и журналистъ се е отличилъ *Иосипъ Юрчичъ*. Той бѣше редакторъ на вѣстника „Словенски народъ“ въ Любляна отъ 1870 год. нѣколко години наредь. Написа романа „Тугомиръ“, за който взе тема отъ старата словенска история. А най-добриятъ му романъ е „Десетиятъ братъ“, който заслужава да бѫде прѣведенъ и на други славянски езици.

Отъ срѣдата на словенския народъ произлизатъ и двама велики учени: *Францъ Миклошичъ* и *Копитаръ*, които сѫ прославени не само въ славянския ученъ свѣтъ като най-добри слависти, но сѫ извѣстни и у другитѣ народности като отлични филолози. Миклошичъ бѣше професоръ по славистиката въ Виенския университетъ, и неговиятъ рѣчникъ старо-словенско-гърцко-латински (Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum) отъ 1862—65 год. е най-капиталното му съчинение. Всѣки славянски филологъ го цѣни високо. Днесъ той е вече голѣма рѣдкость и за много пари не може да се намѣри.

Като ученъ славистъ е извѣстенъ сѫщо Д-ръ *Грегоръ Крекъ*, бившъ професоръ на университета въ Градецъ. Неговото главно съчинение „Въведение въ славянската литературна история“ е отъ голѣма важность за тоя клонъ на науката.

На българскитѣ филолози е много добрѣ извѣстенъ младия ученъ славистъ *Ватрославъ Облакъ*, който е писалъ забѣлѣжителни статии въ „Сборника за народни умотворения“, който Министерството на Народното Просвѣщение издаваше. Прѣди 15 години Облакъ прѣдприе съ научна цѣль едно пѫтешествие изъ Македония. Но тамъ срѣщна отъ страна на турскитѣ власти такива прѣпятствия, че се скоро отчая. Слѣдъ като лежа нѣколко

дена въ турския затворъ, отъ гдѣто го спаси австрийскиятъ консулъ, върна се въ родния си градъ Целье и продължи тамъ своитѣ научни студии. Облакъ е писалъ много въ „Архива за славянската филология", както и въ нѣкои руски журнали. За жалость, той умрѣ въ цвѣтущата си възрасть (нѣщо прѣди 10 години) въ родния си градъ.

Като говоря за учени мжже между Словенцитѣ, трѣба да спомена и прочутия математикъ Юри баронъ *Вега*, роденъ прѣзъ 1754 г. въ с. Моравче въ Крайна. Него прославява вече Водникъ въ своя вѣстникъ „Новице" прѣзъ 1798 год. Той бѣше офицеръ въ австрийската армия и се отличи въ нѣколко сражения. Като професоръ по математика (въ чинъ капитанъ) Вега прѣподаваше въ военната артилерийска академия въ Виена. (Неговъ учитель бѣше прочутиятъ чешки математикъ Иосифъ *Мафей*),

Вега получи отъ императора титлата баронъ поради своитѣ военни отличия.

Своитѣ прѣподавания по математика Вега написа въ четири тома и ги издаде отъ 1782 до 1790 год. Тия съчинения бѣха написани толкозъ ясно и методически, щото служиха като учебници въ военнитѣ училища още 50 години слѣдъ смъртьта на автора.

Прѣзъ 1783 година Вега написа логаритмически таблици отъ срѣденъ обемъ. Десеть години по̀-сетнѣ издаде малки или наржчни логаритми, а слѣднята 1794 година — голѣми логаритмически таблици. Неговитѣ логаритми излѣзоха въ безбройни издания, особно малкитѣ му логаритми иматъ само въ Германия повече отъ 80 издания и по нѣколко издания почти на всички европейски езици. Още и днесь, вече сто години слѣдъ смъртьта на Вега, се употрѣбяватъ тия логаритми въ австрийски, руски, французски, италиянски, сърбски, български, ромжнски и гърцки училища.

Като списатель на добри учебници по математика е извѣстенъ Францъ *Мочникъ*. И неговитѣ учебници сж въведени въ австрийскитѣ и германски училища и сж прѣведени на разни други езици, между прочемъ и на български. Мнозина Българи сж учили математика по

учебницитѣ на *Мочника*, безъ да сѫ знаяли, че ги е написалъ братъ Словенецъ.

Сѫщо и първиятъ географически атласъ въ Австрия бѣше отъ Словенеца *Коцéнъ*, родомъ отъ с. Поникве (близо гр. Целье).

Срѣдоточие на литературния и учения животъ на Словенцитѣ съставя „Матица Словенска“ въ Любляна, основана прѣзъ 1861 год. Това дружество брои около 3000 члена и издава всѣка година по нѣколко книги съ научно и беллетристично съдържание. Прѣзъ нѣколко години то издаваше и учебници за словенскитѣ паралелки на срѣдни учебни заведения. „Матицата“ има собствена кѫща въ Любляна и единъ значителенъ фондъ за издавание книги. Фондътъ се е образувалъ отъ членски вносове, безъ да е спомогнало нѣщо правителството.

Освѣнъ „Матица Словенска“ въ Любляна има още и другъ наученъ центръ — *Лицей* съ богата библиотека и сбирка отъ рѣдки рѫкописи, помежду имъ и единъ старо-български.

Словенцитѣ иматъ и нѣколко *политически дружества и читалища*, въ които хубаво се отражава народния животъ.

Политически партии сѫ главни двѣ: либерална (народна) и консервативна (католическа). Първата се е раздѣлила въ Крайна на двѣ фракции: стара и млада; а втората се е наново организирала на по-широка народна почва. Въ Щирия имаше до тая година само една словенска политическа партия; обаче тая година тя се раздѣли на двѣ: народна и католическа партии.

Измежду словенскитѣ дружества, които се грижатъ за народната просвѣта, на първо мѣсто стои „*Дружба св. Мохоръ**)“ въ гр. Целовецъ (Klagenfurt), главенъ градъ на Корутания. Дружеството бѣше основано прѣзъ 1852 год. отъ словенския епископъ *Антонъ Сломшекъ* съ цѣль, да подпомага да се развиватъ добри нрави и да се запазва вѣрата между словенския народъ. За постигание на тая цѣль издава книги съ полезно (поучително и за-

---

*) Св. Мохоръ (St. Hermagoras) е покръстилъ корушкитѣ Словенци; той е единъ видъ тѣхниятъ апостолъ.

бавително) съдържание. Всѣки членъ плаща годишно по 1 фиоринтъ (2 лева. и 10 ст.). Числото на членоветѣ е расло отъ година на година, догдѣто достигна миналата година на 83,572. А двѣ години по-рано е имало 76,058 членове; значи въ продължение на тоя периодъ се уголѣми съ 7,514 члена.

Годишниятъ приходъ отъ членскитѣ вносове възлиза сега на 83,572 фиоринта (= 175.500 лева). Къмъ тая сума се причисляватъ и разни други приходи: отъ собствената голѣма кѫща, отъ дружбената печатница, отъ основателнитѣ членове, каквито се явяватъ всѣка година нови, и пр. По такъвъ начинъ годишниятъ приходъ надминува 200,000 лева. По-голѣмата часть отъ тоя годишенъ приходъ се харчи за напечатване дружбенитѣ книги. Всѣка година се издаватъ по 6 книги съ разнообразно съдържание, писани всички повъзможности популярно, и се изпращатъ до всѣки членъ чрѣзъ надлежния настоятель, какъвто е обикновено енорийскиятъ свещеникъ. Миналата година „Дружбата св. Мохоръ“ е пръснала 501,432 екз. книги между словенския народъ, и прѣзъ миналото десетилѣтие може да се каже, че всѣка година се пръскатъ по около половина милионъ екземпляри полезни книги изъ Корутания, Щирия, Крайна, Приморие и изъ нѣкои други страни, гдѣто се намиратъ словенски колонии, дори и въ Египетъ и Америка. Ако изброимъ екземпляритѣ отъ разни книги, изпратени до членоветѣ прѣзъ всичкитѣ години, отъ като сѫществува „Дружбата св. Мохоръ“, ще получимъ огромната цифра *10,309,060* екземляри. Имената на всичкитѣ членове, разпрѣдѣлени по енориитѣ, гдѣто живѣятъ, сѫ напечатани всѣка година въ *Календаря*, който дружбата издава и който, влѣдствие на това, става много обемистъ. Тамъ сѫ изложени и дружественитѣ смѣтки.

Дружественитѣ издания — както казахъ — сѫ отчасти съ набожно съдържание, напр. свещенно писание иллюстровано, животописания на светци и описания на св. мѣста, отчасти поучителни: популярни наставления по разни клонове на народното стопанство, популярна ботаника, зоология, география, всеобща история и етно-

графия; съ забавително съдържание: народни приказки, басни, хубави стихотворения и т. н.

„Дружбата св. Мохоръ" издаде прѣзъ 1897 г. една книга за *България* въ географическо, историческо, народно-стопанско и народо-описателно отношение, написана отъ менъ и снабдена съ много илюстрации. Тя бѣ напечатана въ 85,000 екз., т. е. въ нѣколко хиляди екз. повече отколкото брои членове. Но и този излишъкъ до днесъ се похарчи и ще се готви ново попълнено издание.

Отъ 6-тѣ дружествени книги всѣка има отъ 15—20 коли въ разни формати, всичко повече отъ 100 коли годишно. Това може да се дава срѣщу единъ скроменъ вносъ отъ 2 лева само при такова извънредно голѣмо число екземпляри, които се печататъ и харчатъ веднага. Подобни дружества иматъ и други Славяни, напр. Чехитѣ — своята „Matice lidů" или Хърватитѣ „Дружество на св. Иеронимъ". И тѣ издаватъ съ по десетина хиляди екз. свои хубави книги; но дружбата св. Мохоръ съразмѣрно надвива по числото на членоветѣ и тѣхъ и други подобни.

Че могатъ да сѫществуватъ и да вирѣятъ у малкия словенски народъ разнитѣ дружества — това се длъжи не само на събуденото народно съзнание, но и на относително доброто материално състояние на словенскитѣ земледѣлци, занаятчии и търговци. Тѣ разполагатъ съ нуждни срѣдства и капитали, та съ радость жертвуватъ по нѣщо — всѣкой споредъ силитѣ си — за подпомагане книжовностьта, за поддържане частни народни училища (каквато цѣль има Люблянското „дружество св. Кирилъ и Методий") въ мѣстности, гдѣто прѣобладава чуждъ елементъ и гдѣто правителсвото поддържа само нѣмски или италиянски основни училиша. Това нѣщо всѣки интелигентенъ Словенецъ счита за своя патриотическа длъжность. И дѣйствително, поддържанието на всички тѣзи народополезни прѣдприятия, както и поддиганието на „народни домове", великолѣпни сгради въ Целье, Любляна, Мариборъ, Тръстъ и пр., — всичко това стана и става съ собствени срѣдства на народа, безъ нѣкаква помощь отъ страна на правителството или на държавата.

„Mal položi dar
Domu na oltar!“

(Малъкъ подаръкъ положи на олтаря на отечеството си!) Това е мото-то, отъ което се водятъ Словенцитѣ. Така основаха свои гербови марки по 2 ст., съ които трѣбва да се облѣпватъ всички частни писма, затворени и отворени, всички пощенски и илюстровани карти, всѣкакви покани за концерти, вечеринки и пр. Това е тъй нареченъ народенъ данъкъ, който всѣки сѫщински родолюбецъ доброволно, съвѣстно плаща, като се намира подъ явенъ контролъ на съотечественицитѣ.

Словенцитѣ купуватъ и харчатъ кибрить, цигарени книжки, кафейни сурогати и пр. повечето само отъ ония фирми, които се задължаватъ формално, че ще внасятъ главната часть отъ чистата печалба при надлежната продажба, или една опрѣдѣлена сума, всѣка година въ касата на дружеството св. Кирилъ и Методй въ полза на частнитѣ словенски народни училища.

Отъ правителството въ туй отношение въобще у Словенцитѣ никой нищо не очаква. Народнитѣ прѣдприятия трѣба да си поддържами сами, както гласи и пословицата: „Помогни си самъ, и Господь ще ти помогне!“

Народно стопанство.

Словенскиятъ народъ е повече земледѣлчески, особно Словенцитѣ обработватъ нивя, лозя, овощни градини, а прѣзъ послѣднитѣ 10 — 15 години и хмелъ*) въ нѣкои части на южна Щирия. Занимаватъ се и съ скотовъдство, съ индустриялни прѣдприятия и търговия.

Земледѣлието е разпространено навредъ, а лозарството по-вече въ южна Щирия, долня Крайна и въ нѣкои части на Приморието. Овощарството е особно развито въ южна Щирия. То покрай хмеларството дава на населението най-богатия приходъ.

---

*) Цвѣтътъ на хмела е важна примѣсь при фабрикацията на пивото.

Савинската долина, която се простира отъ гр. Целье край двата брѣга на р. Савина до Солчавскитѣ планини, е цѣла прѣпълнена съ хмелови градини. Хмелътъ се продава много скжпо (по 2 — 4 лева килото), и единъ селянинъ, който е прѣобърналъ всичкитѣ си нивя въ хмелови градини, може да има годишно 3000 — 5000 лева чистъ приходъ отъ продажба на хмелъ. Съ тѣзи пари може да плати данъка, да си накупи нуждното жито и друга храна, да облѣче себе си и дѣцата и още въ продължение на нѣколко години да си построи прѣкрасна кжща, каквито инакъ се виждатъ само въ градоветѣ.

Нѣкои селяне въ тая долина станаха вече богаташи и пълнятъ съ пари народнитѣ спестовни каси, макаръ че тѣ даватъ лихва само 4%, а по нѣкога и по-долня.

Изобщо казано, въ ония мѣста, гдѣто се обработва хмелътъ, владѣе благосъстояние, а не по-малко и въ ония, гдѣто се занимаватъ съ овощарство, винарство и рационално скотовъдство. Послѣдното дава хубави приходи на селянитѣ въ Щирия, въ Крайнско и въ околностьта на Горица.

Ималъ е право стариятъ словенски поетъ *Водникь*, като е пѣлъ:

„Slovenec, tvoja zemlja je zdrava,
Za pridne nje lega najprava.
Išče te sreća um ti je dan;
Našel jo boš če nisi zaspàn.“

(Словенецо, твоята земя е здрава, за прилежнитѣ нейното положение е най-сгодното. Търси те щастието, умътъ ти е даденъ, ще го намѣришъ, ако не си поспапъ).

Да минемъ сега къмъ контрасти. Колкото сж красиви и богати нѣкои области на Словения, толкова пусти и бѣдни сж други нѣкои области, именно прѣдѣлътъ нареченъ „Красъ“ (Карстъ), който се простира отъ вжтрѣшностьта на Крайна въ посока къмъ Адриатическо море. Тоя прѣдѣлъ прѣдставлява една часть отъ земната повърхнина, покрита съ по-високи и по-низки хълмове, куфа отвжтрѣ, гола отвънъ. По нея не текатъ рѣкитѣ, тѣ текатъ подъ нея; за това повърхнината е суха и бѣдна. А главната причина за тая жална гледка е, че въ

прѣдишнитѣ вѣкове немилостиво и безразсждно се изсѣкоха лѣсоветѣ, които покриваха тия планини.

За това тамъ нѣма рѣки ни рѣкички, за това тамъ вѣятъ люти вѣтрове отъ сѣверь къмъ югъ (въ посока къмъ морето), и затова въ ония мѣстности хората, ако искатъ да си посадятъ картофи или фасулъ, трѣба отъ далечъ въ кошове на гърба да си донасятъ пръстьта, да я посипатъ на скалистата почва, да оградятъ това мѣсто съ високи каменни стѣни и да чакатъ топлото слънце, което да имъ изкара съ топлитѣ си лжчи малко плодъ, ако силниятъ вѣтъръ (буря или „бо̀ра“) не имъ прѣкатури създаденитѣ отъ камени стѣни и не измете плода заедно съ трудно нанесената пръсть. „Господъ далъ, Господъ взелъ“, могатъ тогава и тѣзи хора да кажатъ и да се приклонятъ прѣдъ природнитѣ стихии. Добрѣ е още, ако животътъ на тамшнитѣ хора не пострада при такава силна буря! Но има случки, когато колата, впрегнати съ добитъкъ, биватъ прѣхвърляни отъ бурята, и човѣци катуряни по земята като топка. Ако въ минутата, когато духне силната буря, човѣкъ не се хване за нѣкоя голѣма скала, той ще стане жертва на тая природна стихия. Имало е случай, когато цѣлъ влакъ е бивалъ хвърлянъ отъ релситѣ въ нѣкоя пропасть на „Краса“.

За да се защитатъ жителитѣ отъ тази стихия, правителството се е разпоредило още прѣди четвъртина вѣкъ, да се залѣси отново тая пуста мѣстность. Това залѣсяване върви успѣшно и слѣдъ нѣколко десетки години тамшното население ще бжде избавено отъ своитѣ борби противъ природнитѣ стихии. Тогазъ ще спечели много и градътъ Тръстъ и други населени мѣста по крайбрѣжието на Адриатическо море; ще прѣстане опастностьта и за корабитѣ въ пристанището.

„Красъ“ си има своитѣ природни недостатъци надъ земята, но има си и своитѣ чудесни хубости *подъ* земята, гдѣто текатъ шумести рѣки прѣзъ голѣми феерически пещери.

Най-голѣмата и най-красивата пещера, която е найпрочута въ Европа, се намира при градеца *Постойна* (Adelsberg) въ вжтрѣшностьта на Крайна. Тая пещера

е дълга 3090 метра въ централната си часть, а отъ странитѣ ѝ се намирать още други второстепенни помалки пещери съ обща длъжина 1630 метра.

Когато пещерата, прѣпълнена отъ всички страни съ природни капници (сталактити и сталагмити), бива електрически освѣтлена, прѣдъ очитѣ на посѣтителя се явява толкова блѣсъкъ, като че ли се намира въ едно царство отъ брилянти и диаманти. Това нѣщо и най-буйната човѣшка фантазия едвамъ може да си прѣдстави, и на човѣка, като гледа това, се струва, като че ли се намира въ единъ другъ вълшебенъ свѣтъ.

Главниятъ тунелъ прѣзъ пещерата се освѣтлява съ 14 голѣми електрически лампи, отъ които всѣка дава свѣтлина за 1400 свѣщи. Освѣнъ туй има около 1000 обикновени фенери и факли изъ разни второстепенни ходници. На всѣка крачка срѣщашъ нѣкоя нова формация отъ сталактити и сталагмити, напр. въ видъ на една красива *завѣса*, която е сѫщинско чудо на пещерата, или като единъ величесвенъ *входъ* въ нѣкоя черква На други мѣста блѣщатъ снѣжно-бѣли салони и галерии, надъ които има окаменѣли цвѣтя и разни други подражания на растителното царство.

Прѣзъ пещерата тече и една рѣка, наречена Пивка. Ако въ това подземно царство би било всичко тихо като въ гробъ, това не би направило толкова силно впечатление на човѣка, отъ колкото като слуша дълбоко подъ краката си шумтението на сѫщата рѣка, която е виждалъ прѣдъ входа при бѣлъ день, какъ устремно се спуска въ дълбочинитѣ на пещерата, като че иска да ни каже: „Другъ свѣтъ е отгорѣ на земната повърхность, която слънцето освѣтлява, а другъ е тука, гдѣто владѣе все вѣчна тъмнина, освѣнъ ако се запалятъ изкуственитѣ свѣтилки!“

Ако минемъ прѣзъ моста надъ рѣката, ще стигнемъ въ тъй наречената „Фердинандова пещера“. открита прѣзъ 1818 г. отъ единъ житель на градеца Постойна, Лука *Чичъ*. Когато той пръвъ пѫть стѫпилъ въ това отдѣление, гдѣто дотогава не билъ още стѫпвалъ никой човѣшки кракъ и дѣто нѣмало още димъ отъ никаква факла, а окаменѣлитѣ формации блѣщѣли още въ своя-

та дѣвственна красота, той се върналъ възхитенъ въ градеца и разказалъ на съгражданитѣ си: „Азъ намѣрихъ вѫтрѣ *небеса:* толкова блѣщи всичко наоколо и наоколо“.

Въ тая часть на пещерата има сега „салонъ за танцувание“, дългъ 48 м. и широкъ 28 метра. Макаръ че този природенъ салонъ е на половина километръ разстояние отъ главния входъ, все има въ него чистъ въздухъ и въ единъ кѫтъ извира бистра вода. Въ салона, когато пещерата е освѣтлена, свири обикновено и музика, и танцуватъ мнозина млади посѣтители и посѣтителки.

Има още много други забѣлѣжителности въ Постайнската пещера, напр. една планина съ кръстове отъ горѣ, наречена „Калвария“. Но не е възможно да се опишатъ всички тѣзи хубости и чудесии; това трѣбва да се види на самото мѣсто или въ вѣрна картина.

Цѣлата обиколка въ пещерата може да трае 2—3 часа и, като си излиза човѣкъ, носи въ себе си дълбоки впечатления, които не може да изкаже инакъ, освѣнъ съ думитѣ: „Велики сѫ твоитѣ дѣла, Господи!“

Така се запознахме съ едно рѣдко явление на природата въ Крайна, гдѣто надъ земната повърхнина бѣснѣятъ понѣкога природни стихии, а подъ нея се крие едно вълшебно царство — едно „изложение на Божиитѣ чудеса“

Да погледнемъ сега и други природни богатства въ Крайна.

Въ гр. *Идрия* има голѣми мини за живакъ. Градътъ е разположенъ въ вѫтрѣшната часть на Крайна, наречена „Нотрайнско“ *), Тѣзи живачни мини сѫ за държавата голѣмъ изворъ на богатство, а населението намира добра прѣхрана при работене въ минитѣ.

Градъ *Идрия* е подиръ Любляна вторъ въ Крайна и брои около 6000 жители. Идрия лежи на хубавъ прѣдѣлъ край рѣка Идрица. Живачнитѣ мини сѫ били открити прѣзъ 1491 година. Между минералитѣ, които съдържатъ живака, има тукъ повече

Notrajno=вѫтрѣшно.

„киноваръ“. Той съдържа 50—75% живакъ, който се изважда отъ киновара чрѣзъ топение въ голѣми печки (фурни); тая пара се дистилира въ особни апарати за разхладяване, и живакътъ се събира въ желѣзни бутилки или въ овчи кожи (мѣхове). На година се изкарва около 500,000 килограма живакъ. Работницитѣ сѫ повече отъ 1200. Експлоатацията е въ рѫцѣтѣ на държавата.

Въ Идрия има реално училище. Въ сѫщото поставиха прѣзъ миналата година мряморна плоча съ релиефа на Юрий *Вега* за споменъ на този прославенъ домородецъ.

Каменни вѫглища се намиратъ на много мѣста, особно въ Щирия: въ Търбовле (Trifail), Храстникъ и пр. Споменатитѣ сѫ най-забѣлѣжителни въ Австрия и даватъ 5—600 милиона килограма годишно. Тукъ се намиратъ каменни вѫглища въ форма на скали отъ 20—25 метра дебели.

Голѣмъ приходъ на населението даватъ и дърветата, които се сѣкатъ въ богатитѣ гори на южна Щирия, Корутания и въ нѣкои прѣдѣли на Крайна. Дърветата се изпращатъ било по р. Сава къмъ Бѣлградъ и отъ тамъ нататъкъ по Дунава на изтокъ, било по желѣзница до Тръстъ и отъ тамъ прѣзъ морето за Египетъ и пр. Дърветата служатъ като строителенъ материалъ за разни постройки, особно за кораби.

Скотовъдството е добрѣ развито. Има хубава порода добитъкъ, особно е прочута конската раса (голѣми и тежки коне) въ южна Щирия. Всѣка година има изложба на коне и на говеда, гдѣто се раздаватъ на селянитѣ значителни премии за най-хубаво отгледанъ добитъкъ.

Най-богатъ подаръкъ, даденъ отъ природата на Словенцитѣ, е самата хубость на мѣстноститѣ, въ които тѣ живѣятъ. Мѣстата въ планинитѣ, както и въ равнинитѣ, сѫ много живописни и се намиратъ въ празднична промѣна прѣзъ четиритѣ годишни врѣмена. Пролѣтната зеленина продължава тамъ съ сѫщата свѣжесть и прѣзъ лѣтото; затова моята родна страна се нарича „Зелена Щирия“.

Въ *Горня Крайна* има прѣкрасно *Бледско езеро*, което нашиятъ поетъ *Прешернъ* нарича „украшение небесно“ *).

Забѣлѣжително е и *Церкнишкото езеро* въ вжтрѣшностьта на Крайна. То притежава една особность между езерата на цѣлия свѣтъ. Зимѣ то е сжщинско езеро, а на пролѣть водата му изтича въ подземни дупки, и на дъното остава тиня и риби, които не могатъ да избѣгатъ прѣзъ тѣснитѣ дупки. Селянитѣ ги излавятъ и слѣдъ това захванатъ да сѣятъ въ плодородното дъно на езерото разни жита или уреждатъ ливади.

Когато на есень узрѣе и се пожъне житото, когато се покосятъ ливадитѣ и, въобще, когато селянитѣ прибератъ всичко отъ полето, — водата пакъ приидва прѣзъ сжщитѣ дупки, прѣзъ които е била изтекла въ пролѣтьта. По-лека лека езерото пакъ се напълня съ вода, и когато настжпи зимата, образува се надъ водата ледна кора, по която ходятъ селянитѣ и каратъ шейни отъ едно село до друго — разположени по брѣговетѣ на езерото. И така, околнитѣ жители се ползуватъ по разни начини отъ езерото прѣзъ четиритѣ годишни врѣмена.

За хубоститѣ на словенската земя сж писали разни списатели и пжтешественици, между тѣхъ и българскиятъ професоръ *Д-ръ А. Теодоровъ — Баланъ*.

Той прѣкара въ южна Щирия прѣзъ 1897 год. нѣколко лѣтни мѣсеци заедно съ сѣмейството си и съ приятеля си *Ст. Георгиевъ*, професоръ по ботаника. Тѣ се настаниха въ селото *Мозирье*, разположено на брѣга на р. Савиня въ горнята часть на Савинската долина.

Описанието е напечатано въ „*Български Прѣгледъ*“ прѣзъ 1898 год. въ книжки 9 и 10 подъ заглавие: „*Спомени отъ едно лѣтуванье между Словенцитѣ*.

Отъ него извличамъ само нѣколко по-забѣлѣжителни редове, които най-добрѣ характеризиратъ мѣстностьта и хората:

---

*) Otok Bleški,
Kinč nebeški
Kranjske zemlje ti!
Kinč iz raja.
Te obdaja. . .

„Случаятъ иска да се спре нашата дружинка, набрана въ Земунъ, чакъ въ Щирия, между хълмове и бърда на голѣми издънки отъ алпитѣ Караванки, край единъ отъ най западнитѣ притоци на Сава, рѣчицата *Савиня*, услужлива съ хладки лѣтни кжпални и съ винаги прѣсна *пъстърва*. Въ малко селце нѣщо отъ 70 кжщи, жилища на добри *Словенци*, ние намѣрихме стаи, храна, обслуга, — всичко отъ най-добро качество — въ една гостилница, чийто господарь бѣ свършилъ учение въ Висше земледѣлческо училище. Той владѣеше богатъ имотъ отъ кжща, овощни градини и *хмелни* ниви въ селото и просторенъ чифликъ въ близката планина. Въ двора му около гостилницата се редѣха: малка зеленарска градина, подъ ржка на вѣщата стопанка, отворенъ просторъ за сѣнка на гоститѣ подъ мощни кестени, стаи за ратаи и ратакини и високъ хлевъ, дѣто стоеха конье готови за полска работа и за разходки съ файтонъ по околностьта, и нѣколко породни крави за млѣчна храна. Отъ *едно* дойло вечерь една отъ тия крави даваше 8—10 литри млѣко. Низко подъ отворения сѣнчестъ просторъ дозрѣваха ябълки, круши и сливи на стари високи овощки, разставени по широкъ килимъ отъ сочна трѣва; а на една страна задъ хлева бѣ прѣграденъ заденъ дворъ съ редица зидани и правени котори и курници за домашни животни и съсъ сгради и уреди за приготвянье *ябълчно* вино. Тия стопански уредби въ нашата гостилница отваряха голѣми изгледи за добро лѣтуване въ налучения отъ насъ *тихъ планински* кжтъ. А изгледитѣ се подкрѣпяха и още по-вече разширяваха отъ *привѣтливия нравъ* на стопанитѣ и на селянитѣ и отъ разноликата краина наоколо, която вабѣше очитѣ къмъ своитѣ води и лжки, гори и планини, селца и градища. И всичко това тъй близко едно до друго, тъй свързано съ уходени пжтеки и уработени пжтища, че прѣдставя една непрѣкжсната цѣлость, която въ прѣдѣлитѣ на кржгозора си човѣкъ гледа като *богата живописна картина въ черчеве.*"

Желателно би било — както намѣрихъ азъ съ нѣкои други сънародници въ България гостоприемство — и Българитѣ да посѣщаватъ по-често нашето отечество и да се любуватъ на неговитѣ природни хубости. Тѣ тамъ

всѣкога ще бждатъ посрѣщнати отъ Словенцитѣ най-привѣтливо като сжщински братя. Намѣсто да търсятъ развлѣчение, отдихъ или лѣкувание въ чужди страни, — всичко туй ще го намѣратъ у насъ при голѣми удобства, а при това, като чуятъ братски езикъ, ще се усѣщатъ като у дома между своитѣ.

Както видѣхте и отъ цитиранитѣ стихове въ днешната сказка, всѣки Българинъ лесно може да разбира словенския езикъ, сжщо и всѣки Словенецъ—българския.

Кога взаимно се посѣщаваме, както стана и тая година по случай конгреса на южнославянскитѣ списатели и по случай на южнославянската художествена изложба, — сàмо тогазъ ще можемъ добрѣ да се упознаемъ взаимно, ще се уважаваме и ще се обикнемъ. А когато се въцари братска обичь между отдѣлнитѣ славянски племена, когато завладѣе помежду имъ съгласие и единство, — тогазъ ще се сбждне напълно много значущето мото, написано надъ сцената въ „Славянска Бесѣда“:

„Въ сговора е силата на Славянитѣ.“

II.

Послѣднитѣ години на Търновското царство.

СКАЗКА

отъ **Н. Начовъ**

четена въ „Славянска Бесѣда“ на 22. октомврий, 1906 година.

Почтено събрание,

Нѣмамъ претенция да излѣза прѣдъ васъ съ едно строго научно историческо изложение подпълнено съ нѣкои нови голѣми открития, които да освѣтлятъ, и тъй доста тъмни, послѣднитѣ години на Търновското царство — епоха, която справедливо можемъ назова съгласно поета:

„Епоха тъмна, непозната намъ,
Епоха пълна съ геройство и срамъ“.

Въпросътъ е важенъ и обширенъ. И при оскждитѣ, относно, свѣдѣния, които притежаваме, — пакъ по тая тема би могло много да се говори. Заслужва да се напише и цѣла монография.

Моята задача е много скромна: да изложа прѣдъ васъ най-важнитѣ моменти отъ тая епоха и заедно съ васъ да си припомнимъ тукъ днесъ нѣкои забравени случки, дати, имена.

Краятъ на XIV в. бѣ гибеленъ за християнскитѣ, особно за славянскитѣ, народи на Балканския полуостровъ — пъстра мозайка отъ тѣхнитѣ държавици.

. Разпокжсани на малки — отъ туй и слаби — едно-
кръвни, едновѣрни, па и сродни, но враждебни госпо-
дарства — тѣ прѣдставяха примамлива плячка за но-
витѣ гости въ Европа: дивитѣ османски орди отъ Азия,
пити отъ единъ духъ, сплотени въ едно крѣпко тѣло
а разпространение на *Исляма*. Само религията — още
повече Ислямътъ, който обѣщаваше такива най-обаятел-
ни награди въ *Джечнетя* (рая) на своитѣ послѣдова-
тели, и особно на падналитѣ въ бой за вѣра — можеше
тогава да вдъхне такъвъ куражъ и самопожъртвуване
въ тия буйни варвари съ топла южна кръвь. Пакъ и тѣ
далечъ надминуваха и византийци, и славяни, и власи,
бори и маджари: бѣха добрѣ организирани и отлично
познаваха военното изкуство — войната бѣше главното
имъ занятие.

Ни една религия не се е тъй бързо разпространила,
като мохамеданската. Вече въ начало на VIII в. — сир.
слѣдъ единъ вѣкъ откато тя се бѣ появила, нейнитѣ
послѣдователи, именно арабитѣ, завладѣха земитѣ отъ
. Индъ на изтокъ до Атлантическия океанъ на западъ
и отъ Тюркестанскитѣ степи и Китайско море до Ин-
дийския океанъ, Етиопия и Сахара.

И другошъ, по̀-рано, отъ Азия сж нахлували въ
Европа диви полчища: хуни, авари, маджари, кумани,
печенеги, татари . . . разбутани отъ други народи или ди-
вещи паша за своитѣ добитъци и плячка . . . водени отъ
дна Атила, единъ Батия или Тамерланъ . . . Почти съ
сички тѣхъ българитѣ дойдоха въ стълкновение.

Византийцитѣ затрепераха прѣдъ силата на новитѣ
и съсѣди. За да ги привлѣче къмъ себе, християнинътъ
мператоръ Иванъ Кантакузинъ даде дъщеря си Теодора
а жена на 60-годишния султанъ Орхана, синъ на сул-
анъ Османа.

Турцитѣ вечъ по̀-отрано познаваха Балканския по-
уостровъ: викани отъ Кантакузина противъ Момчила,
Іванъ Александра, а главно противъ Стефанъ Душана
– тѣ дойдоха, харесаха земята и закроиха смѣли, страшни
ланове.

Тъкмо 40 години прѣди да падне Търновското
арство — именно въ 1353. г. — турцитѣ за пръвъ пжть

се прѣхвърлиха въ Европа: безъ да гледа сродство и приятелство, най-голѣмиятъ Орхановъ синъ Сюлейманъ и пашитѣ: Лалашахинъ, Евреносъ, Хаджи Бегъ и Хаджи Илбеки съ 35 войскари прѣскочиха една нощь Хелеспонтъ и прѣвзеха византийския замъкъ Цимпе (сега Джеменликъ), 2 часа далечъ отъ Калиполъ.

Тукъ най-първо се утвърдиха турцитѣ въ Европа и вечъ щастието имъ помогна, та не се върнаха и до днесъ, XX вѣкъ, — поддържани отъ разни европейски интереси. Цѣли петь вѣка пъшкахме подъ тѣхного несносно иго, пъшкатъ и до днесъ още много наши сънародници. Тия турци и днесъ ни се зѫбятъ постояно и заплашватъ нашата независимость и свобода.

Скоро подиръ туй, на 2. мартъ слѣднята година (1354) се случи страшно землетресение по брѣговетѣ на Пропонтида. Много хора загинаха подъ стѣнитѣ на развалениитѣ кѫщи. Въ туй врѣме турски шайки се скитаха и разграбваха всичко, що намѣрѣха. — Калиполъ, ключътъ на Цариградъ, Трапезунтъ, Кафа, — паднаха въ турски рѫцѣ. Въ кѫсо врѣме Османското царство се прострѣ до брѣговетѣ на Марица. Въ запустѣлитѣ села и градища се заселяха азиятски колонисти, а Цариградъ се изпълнѣше съ бѣжанци отъ Тракия—голи, боси, петемни за кора хлѣбъ. Уплаши се царството на Палеолозитѣ.

Прѣди и сега — когато турцитѣ бѣха вечъ на прага — въ сама̀ Византия се водѣше ожесточена борба за прѣстола между малолѣтния наслѣдникъ Иоанъ V Палеологъ (синъ на Андроника III † 15. юний 1341) и майка му опекунка императрица Ана Савойска срѣщу бившия велики доместикъ Кантакузинъ, който бѣ заграбилъ прѣстола. На всѣка страна помагаха, викани, разни малоазийски мохамедански князове: Омарбегъ, Орханъ, Саруханъ . . . които често минуваха ту на една страна, ту на друга и, безъ да гледатъ кого и да било, опустошаваха наредъ Тракия, па дори и южно-българскитѣ крайнини. Уплашенъ, Кантакузинъ ужъ пратилъ еднажъ — дважъ пратеници до Иванъ Александра и до Душана да свържатъ миръ противъ турцитѣ, но тѣ, ядосани за двоеличието на тоя узурпаторъ, отговорили: „Брани се, както можешъ. Кога турцитѣ дойдатъ при насъ, ще

съумѣемъ да ги отблъснемъ!“ И отблъснаха ги!... Туй, обаче, разправя самъ Кантакузинъ.

Най-сетнѣ, въ края на 1354. г. Иоанъ V Палеологъ завладѣ Византия. Кантакузинъ избѣга и се покалугери. Въ Мистра той имà врѣме да размишлява за прѣвратноститѣ на човѣшката сѫдба и написа своитѣ цѣнни записки. Умрѣ въ 1383. г.

И наистина, на турцитѣ тогава мòжеха да се ѳпратъ само двама сродници славянски господари, които и едновръменно — въ 1331. г. — се бѣха въцарили: българскиятъ царь Иванъ Александъръ и сръбскиятъ краль Стефанъ Душанъ (въцаренъ на 9. септ. споменатата година). Той бѣ жененъ за Елена, сестра на Иванъ Александра. Нейниятъ пъкъ другъ братъ Иванъ Асѣнь Комнинъ бѣше Душановъ намѣстникъ въ Албания.

Но въ туй критическо врѣме умрѣ внезапно, въ разцвѣта на годинитѣ и на дѣйностьта си, Душанъ (20. декември 1355) — сирѣчъ 2 години слѣдъ прѣвзимане на Цимпе — и обширната му държава се разпада на малки държавици, заграбени отъ враждебни помежду си кралски сродници или честолюбиви полководци и велможи: Урошъ, Душановъ синъ, Симеонъ, Душановъ братъ, Иванъ Углеша, кесарь Войхна, Югъ-Богданъ, Дѣянъ, Жупанъ Ропа, Радославъ Хлапенъ, Балшовци, Константинъ, Вукашинъ и други. Въ начало отъ името на 19-годишния Душановъ синъ и наслѣдникъ Урошъ, управляваха чичо му Симеонъ и честолюбивата царица, както се каза, българката Елена.

Орханъ, Ертогруловиятъ внукъ — умрѣ въ 1362 г. г. Наслѣдникътъ му Мурадъ I продължи упоритото завоеванията.

Но нека свършимъ съ сърбитѣ.

Въ 1371 г. Хаджи Илбеки разби 60,000 отъ тѣхъ при Черномѣнъ. Слѣдъ 16 години пъкъ краль Лазаръ и босненскиятъ князъ Стефанъ Тврдко — жененъ за Срацимировата дъщеря Доротея — съ 30,000 души разбиха съвсѣмъ турцитѣ при Плочникъ; отъ 20,000 турци едвамъ петата часть избѣгна смърть или плѣнъ. Радость обзе цѣлия полуостровъ. Но отъ туй нищо не излѣзе. Тая бѣ първа и послѣдня славянска побѣда вър-

ху турцитѣ. Цѣла година разядосаниятъ султанъ се готви за да си отмъсти. — Слѣдъ двѣ години — именно въ 1389 г. — въ прочутата битка на Косово (15 юний, Видовъ-данъ) нещастниятъ кралъ Лазаръ биде посѣченъ прѣдъ очитѣ на Мурада; загина и Мурадъ пронизанъ съ ножъ отъ храбрия сърбинъ Милошъ Обиличъ. Турцитѣ надвиха. На бойното поле пашитѣ одушиха найголѣмия Мурадовъ синъ Якуба, и за султанъ прогласиха втория му енергиченъ синъ единъ отъ главнитѣ военачалници тукъ и за храбростьта му нареченъ *Илдъръмъ* (Гръмотевица). Баязидъ взе за жена Лазаровата дъщеря Милева, а сина му Стефана Лазаревичъ направи васалъ, като го задължи да дава пари и помощь войска.

Не по̀-честитъ биде и Тврдко: и той умрѣ 2 години слѣдъ Лазара — въ 1391 г. Той, като сродникъ на Душана, се мислѣше неговъ наслѣдникъ и мечтаеше сѫщо да основе голѣма сръбска държава.

Да дойдемъ сега на България.

Иванъ Александъръ бѣше добъръ царь. По гръцки маниеръ тогавашнитѣ писатели го величаятъ: воинственъ като Александра Македонски и твърдъ въ вѣрата като Константина Великий. Той царувà цѣли 34 год. — колкото никой другъ отъ търновскитѣ царе. Прѣзъ туй дълго царуване Българското царство се издигна въ религиозно и въ литературно отношение. Оттогава ни сѫ остали наймного писмени паметници. Разбира се, главни дѣйци въ туй бѣха монаситѣ, и то най-вече отъ монастиря св. Тройца, до Търново, на чело послѣ съ Евтимия. Мнозина отъ тѣхъ бѣха живѣли въ Студийския монастирь (Византия), който бѣ грько-славянска академия за тогавашната ученость и игра голѣма роль въ развоя на старобългарската писменость; бѣха живѣли и въ Атонъ — тоя проводникъ на литературата между гърци, славяни и власи, висше византийско-славянско училище за аскетизма. По̀-сетнѣ, въ Евтимиево врѣме, се реформира езикътъ, поправятъ се черковнитѣ книги, явяватъ се нови прѣводи, възбужда се интересъ къмъ научно изслѣдване и оригиналность — ако и пакъ всичко да бѣше подражание на гръцкия риторизъмъ и многоглаголене. Иванъ Александъръ напомня италиянскитѣ владѣлци отъ

епохата на Възраждането. Той щедро награждаваше монастиритѣ Бачковски, св. Тройца, до Търново, и Параория; построи нови, напримѣръ Драгалевския, до София; други освободи отъ данъци, а на трети пъкъ — на Зографския, Рилския, Орѣховския—подтвърди прѣдишнитѣ правдини. — Завладѣ пъленъ мистицизъмъ, подобри се монашескиятъ животъ, поутихнаха ереситѣ.

Туй бѣ послѣдньо издигане на царството.

Иванъ Александъръ бѣ жененъ за влахинка, Теодора, дъщеря на Иванка Басараба, войвода на изникналото въ XIII в. въ Кимпелунгъ до политѣ на Карпатитѣ влашко княжество. — Отъ нея се родиха Михаилъ Асѣнь и Иванъ Срацимиръ.

Но случи се нѣщо печално: единъ день тоя Иванъ Александъръ — баща вечъ, както се каза, на двѣ дѣца и мжжъ на почтена жена — вижда една еврейка, Сара споредъ покойния професоръ Полихроний Сирку, кога се приближавала да му подаде едно заявление, и се плѣнява отъ нея.

Въ Търново имаше евреи. Тѣ живѣеха на сѣверозападъ отъ Трапезица. Бѣха сродници съ кржмскитѣ и цариградскитѣ евреи. Нѣмаха обаче нищо общо съ тия у насъ дошли отъ Испания и Португалия въ начало на XVI вѣкъ. — Въ Българската история се споменуватъ за пръвъ пжть евреи въ 1294 г., когато, по заповѣдь на българския царь Светослава, евреи палачи одушиха запрѣния въ тъмница авантюристъ Чоки, синъ на татарския ханъ Ногая и зеть на Георги Тертеръ I Главата на Чоки Светославъ изпрати въ Кржмъ на неговитѣ врагове.

Царя замжчи страшна прѣстжпна мисъль. Той стана мраченъ, умисленъ, сърдитъ, охладѣ къмъ царицата. Сполучи да привлѣче Сара въ двореца, покръсти я и я направи придворна дама. Царицата съ болка на сърдце внимателно наблюдаваше прѣстжпнитѣ обноски между мжжа си и младата очаровательна прислужница — една отъ ония дѣвойки възпѣвана отъ Соломона, подобна на Ревека, Естирь, сунамянката Ависагъ. Породиха се и сръдни и крамоли. Сапикасаха туй: прислужници, нѣкои боляри и патриархъ, но всички оставаха безсилни прѣдъ

непрѣклонния царь. Неговата воля бѣше законъ, никой не можеше да му противостои. Разбира се, той се облѣгаше на боляритѣ свои любимци. Най-сетнѣ, царьтъ изпрати царицата въ монастирь монахиня и се ожени за прислужницата, наречена сѫщо Теодора.

Подобно нѣщо не бѣше досега ставало, нѣмаше го отбѣлѣжено въ лѣтописитѣ на царството. Наистина, по примѣра на другитѣ царе, и българскитѣ бѣха взимали чужденки: освѣнъ гръкини и сръбкини, — жената на храбрия Калояна бѣ куманка, едната жена на славния Иванъ Асѣня II, Мария, бѣ маджарка — дъщеря на маджарския краль Андрея II, а другата, послѣднята, Ирина бѣ епиротка — дъщеря на плѣнения при Клокотница епирски царь Теодоръ; първата жена на Ивана Александра пъкъ бѣ, както се каза, влахинка. Но тѣ, съ едно изключение, бѣха християнки и всички — отъ царска кръвь.

Теофана, покалугерената царица Теодора, живѣ нѣкое врѣме въ Търново, въ дѣвическия монастирь св. Богородица темнишка, на реда и близу до великата лавра св. 40 мѫченици Севастийски — тя сѫществува и до днесъ, възобновена — а послѣ отиде съ сина си Срацимира въ Бдинъ, нареченъ въ нашитѣ народни пѣсни Будимъ-градъ, днешния Видинъ.

Земното щастие е непълно, промѣнливо, кратковрѣменно, човѣцитѣ обръщали погледъ къмъ тихото необуреваемо пристанище — монастиритѣ.

Въ ония врѣмена — въ царуването на религията и по подражание на византийцитѣ — царе, царици, па и боляри, кога овдовѣваха, изженѣха чеда, особно дъщери, кога изгубваха прѣстола или богатствата си, кога се избавяха отъ опасна болесть или друга нѣкоя голѣма бѣда, или пъкъ, най-сетнѣ, кога се приближаваше послѣдниятъ часъ — се покалугерваха; отдалечаваха се въ тихитѣ монастирски келии и се прѣдаваха на самооглубление, пость и молитва, за да изкупятъ своитѣ волни и неволни грѣхове и да получатъ царство небесно. Понѣкога ги и принуждаваха на туй, както, освѣнъ съ споменатата Теодора, се случи и съ Михаила, най-голѣмия синъ на Симеона отъ първата му жена.

Царьтъ, кога се качвалъ на прѣстола, трѣбвало да мисли и за послѣ, когато ще замѣни палатъ, мантия, диадема и багрени обуща съ монастирска тѣсна келия, расо, скуфа и сандалии. Често отъ царския тронъ имало два пѫтя — къмъ ешафота, или къмъ монастиря.

Въ България бѣха покалугерени: князъ Борисъ, царь Давидъ, — синъ на Шишмана I, като остави прѣстола на сина си Самуила; Прусиянъ; великиятъ войвода Константинъ нареченъ Теодулъ; великиятъ тетъ Добромиръ, нареченъ Доротей, и други — жени: жената на Асѣня I, Елена, наречена въ монашество Евгения; първата жена на Иванъ Асѣня II Мария (или, споредъ нѣкои, Ана) наречена Анисия; послѣднята му жена Ирина, наречена Ксения; Теодора — втората жена на Теодоръ Светослава и сестра на Андроника наречена Теодосия; майката на Иванъ Александра, Кераца, наречена Теофана.

Слѣдъ като остави прѣстола на сина си Стефана, Стефанъ Нѣмань сръбски, — баща на св. Сава — и жена му царица Ана се покалугериха и се нарекоха Симеонъ и Анастасия. Кесарь Хрѣль се покалугери и се нарече Харитонъ — коститѣ му и доднесъ почиватъ въ Рилския монастирь. Монахини още нека споменемъ: Елисавета — Душановата жена българката Елена; Евтимия — вдовицата на деспотъ Углеша; Евгения — жена на нещастния краль Лазаря, Милица.

Въ второто си пѫтуване по изтокъ въ 1837 година англичанинътъ лордъ Кѫрзонъ (Curzon) посѣтилъ и св. Гора. Въ монастиря св. Павелъ той намѣрилъ единъ цѣненъ старобългарски паметникъ на пергаментъ, едно-четвероевангелие, съ илюстрации. Сега тоя паметникъ е притежание на лордъ Кѫрзоновия наслѣдникъ лордъ Заучъ (Zouche), пази се въ Британския музей и е оцѣненъ за 1000 английски лири (№ 153). Тоя рѫкописъ подробно описа г. Д-ръ П. Т. Гудевъ въ мсб. VII и VIII.

Първитѣ двѣ страници на казания паметникъ съдържатъ изображенията на Иванъ Александра, на Теодора, новопокръстената царица, на Иванъ Шишманъ и Иванъ Асѣнь, на Константинъ деспотъ, сърбинъ, зеть на Ивана Александра, и на тритѣ царски дъщери наредени по възрасть: Кератамаръ, Кераца и Десислава. Всички изобра-

зени цѣли, въ царски червени дрехи. Царьтъ е въ пълна форма на византийски императоръ и съ корона.

Споредъ Иречека имената на тритѣ дъщери на Иванъ Александра били: Мара, женена за Мурада, Мария женена за Андроника, и Десислава.

Тукъ има една бъркотия. Отъ горния паметникъ излиза че Кератамаръ е била женена за деспотъ Константина.

Г-нъ Йорданъ Ивановъ (Бълг. Сбирка, XII, 1) казва сѫщото и добавя че: Кераца Мария била бракосъчетана съ Андроника, синъ на Йоана V Палеологъ, въ 1355, и че Десислава била дадена Мураду.

Нека се не забравя и туй: единъ по̀-сетнѣшенъ султанъ, Мурадъ II, бѣше жененъ за Мара или Каломария, дъщеря на сръбския полукраль Георги Бранковичъ. И досега монаситѣ отъ рилския монастирь показватъ една скѫпа икона св. Богородица, подарена отъ тая Мара, и 2 голѣми свѣщи всѣка тежка по 12 оки, подарени пъкъ отъ Мурадъ II.

Дали нѣма смѣсване на имената?

Най-голѣмиятъ Иванъ-Александровъ синъ Михаилъ-Асѣнь — жененъ въ 1338 г. за Мария, дъщеря на Андроника, и когото още прѣди година — въ 1337 — баща му го направи помощникъ, умрѣ рано. Мълвѣше се, че го отровила еврейката. Сѫщо умрѣ рано и Иванъ-Асѣнь IV.

Въ една влашка хроника се споменува, че, кога султанъ Мурадъ отишълъ съ силна войска противъ българитѣ, то излѣзлиятъ насрѣща му Асѣнь, синъ на Иванъ Александра, падналъ въ сражението съ много българи; тогава на чело на войската застаналъ братъ му Михаилъ, но и той загиналъ. Слѣдъ туй турцигѣ се върнали съ много плѣнници въ Калиполъ. Годината 1326 и споменуването на Михаила, който е умрѣлъ много по̀-рано отъ 1355 г. сѫ невѣрни, бѣлѣжи г-нъ Иречекъ. О. Неофитъ Хилендарски споменува въ географията си, че въ Софийскитѣ околности се запазило прѣдание, че Асѣнь заедно съ свои боляри се бранилъ противъ турцитѣ въ тамшния монастирь св. Архангелъ цѣли 12 години и най-сетнѣ го издали жителитѣ на близкото село Бистрица. Туй намеквать и нѣкои народни пѣсни и прѣдания—тѫдѣвашни.

И тъй, остаха двама сина: Иванъ Срацимиръ и Иванъ Шишманъ.

Непримирима вражда тлѣеше между сина на влахинката и сина на еврейката, вражда подклаждана отъ майкитѣ. Тя се увеличи и отъ пристрастната обноска на бащата.

Още по-отрано Иванъ Александъръ опрѣдѣли за наслѣдникъ въ Търново Иванъ Шишмана, а Срацимира прати въ Бдинъ. За да оправдае тая си постжпка, той казваше, че Бдинъ е негова стара бащиния; слѣдъ като въ боя съ сърбитѣ при Кюстендилъ, 1330 г., падна царь Михаилъ Бдински, за царь биде избранъ синътъ на сестра му: Иванъ Александъръ.

Зароптаха и военачалници, и боляри, привърженици на една или друга страна, раздвижиха се богомилитѣ, повилнѣха и евреитѣ: едни отъ ядъ, задѣто тѣхната съотечественица си измѣни вѣрата и стана ревностна християнка—споредъ Моисеевия законъ трѣбваше съ камѣни да я убиятъ, — а други пъкъ мислѣха, че ще ги защищава.

Най-послѣ, въ 1360 г. въ Търново, по настояване на прѣподобний Теодосия биде свиканъ противъ евреитѣ и другитѣ еретици черковенъ съборъ въ новосградения отъ Иванъ Александра палатъ. Присжтствуваха: царьтъ, двамата му сина Асѣнь и Шишманъ, патриархъ Теодосий, митрополититѣ отъ Великий Прѣславъ, Дръстъръ, Овче-поле (Провадия) Ловечъ, Пловдивъ, Срѣдецъ, архимандритътъ отъ великата лавра св. 40 мжченици въ Търново и много монаси отъ разнитѣ монастири. Съборътъ прокле евреитѣ, богомилитѣ, Варлаама и Акиндина, осжди еретицитѣ на изгнание изъ България, а трима хулители евреи — на смърть. Единиятъ отъ тѣхъ се уплаши и се похристиянчи, вториятъ царьтъ помилва — мълвѣше се изъ народа, че царицата го измолила — но му отрѣзаха езика и ушитѣ. Кога водѣха да накажатъ третия, разярената тълпа го грабна отъ стражаритѣ и го уби съ камъни и дървета.

Още при Иванъ Александра турцитѣ прѣвзеха много южно-български градове: Кжрклисия, Виза, Созополъ, Карнобадъ, Айтосъ, Берея, Диамполъ, . . . Той се уплаши

и заукрѣпява Търново. Друго повече не можà да направи. Нито смъртьта на Орхана спрѣ турцитѣ. Казахме, новиятъ султанъ, синъ му Мурадъ I, още пò-енергично продължаваше завоеванията.

Страшно ставаше за Българското царство.

Тъкмо 10 години слѣдъ смъртьта на Душана — именно въ 1365 г. — умрѣ и Иванъ Александъръ. На смъртния часъ той трѣбва много да е жалѣлъ, задѣто държавата — заплашвана на югъ отъ турци, а на сѣверозападъ отъ маджари и извѫтрѣ измѫчвана отъ религиозни и други вѫтрѣшни раздори — оставя на двамата си страшно озлобени единъ противъ другъ синове.

Едно фатално съвпадение: въ сѫщата година Мурадъ I прѣнесе столицата си отъ Азия въ Европа, отъ Бруса — въ Одринъ (Дрѣнополе въ народнитѣ ни пѣсни) и стана първото сражение между турци и българи. Лесно се разбираше, какви бѣха турскитѣ планове.

Съ тая смърть Българското царство се раздѣли на три части.

1. *Търновското царство*—най-голѣмото и въ срѣдата — владѣеше Иванъ Шишманъ III, съ крѣпоститѣ: Никополъ, Орѣхово, Свищовъ, Дръстъръ и още градоветѣ: Разградъ, София, Ловечъ, Златица и пр.

2. *Бдинското царство* владѣеше Срацимиръ. То обемаше сегашния Видински окрѫгъ, цѣлата область на Тимокъ и Неготинска Крайна чакъ до Дунавскитѣ проходи при Оршова. — въ Чипровецъ имаше златни и сребърни рудници.

Границата между тия двѣ царства минуваше по прохода, който води отъ Алексинацъ къмъ Свърлишка Баня и Княжевацъ. Градоветѣ Болванъ (сега развалини при Алексинацъ) и Липовацъ (върху Озренъ планина) бѣха сръбски, а Свърликъ и Соколница (при сегашня Свърлишка Баня) бѣха български. Свърликъ, сега разрушенъ, бѣ съграденъ на почти непристѫпни скали надъ Тимокъ, близу до с. Нишевци, Княжевачки окрѫгъ.

3. *Черноморския брѣгъ* владѣеше Шишмановиятъ полувасалъ Иванку, синъ на Добротича, съ градоветѣ Карбона и Варна.

Отъ тия бъркотии се възползува маджарскиятъ краль Людовикъ. Той нападна Бдинъ, плѣни Срацимира и жена му и ги държа въ плѣнъ 4 годинн въ крѣпость Хумникъ (Босилево) недалечъ отъ Чазма.

Въ нашитѣ народни пѣсни, доколкото сѫ уцѣлѣли до днесъ, борбата съ маджаритѣ се изобразява въ борба съ „Филипъ Маджаринъ“ и „краль Латинъ“.

Въ 1369 г. Шишманъ се съѭзи съ Мурада, даде му за жена сестра си, заедно изпѫдиха маджаритѣ изъ Бдинъ и освободиха Срацимира.

И до днесъ народътъ пѣе:

Царь Мурадъ Мари думаше:
„Маро льо, бѣла Българко,
Хайде се, Маро, изричи,
Стига си ходи българка,
Изричи, та се потурчи,
За мене бѣла каджна,
Царь Мурадова ханѫма.
Маро льо, ще ти харижа
Отъ Цариграда пол'вин'та,
Едирне съ Узунъ-чаршия,
Съсъ султанъ Селимъ джамия
И ще ти, Маро, харижа
Влашкото темелъ да държишъ
И още харачъ да сбирашъ!“
Мара на царя думаше:
„Царю льо, царьо честити,
Азъ имамъ брата владика
И имамъ други патрика,
Да ида да ги попитамъ,
Каквото рекатъ, ще бѫде“
Че стана Мара, Маро льо,
Че при батя си отиде,
Че на батя си думаше:
„Не знаешъ, бате, не знаешъ,
Не мога да ида за вода!
Кога какъ мина, замина,
Царь Мурадъ дума отъ пенджурь:
„Маро льо, бѣла българко“ (повтарятъ се стихове 2—13)

Банко на Мара думаше:
„Маро льо, мила сестрице,
Кога ти рече царь Мурадъ,
Пъкъ ти на царя да кажешъ:
„Лесно се, царьо, изричамъ.
Пъкъ се по-лесно потурчамъ,
Ако ми, царьо, харижешъ
Отъ Цариграда пол'вин'та
Съ потурчената черкова
Черкова света София
И да ми, царьо, харижешъ
Царсгвото и везирството
Въ твоята столнина,
И да ми, царьо, харижешъ
Пръстена мюхюрлията!"
Че стана Мара, Маро льо,
Че дръпна стомни на ржцѣ
Че си за вода отиде.
Царь Мурадъ вика отъ пенджуръ:
„Маро льо, бѣла . . . (повтарятъ се стихове 2 – 4)
Мара на царя думаше:
„Лесно се, царьо, . . . (повтарятъ се стихове: 45-49,
Царь Мурадъ Мари думаше: [52 и 55)
„Езикътъда му изсъхне,
Който те, Маро, научи,
Царството да ми поискашъ,
Царството и везирството!
Царството ми е бащинка,
А пъкъ везирство дѣднина.
Азъ си главата залагамъ
Света София не давамъ!

Мсб. VII (нар. умотв. 105)

Около 1370, г.—сирѣчъ петь години слѣдъ смъртьта на Иванъ Александра — турцитѣ бѣха вечь прѣвзели цѣла Тракия, въ туй — и Пловдивъ.

Въ 1371. год. между двамата братя избухна пакъ вражда: Срацимиръ се поддигна срѣщу Шишмана и прѣвзе София, която, обаче, Шишманъ изново завладѣ въ 1378. г.

Срацимиръ теглѣше къмъ близкитѣ до Бдинъ власи. Самъ влахъ по майка, той бѣше жененъ сѫщо за влахинка — Ана, дъщеря на влашкия войвода Александра и на жена му Клара, ревностна пъкъ католикиня, както и дъщеря ѝ. Въ борбата противъ Шишмана Срацимиру помагаха власитѣ. Поради туй Шишманъ обяви война на Ивана Дана и го уби.

Ивана Дана наслѣди енергичниятъ му братъ Мирчо.

Имената и на двамата се срѣщатъ въ нашитѣ народни пѣсни, много често на първия. Напр.

У Данови гости дошле,
Коладе, коладе ле,
Не сѫ гости, като гости,
Най сѫ гости калесници
Да калесватъ Данъ войвода
Да иди Данъ да кръщава
Царь Шишманъ беюва мѫжка рожба и пр.

Мсб. VII. 16, 23.

Или:

Хвръкнали сѫ, Мирчо ле, два гълѫба,
Коладе ле, Мирчо ле, младъ войвода,
Че кацнали, Мирчо ле, младъ войвода,
У Мирчови, Мирчо ле, равни двори и пр.

Н. Бонч. 151.

Срацимиръ се отметна и отъ търновския патриархъ и се подчини на цариградския, който вечъ отъ 1381. г. поставя въ Бдинъ свои митрополити.

Вечъ нѣколко пѫти се бѣха срѣщнали на бойно поле турци и българи, и все щастието изневѣряше Шишману, та той все отстѫпяше и свързваше съ турцитѣ все по̀унизителни договори. Отъ 1375. г. той е вече тѣхенъ васалъ. Особно отъ 1386. г. турцитѣ съвсѣмъ притиснаха Шишмана, оставенъ на свои собствени сили.

Турцитѣ (черни арапи въ народнитѣ пѣсни) опустошаваха безмилостно българската земя. За ония врѣмена говори тая пѣсень, която съмъ слушалъ още въ дѣтинство:

Милювица Миля буди:
„Спишъ ли, Мильо, буденъ бжди,
Пиянъ ли си, трѣзенъ бжди:
Я чуй славей като пѣе,
Като пѣе, дума дума:
Турци мира размиряватъ,
Размиряватъ, раздѣляватъ,
Старо сѣкатъ, младо робятъ,
Мжжки дѣца подъ конь тжпчатъ!“

Да, младитѣ робѣли, а мжжкитѣ дѣца убивали, та да погине завинаги тоя народъ.

Въ 1388. г. турски отредъ 30,000 души подъ началство на великия везиръ Али-паша, синъ на бившия великъ везиръ Хайрединъ-паша излиза отъ Одринъ и тръгва на сѣверъ къмъ Шишмана, най-слабия вечъ отъ васалитѣ. Али-паша минува Стара-планина при Айтосъ, заповѣдва на Якши-бея да нападне нощѣ Провадия, а самъ той завладѣва Шуменъ. Тогава е било обсаждано и Търново, и слѣдъ недълго врѣме капитулирало. Шишманъ се укрѣпилъ добрѣ въ снабдения съ припаси Никополъ. Али-паша се принудилъ, та повикалъ на помощь Мурада, и тоя дотърчва съ голѣма войска. Шишманъ се принудилъ да се прѣдаде и да сключи миръ, едно отъ условията на който било: да прѣдаде на турцитѣ крѣпость Дръстъръ. Но, щомъ Мурадъ се отдалечилъ, Шишманъ отказалъ да прѣдаде Дръстъръ. Тогава Али-паша, който вече владѣелъ Шуменъ и планинскитѣ устия, напада и прѣвзима Дръстъръ и всички градове и замъци покрай дѣсния брѣгъ на Дунавъ и втори пжтъ обсажда Шишмана въ Никополъ. Споредъ нѣкои, нещастниятъ Шишманъ прѣдъ нозѣтѣ на Али-паша съ жена си и дѣцата си се молилъ за прошка, която и — странно нѣщо! — пакъ получилъ. Него заедно съ сѣмейството му изпратили при Мурада въ Таусли. Шишманъ пакъ билъ оставенъ на трона. Българското царство било изново унижено, ала не съвсѣмъ поробено.

По туй врѣме и Срацимиръ и Иванко бѣха вечъ турски васали.

Караха се помежду си родни братя, боляри, техни-тари и парици; караха се българи, сърби, власи, гърци и маджари; караха се и съперничеха за първенство и власть тукъ долѣ на земята православие и католичество, па, най-сетнѣ — и търновскиятъ патриархъ и цариградскиятъ.

А турцитѣ вървѣха все напрѣдъ.

Сѣкашъ, всичко имъ благоприятствуваше. Все повече растѣше куражътъ имъ, фанатизмътъ и алчностьта за земя, плячка и кръвь и се укрѣпваше въ тѣхъ вѣрата, че сѫ изпратени отъ Аллаха да извършатъ велико дѣло въ гяурска Европа. Султанитѣ Османъ, Орханъ, Мурадъ I и сетнѣ Баязидъ горѣха отъ желание да тласнатъ далечъ, до други незнайни земи и морета прѣдѣлитѣ на Османското царство и милиони подданници да колѣничатъ прѣдъ тѣхъ. — Мурадовитѣ полководци: Хаджи Бегъ, Гази-Фазилъ, Лала-шахинъ, Фирузъ-паша, румелийски бейлеръ-бей, анадолскитѣ бейлеръ-бейовци, Суруджа-паша и Тимурташъ, синъ му Якши-бей, Хаджи-Илбеки, потурнакътъ гръкъ Евреносъ, Индже-Балабанъ — единъ отъ херoитѣ на Косово, нареченъ въ сборника на Феридунъ-бея „Разтерзатель на левове“ и прѣвземачътъ на София, — послѣ: Турханъ-бей, великиятъ везиръ Хайрединъ паша — наричанъ по̀-прѣди Кара Халилъ Джендерли, бившъ кадия въ Бруса — и синъ му Али-паша печелѣха побѣда слѣдъ побѣда прѣвзимаха села и градища и ги опустошаваха.

И султанитѣ знаеха, какъ да отплатятъ на своитѣ вѣрни и храбри полководци и да ги насърдчатъ. Освѣнъ съ сърмени дрехи, коне, оружжие, знамена и пари — тѣ ги награждаваха съ градове и земи, които послѣ ставаха тѣхни спахилъци. Печалби и плячки дѣлѣха взаимно. Опрѣше ли се нѣкой градъ, султанътъ извѣстяваше лаконически на пашата: „Вземи тоя градъ и го владѣй!“ . . . Градътъ биваше прѣвзетъ, ако и съ голѣми жертви, и жителитѣ му — стари, млади, мѫже, жени и дѣца — всички минуваха подъ ножъ.

Понѣкога пъкъ се случваше и туй: разсърденъ отъ несполука или малко неповиновение, свирепиятъ сул-

танъ заповѣдваше на пашата или да прѣвземе града, или ще му отсѣче главата,—което и точно се изпълняше.

По̀-прѣди се спомена нѣщо за прѣвзимането на София, сегашната българска столица, отъ турцитѣ. Нека направимъ едно малко отклонение и кажемъ още двѣ думи по него — които намираме въ споменатия вече сборникъ на Феридунъ-бея.

Тоя цѣненъ сборникъ съдържа заповѣди отъ султанитѣ до пашитѣ и рапорти отъ тия послѣднитѣ до първитѣ — кога се прѣвзималъ Балканскиятъ полуостровъ. За тоя сборникъ писа г. А. Шоповъ въ една отъ книжкитѣ на Българското книжовно дружество.

Узундже Севинджикъ отива при Софийския управитель Янко, излъгва го, че се е похристиянчилъ и — става неговъ соколарь. Единъ день — въ срѣдата на 1386 г. — отиватъ на ловъ въ днешнитѣ Татаръ-пазарджишки страни. Дирятъ кѫща да прѣнощуватъ. Соколарьтъ съ позволение минува близката турска граница да дири въ едно село зобъ за конетѣ. Тамъ намира Дели-Балабана и Ахмедъ-Гази и имъ разправя плана си. Слѣдъ туй се връща и явява на Янка, какво турцитѣ узнали, че е тамъ, та го прѣдрешава и го скрива въ гората, а той припва съ двата коня ужъ да доведе войска отъ София. Дели-Балабанъ и Ахмедъ-Гази хващатъ Янка, вързватъ го съ вериги и го закарватъ въ Одринъ при Мурада, а Индже-Балабанъ съ Узундже-Севинджикъ и войска напада София и я прѣвзима.

Г-нъ Иречекъ пъкъ бѣлѣжи, че София била прѣвзета въ 1382 г. — 4 години по-рано.

Мурадъ I, па и Баязидъ заняти въ Азия — главно съ Караманския владѣтель не бързаха да се разправятъ скоро съ владѣлцитѣ на Балканския полуостровъ, та правѣха ги васали, налагаха имъ тежки условия, които понѣкога и самитѣ васали не изпълняха, и се женѣха за сестритѣ или дъщеритѣ имъ. Освѣнъ туй, бояха се да се вдълбочатъ въ полуострова, обградени съ невѣрни християнски народи, а задъ тила си да оставятъ Византия. Тѣ всичко вършеха бавно, ала сигурно.

Слѣдъ боя при Косово обаче (1389) лесно се прѣдвиждаше, какво очаква и Шишмана. Желѣзниятъ обрѫчъ,

който обграждаше разнебитената му държава — се все повече стѣсняваше.

Новиятъ султанъ, Баязидъ Илдъръмъ, освѣнъ туй — младъ, 42 годишенъ, буенъ, честолюбивъ, ламтѣше, по примѣра на своитѣ прѣдци, за нови побѣди, за слава

Въ 1390 г. турцитѣ дойдоха до Сѣверинския банатъ. На слѣднята година и Мирчо биде побѣденъ и стана васалъ. Въ 1392 г. турцитѣ за пръвъ пѫть се сразиха съ маджаритѣ. Прѣвзеха замъкъ Голубацъ на Дунава, но бидоха разбити. Турски отреди нападнаха Босна.

* * *

Най-сетнѣ, Баязидъ, като се осигури откъмъ Азия — рѣши да се разправи веднажъ завинаги съ своя немиренъ, невѣренъ васалъ и сродникъ Шишмана. Поради Мара тѣ се падаха сродници: Баязидъ — племенникъ, а Шишманъ — вуйчо, а въ сѫщото врѣме бѣха и двама баджанаци, защото водѣха жени двѣ сестри — дъщери на сръбския краль Лазара. Баязидъ подозрѣ Шишмана, че тайно се сговаря съ сърби и маджари противъ турцитѣ.

„Варварскиятъ царь — пише търновчанинътъ Григорий Цамблакъ, сродникъ и ученикъ на Евтимия, този ненавистникъ на всѣко добро, като се възгордѣ отъ побѣдитѣ си, одържани надъ много народи, и като слушаше и за тоя градъ (Търново), че има голѣмо прѣвъзходство, яки стѣни и естествени укрѣпления, поради което е мѫчно прѣвзимането му, и че има още голѣми богатства, много жители и голѣма слава—черковна и политическа — пожела да го разсипе. Прѣзъ пролѣтьта на 1393 г. — когато българскиятъ царь не се надѣваше, а хората си мируваха и благочестието растѣше . . . издигна се буря и вълнение отъ завоевателя, който изпъровмъ мируваше. Варварскиятъ царь се въоржжи срѣщу славния онзи градъ. Той поддигна всичкитѣ си източни войски, чакъ отъ Персийскитѣ граници, Ликаония и Асия, мина Хелеспонтъ и се съедини съ западнитѣ войски, които намѣри всички събрани, както бѣше заповѣдалъ.

Той прѣвъзхождаше съ войскитѣ си, не само персийския и индийския царь Дария, но—и Александра Македонски.

Баязидъ прѣдава часть отъ войскитѣ на най-голѣмия си 20-годишенъ синъ Сюлеймана, наричанъ още Челеби Сюлейманъ и Сюлейманъ Шахъ, а самъ Баязидъ въ заповѣдитѣ си въ споменатия вече сборникъ го нарича: „Зѣница на окото му“, и „Свѣтлина на славната му държавна градина“—и го прати да прѣвземе Търново.

Съ Сюлеймана тръгнаха и паши, които прѣди петь години обсаждаха Търново, та го добрѣ познаваха.

Баязидъ пъкъ замина къмъ Кастамуни—Мала-Азия.

Баязидъ имаше петь сина: Сюлейманъ, Иса, Муса, Мустафа и Мохамедъ.

Муса е извѣстниятъ въ нашитѣ народни пѣсни Муса Кеседжия, нареченъ тъй поради кръвожадностьта му, главно въ борбата за прѣстола съ своитѣ братя. Константинъ Костенечки го нарича *звѣръ*. Муса е убитъ до Искъръ.

Отъ наемната редовна и оная, що васалитѣ пращаха султану — най-добра войска бѣше еничерскиятъ корпусъ, който прѣди 60-ина години оттогава султанъ Орханъ-Ел-Гази създаде отъ грабнати малолѣтни християнски момчета, възпитани въ мохамеданска вѣра. Тоя дѣятеленъ организаторъ направи Бруса столица, издаде закони и пръвъ отсѣче пари.

Въ начало, по Орханова заповѣдь, дервишъ хаджи-Бекташъ, изъ Сулидже Канариюна, въ Амасия, турилъ ржка надъ едного отъ тия новобранци и издумалъ: „Тия войници да се наричатъ еничери. Нека Аллахъ даде да бжде тѣхниятъ погледъ страшенъ, мишцитѣ имъ силни, мечоветѣ имъ — яки и остри, стрѣлитѣ имъ — смъртоносни и тѣ сами — непобѣдими!“ — и имъ далъ знаме.

Въ паметь на туй и на широкия ржкавъ на хаджи Бекташъ еничаритѣ носѣли на голѣмитѣ си калпаци *бюркъ*, видъ платъ.

Мурадъ I уреди още повече еничерския корпусъ, образува нови бюлюци, сапьори (балтаджии), и особна кавалерия *джичдисъ*, изкусна да играе *джиритъ*.

Аллахъ чу молбата на дервишина. Чрѣзъ еничаритѣ султанитѣ създадоха обширно царство въ тритѣ материка

на свѣта, съ прѣдѣли: Кавказкитѣ планини, Каспийско море, Персийския заливъ, сѣверната часть на Африка, а въ Европа на сѣверъ достигнаха до Карпатскитѣ планини, до Виена, която кръстиха *Бечъ*, и до Адриатическо море — и оставиха джамии, които още тукъ-тамъ съществуватъ и до днесъ и напомнятъ прѣдишната турска сила и слава.

Въ войната съ турцитѣ Виена издържà прѣзъ септемврий 1529 г. тежка обсада отъ султанъ Сюлеймана. Втори пѫть, въ 1683 г. въ царуването на султанъ Мухамедъ IV (1648—1687) великиятъ везиръ Кара-Мустафа съ 200,000 войници я обсади и държа два мѣсеца. Но пристигна Янъ Собески съ своитѣ поляци и разби турцитѣ. Тѣ едвамъ спасиха свещенното знаме на пророка имъ (Санджаки-шерифъ).

По заповѣдь на султана, въ Бѣлградъ отрѣзаха главата на Кара-Мустафа.

Отсетнѣ турцитѣ почнаха да се връщатъ назадъ, до гдѣто се събраха въ днешнитѣ прѣдѣли на царството.

По-послѣ еничаритѣ, кога се усилиха, почнаха да играятъ важни, политически роли, като преториянцитѣ въ Римъ: да качватъ и свалятъ султани, догдѣ, найсетнѣ, султанъ Махмудъ II (царувà отъ 1808 до 1839 г.) баща на Абдулъ Меджида, не ги изтреби на Атъ-Мегданъ.

Да се повърнемъ къмъ Търново.

Настанала бѣ весела пролѣть, когато всичко уцѣлѣло отъ тежката зима се събужда за новъ животъ.

Настаха и велики пости, като че ли дни за още по-голѣма скръбь и покаяние.

Турцитѣ нагазиха Шишмановата държава.

Тая страшна вѣсть — като гръмъ отъ ясно небе — се бързо разнесе навредъ и стресна всички. За кѫдѣ отиваха турцитѣ, всѣки се договѣждаще и тѫжно се замисляше. Всички се питаха: „Защо ли се е разсърдилъ султанътъ?“

Постоянно — денѣ и нощѣ — прииждаха въ Търново купове изплашени, разплакани бѣжанци — мѫже, жени и дѣца, и все едно повтаряха: „турци идатъ!“ . . .

Въ Търново разбраха злото, приближаващата буря. Лошо ставаше и за царя, и за царството. Всички разбраха,

че сега борбата ще бжде отчаяна — за животъ или смърть, — че ще трѣбва да се напрегнатъ всички сили, да се даде врагу най-силенъ отпоръ.

Изпратиха пратеници, но турцитѣ едни не приеха, а други пъкъ не се върнаха: бидоха избити, или задържани плѣнници.

Шишманъ бѣще слабъ да се бори.

Най-сетнѣ върховниятъ съвѣтъ отъ царь, негови сродници, патриархъ, военачалници и най-видни боляри, слѣдъ дълги съвѣщания, рѣши: царица Мария, болна отъ раждането на четвъртото дѣте, момче, да остане въ новия замъкъ въ Царевецъ съ едничката си дъщеря Кераца, а Шишманъ съ двамата синове Александъръ и Фружинъ, нѣкои военачалници, часть отъ войската и всичката конница да избѣга къмъ Самоковскитѣ планини, макаръ че вечъ много отдавна, както видѣхме, старата бащиния София бѣше въ турски ржцѣ.

Та и другадѣ Шишманъ не можеще да бѣга: отъ сѣверъ, изтокъ и югъ турцитѣ го бѣха заградили. Може би, той се е надѣвалъ и за нѣкаква подкрѣпа отъ брата си Срацимира, — поне сега — отъ шуря си Стефанъ Лазаревичъ, а може би и отъ маджарския краль Сигизмунда или пъкъ, най-сетнѣ, и отъ влашкия войвода Мирчо, — зеръ лошо ставаше и за тѣхъ — и тогава да се върне и да нападне въ тилъ турцитѣ и, поставени между два огъня, да ги разбие, а до тогава Търново да се брани юнашки. Добротичовиятъ синъ Иванко бѣше вечъ отцѣпенъ, а византийскиятъ императоръ Михаилъ Палеологъ, Тодоръ Морейски, Константинъ Македонски, Краль Марко, Вукъ Бранковичъ, новиятъ Московски великъ князъ Василий Димитриевичъ... бѣха или далечъ, или и тѣ сами се страхуваха. Не можеха да помогнатъ нито пъкъ генуезци, венецианци или дубровничани!...

Интересно е, че два пжти турци нападатъ Търново, и все Шишманъ бѣга отъ тая чудесна крѣпость, която въ ония врѣмена на ржчния бой и груба сила е имала още по-голѣмо значение. Може би, важни причини сж го заставяли да постжпи тъй.

Една вечерь Шишманъ съ дружината се измъкна изъ Търново. Трогателно бѣше туй тръгване.

Въ Търново за царь и за всичко остана стариятъ 70—75 годишенъ патриархъ Евтимий.

Отвънъ приждаха все нови бѣжанци.

Търновци се заготвиха да се бранятъ юнашки.

Великдень се бѣше падналъ на 6 априлий — сѫщо както прѣди три години, въ 1903 г.

Рано сутриньта въ вторникъ на Томина недѣля, изплашенитѣ търновци видѣха, че сѫ заобиколени отвредъ съ многобройна турска войска. Тогавашно Търново се простираше до днешния Баждарлъкъ.

Турцитѣ прѣдпазливо настѫпваха, готови всѣка минута да срѣщнатъ силенъ отпоръ, но такова нѣщо изъ дългия пѫть не се случи.

Сега тѣ веднага прѣдложиха да се прѣдаде Търново.

Разбира се, категорично имъ се отказа.

* * *

Цѣли три мѣсеца трая обсадата. Не ще съмнѣние, че и отъ двѣтѣ страни е имало голѣмо упорство и голѣми жертви.

Ето що още пише за туй Григорий Цамблакъ:

„Неприятельтъ прѣмина всички български граници, които удържà, като гнѣздо, дойде ненадѣйно и нападна чудния градъ и го обиколи отвредъ съ войска . . . . Чудѣше се, какъ да прѣвземе града. Като видѣ, че мѣстото е добрѣ укрѣпено съ стръмни и високи хълмове, варваринътъ искаше да се върне назадъ . . . въ самата крѣпость би влѣзълъ като сѣно при огънь“.

Пушки и топове тогава не е имало: употрѣбявали се мечове, стрѣли, бойни машини (катапулти).

Най сетнѣ черното прѣдателство на единъ евреинъ рѣшило участьта на Търново: то било прѣвзето на 17 юлий, 1393 г. — четвъртъкъ.

Тогава разярѣнитѣ турци влѣзли прѣзъ вратитѣ на крѣпостьта въ Търново и почнали да убиватъ, да грабятъ, да горятъ и да разрушаватъ всичко.

Григорий Цамблакъ още пише:

„Всичко, що бѣше свето за града, се прѣнасяше прѣдъ царско лице; прѣнесено бѣше и всечестното тѣло на прѣподобната (св. Петка), оголено отъ скжпоцѣнното си облѣкло и обвито въ дрипи. Изгониха се отъ храмоветѣ иереитѣ, а навлѣзоха въ тѣхъ дѣйцитѣ и учителитѣ на срама. Кивотътъ на завѣта падна въ ржцѣ на другонародци; светата на светитѣ падна въ властьта на асирийцитѣ (азиятцитѣ); св. Дарове се вхърлиха на псета... Въобразете си, колко тогава пострада блаженний Евтимий, като видѣ съ очи такива нѣща, които и слухътъ трудно може да понесе! Ако ли царь Давидъ, който, макаръ и да не е билъ свещенникъ, дълбоко жалилъ за нещастията на светия градъ, кога си спомнялъ за тѣхъ — то не трѣбваше ли да страда толкозъ повече иереятъ, като виждаше многолѣтнитѣ трудове и потъ потжпкани? А що? Обзе ли го скръбь повече отколкото трѣбваше? Забрави ли се той отъ страхъ? Изгуби ли куражъ или го домързѣ? Проговори ли нѣкоя малка или голѣма дума недостойна за мждростьта му? Никакъ. Даже излѣзе неустрашимъ и прѣдъ царя!... Изобилната пролѣна кръвь, разрушението на столицата, плачътъ на жени и дѣца кжсали сърдцето на Евтимия, и той, вѣренъ на дълга и обѣта даденъ Богу и като истинский пастирь, който „полага душата си за овцетѣ“ — се рѣшилъ да иде и търси милость отъ коравото сърдце на Челеби Сюлеймана. Както папа Лъвъ I изложилъ себе си на опасность, за да спаси Римъ отъ пълчищата на Атила, тъй направилъ и Евтимий, за да запази Търново отъ звѣрствата и опустошенията на новитѣ хуни. Той тръгналъ за стана на турцитѣ съ пастирския жезълъ въ ржка, съ бавна твърда и увѣрена стжпка и съ такъво спокойно лице, като че ли всичкитѣ ужаси на войната били за него стѣнни картини. Челеби останалъ тъй поразенъ отъ неочакваното явяване на Евтимия и отъ неговото неустрашимо държане, че не можалъ да запази спокойствието, прилично за царския му санъ, а направилъ честь на стареца, станалъ, турилъ го да седне до него и изслушалъ молбата му за народа. Евтимий съ мждрото си слово и обноска укротилъ гнѣва на варварина, както нѣкога пророкъ Даниилъ затворилъ устата на зиналитѣ левове

и — тритѣ отроци обърнали въ роса пламъка на пещьта. Челеби изслушалъ молбата на Евтимия и се обѣщалъ да запази живота и имота на гражданитѣ.

Послѣдствията отъ войната били ужасни: едни кѫщи били ограбени и разорени, други — изгорени, трети турцитѣ завзели, много людие били избити, жени и моми плѣнени, па — прѣзъ туй врѣме за ново жито — насталъ страшенъ гладъ. Не стигало туй, ами турцитѣ принуждавали уцѣлѣлитѣ българи да се турчатъ. „И мнозина — казва Иоасафъ, бдински митрополитъ и съврѣменникъ — приеха мохамедовата вѣра: едни отъ страхъ, други прѣлъстени отъ обѣщание или отъ желание да запазятъ богатството си, трети пъкъ се излъгаха отъ простотия". На друго мѣсто той говори: „Милѣя те, о черкво, за твоето неочаквано разсипване. Търновска славо, каква бѣше, а каква стана!"

Челеби Сюлейманъ съ часть отъ войската си напусналъ Търново скоро слѣдъ побѣдата, а за управитель на града оставилъ единъ паша. По неизвѣстни намъ причини, отъ тоя върху Евтимия и боляритѣ била подигната „буря пò-голѣма и пò-ужасна отъ първата". По свое усмотрѣние, или пъкъ по заповѣдь на Баязида, пашата повикалъ въ храма уцѣлѣлитѣ видни граждани, ужъ да се посъвѣтва нѣщо съ тѣхъ. Тѣ, безъ да подозиратъ нѣщо лошо, отиватъ, Тогава се почва клане, и всички 110 души изгинали. Послѣ труповетѣ имъ били хвърлени на орлитѣ. Едно прѣдание отнася туй клане на Марнò-поле. Прѣди да почне клането, пашата увѣщавалъ боляритѣ да се потурчатъ, но тѣ отказали.

Пашата заповѣдалъ на войницитѣ да отведатъ пъкъ Евтимия на градскитѣ стѣни и тамъ като злодѣй да го посѣкатъ. „Но — говори пакъ Цамблакъ — той застана прѣдъ мѫчителя благодързовено, неустрашимо и съ спокойно лице явяваше благодатьта на неговия духъ. Даже и когато му съблѣкоха одеждитѣ и всичко бѣше готово за посичането му, той не измѣни лице, не затрепера, не показа съ нищо обичь къмъ врѣменния животъ. „Защо, о несправедливецо, каза той на варварина — унизи тъй безумно величието на достоинството ми? По-добрѣ бѣше свещеникътъ да се принесе въ жъртва прѣди

жъртвитѣ; трѣбваше пастирьтъ да върви прѣдъ овцетѣ и бащата — прѣдъ дѣцата си. Азъ съмъ осветилъ всичкитѣ жъртви, та за туй и чашата на прѣдзакалянието трѣбваше азъ да изпия, азъ, работникътъ, трѣбваше пръвъ да вкуся отъ тоя сладъкъ плодъ!“ . . . Щомъ свърши рѣчьта си, великомѫдриятъ повика палача, наведе си главата и протегна спокойно шия. Палачътъ бѣше вече готовъ да нанесе смъртния ударь, но . . . изведнажъ рѫката му се схвана, като че ли мрътва рѫка бѣше прилѣпена къмъ живото му тѣло. Туй чудо ужаси гордия управитель и всички турци, които бѣха при него. Тѣ не можаха повече да стоятъ тамъ: дадоха на блаженния дрехитѣ, казаха му да си върви свободно, дѣто иска, и се разбѣгаха, да ги не сполети нѣщо лошо“. . .

Но Евтимий трѣбвало да изтърпи още нѣщо, на неговата толкова народополезна дѣйность билъ туренъ край: за спокойствие на държавата си Баязидъ заповѣдалъ: всички видни търновски боляри да бѫдатъ прѣселени на изтокъ (Мала Азия), а Евтимий да бѫде заточенъ въ Македония. Всички били събрани въ купъ и подкарани на пѫть. „Съ тѣзи нещастници — продължава Цамблакъ — излизаше като вторъ Иеремия и Евтимий. Туй шествие прѣдставяше гледка, отъ която биха се просълзили и самитѣ камъни на Търново: дѣца се раздѣляха отъ родители и братя — отъ сродници, защото не се откарваха цѣли фамилии, та поне отъ свиждане да намалятъ нещастието си, но се избираха само онѣзи, които се отличаваха по родъ, богатство и хубаво лице. Тогава бѣха дни на непрѣкѫснатъ плачъ, защото що може да бѫде по̀-горчиво отъ неволното прѣселение и по̀-скръбно отъ раздѣлата завинаги отъ роднини? Споменътъ за отечеството и за своитѣ близки пробожда винаги сърдцето, като жило. Почнаха единъ другъ да се пригръщатъ, цѣлуватъ и прощавать, а плачоветѣ оглушаваха мѣстото. Посрѣдъ всички тѣзи нещастници вървѣше пѣшкомъ великий Евтимий. Той се подпираше на жезъла си, обливаше се съ сълзи и нараняваше душата си съ хиляди стрѣли, не отъ туй че самъ страдаше и че болесть и старость го измѫчваше, а бѣше трогнатъ отъ хорското страдание и отъ малката възрасть на дѣ-

цата". Когато стигнали на онуй мѣсто въ Македония (сир. въ Тракия, тъй наричана въ онуй врѣме), дѣто Евтимий трѣбвало да се раздѣли и съ ония пасоми, които били съ него — настѫпили други трогателни минути. „О, кой може, — пита Цамблакъ — да си спомни безъ сълзи оная сцена? Пасомитѣ падаха при краката на пастиря си и ги измокряха съ очнитѣ си облаци; цѣлуваха рѫката му съ допиране устни и лице; наричаха го учитель, чедолюбивъ баща и раздѣлата съ него считаха раздѣла съ душата си. Едни жени туряха прѣдъ него дѣцата си; други, които бѣха пò-близу, удостояваха се да му цѣлунатъ рѫцѣтѣ; други — одеждитѣ му, до които се допираха, като до рàка на светия, и ги измокряха съ сълзи; други, съ пò-силна вѣра, изскубваха трѣвата, на която стоеше светительтъ, за освѣщение; нѣкои пъкъ притискани отъ народа и като не можеха да се приближатъ до светителя, но прѣдчувствуваха, че нѣма вече да го видятъ въ тѣло — молѣха го съ горчиви сълзи да ги благослови за сетень пѫть и да ги прости. А той ги утѣшаваше, научаваше и съвѣтваше да изпълняватъ Божиитѣ заповѣди и строго да пазятъ вѣрата си, отъ което ще се познае не сàмо любовьта имъ къмъ Бога, но и ще се прославятъ, както се прославили на чужбина чрѣзъ вѣрата си: Иосифъ, Моисей, Зоровавель, Даниилъ, тритѣ отроци и Естирь. Съвѣтваше ги още да прѣнасятъ съ благодарение тия нещастия и да очакватъ за тѣхъ награда неизказани благà. Изобщо съ сладкитѣ си наставления приготвяше прѣселенцитѣ пò-лесно да прѣнасятъ неволитѣ. Щомъ свърши поученията си, боговдъхновениятъ колѣничи и се помоли заедно съ пасомитѣ, а като свърши молитвата, стана и ги благослови за сетень пѫть. Изпращачитѣ и прѣселенцитѣ го питаха: „Кому ни оставяшъ, добри пастирю"? — „На Св. Троица — сега и вовѣки", отговори той. Тогава пасомитѣ извикали: „Пòдобрѣ слънцето да бѣ огаснало, отколкото Евтимиевътъ езикъ да млъкне!" . . .

Евтимий билъ повлѣченъ отъ турцитѣ къмъ Родопитѣ, а нещастнитѣ му другари — къмъ Мала-Азия, дѣто всички безвѣстно изгинали.

Евтимий е видна личность. За него сж писали обширно мнозина, отъ които ще споменемъ: В. Качановски, П. А. Сирку и Е. Калужнячки. У насъ г. Хр. Ив. Поповъ (Капниловъ) написа за Евтимия цѣла книга. Отъ нея и отъ историята на г. Иречека се ползувахъ за сказката си.

До скоро не се знаеще, дѣ Евтимий е прѣкаралъ последнитѣ дни на страдалческия животъ и кога е умрѣлъ. Едни прѣдполагаха — въ монастиря св. Илия (сега разваленъ) близу до Пирдопъ; други — въ Бачковския монастирь и послѣ може-би е отишълъ за малко врѣме въ Зографския монастирь на Атонъ. Имаше и третьо мнѣние: че Евтимий е живѣлъ и умрѣлъ въ монастиря св. Иванъ Прѣдтечъ, близу до Сѣръ. Най-сетнѣ, тоя важенъ въпросъ се рѣши — благодарение на слѣднето щастливо обстоятелство: прѣзъ декемврий миналата година игуменътъ на Бачковския монастирь, отецъ Паисий, като копалъ въ артиката на голѣмата църква св. Богородица, намѣрилъ гробъ и въ него — кости свещенически, изгнили вечъ одежди и една четвъртита оловна плоча съ надписъ, съ черна боя. Уважаемиятъ професоръ г-нъ В. Н. Златарски, нашъ младъ много обѣщаващъ историкъ, чете тоя надписъ тъй: *Свети мощи на прѣосвещенний Евтимия архиепископъ на великия градъ Търново и Български патриархъ.* 1404 г. 1-й априлъ (дата на умиранието).

Въ Търново и до днесъ сжществува за прѣдателя евреинъ слѣднята легенда: щомъ показалъ на турцитѣ мѣстото, прѣзъ дѣто могатъ да минатъ въ крѣпостьта, между Кая-баши и Хисаря, той билъ обезглавенъ на мѣстото си. Въ мига той взелъ главата си въ ржцѣ, припналъ да бѣга и, като дошълъ до Орлювъ-хълмъ, прѣпъналъ се о една кжпина и падналъ. Българитѣ го съгледали. Турцитѣ викали туй мѣсто Адилъ-баба и колѣли тукъ курбанъ овни, които орли, долетѣли отъ далечъ, изяждали. За българитѣ тоя гробъ билъ за проклетия: всѣки, който минувалъ край него, хвърлялъ върху му камъкъ.

Въ Мсб. XI срѣщаме едно мѣстно прѣдание, какъ Търново се прѣдало на турцитѣ.

Оскждни сж свѣдѣнията за послѣднитѣ години на Търновското царство и за страшния разгромъ — прѣдаването на Търново. Безъ съмнѣние, за такива важни събития ще е имало много приказки и пѣсни, които прѣзъ дългото 500-годишно робство сж изчезнали безвъзвратно, и отъ тѣхъ до насъ сж дошли само блѣди отражения, които прѣдставятъ чуденъ конгломератъ отъ примѣсени имена на лица — пò-ранни и пò-послѣшни — и на мѣстности, тъй че въ тоя лабиринтъ да се влѣзе и излѣзе трѣбва кжлбото на Ариадна: трѣбва вѣщъ остъръ умъ да избере изъ тия пѣсни и приказки зрънцата отъ историческата истина. Една приведена пò-рано тукъ пѣсень подтвърдява напълно казаното ни. По онуй врѣме, обаче, кога Мара е отивала за Мурада, нито джамията Султанъ Селимъ въ Одринъ е била направена, нито черквата св. София е била потурчена: много пò-късно турцитѣ прѣвзеха Цариградъ. — За сега най-важно съобщение за падане на Търново е „Похвалното слово на Евтимия отъ Григория Цамблака — отъ което доста свѣдѣния приведохме и съ което той искалъ да почете паметьта на своя учитель, сродникъ и съгражданинъ. Благодарение на туй обстоятелство ние знаемъ все нѣщичко. Но... пакъ намъ домжчнява, загдѣто всрѣдъ туй многоглаголание и византийска шаблонна витиеватость, Цамблакъ е съобщилъ малко чистъ исторически материялъ дори и за самъ Евтимия. Прѣвзимането на Търново е изоставено на вторъ планъ и споменато за него толкова, колкото туй изисквалъ панегирикътъ. А отъ лице, което тъй майсторски, картинно, е описало прощаването на заточеницитѣ съ Евтимия, могли сме много да очакваме...

А какво стана съ Иванъ Шишмана?

За него свѣдѣнията ни сж още пò-оскждни.

Цамблакъ нито дума не казва за смъртьта му.

Г-нъ Иречекъ пише: „Турцитѣ разказватъ, че кога Али-паша изново обсадилъ Шишмана въ Никополъ, послѣдниятъ, отчаянъ, се обвилъ въ саванъ и молилъ за милость; послѣ билъ хвърленъ въ тъмница въ Пловдивъ и тамъ, споредъ едни разкази, билъ убитъ, а споредъ други — осталъ живъ. Шилтбергеръ, близъкъ свидѣтель, разказва, че Баязидъ плѣнилъ Шишмана и сина

му; бащата умрѣлъ въ тъмница. За плѣнението говорятъ и рускитѣ лѣтописи. Една ромжнска хроника говори: „И плѣни Баязидъ Шишмана, господарь на България и го умъртви въ 6903. г. [тая година отговаря на 1395 въ днешното, нашето, лѣтоброение, отъ Р. Хр.]. Тогава турцитѣ прѣвзеха всичката Българска земя . . .“

За туй пъкъ за Шишмана има запазени много пѣсни и приказки. Въ тѣхъ друго се говори: дълго врѣме се бие той по Софийско и Самоковско, дѣто и пада убитъ.

Такива срѣщаме напр. въ Мсб. V, стр. 177—186.

Тамъ дѣдо Лазо попъ Кръстевъ, старецъ 97-годишенъ, отъ с. Доспей, ето що разправя;

„ . . . . Костенецъ се седемь години държалъ срѣщу турцитѣ заедно съ тждѣвашнитѣ мѣста. Баща ми и дѣда ми казваха, че кога нѣкой си Михалъ-бей — на сегашния Махмудъ-бей въ Самоковъ дѣдо ли или прѣдѣдо билъ, не знамъ — прѣдалъ Ихтимамъ на турцитѣ, тогава султанътъ му харизалъ Ихтиманъ. Турцитѣ намислили да прѣвзематъ Костенецъ и Самоковъ, та изпълнили отвредъ. Едни пошли отдолѣ изъ дервентя, други — откъмъ Ихтиманъ и се ударили на *Дàбова глива*, задъ града и пò-нагорѣ пакъ на *Сеферъ-чешма* — други. Отъ Дàбова-глàва турцитѣ нахлули насамъ до Искъра. Тѣ били много — да ги убие Господъ! — та надвили на нашата войска. Послѣ минали и Искъра и се ударили люто. Тамъ тия псета убили и царя ни Иванъ Шишмана. На седемь мѣста го ранили, та сега на туй мѣсто извиратъ седемь кладенци, що ги и днеска викаме: *Цареви Кладенци*. Послѣ неговитѣ войници го закопали горѣ на нашата планина. Сетнѣ турцитѣ отнели туй мѣсто и не оставяли никой тамъ да припари. . . Войницитѣ пъкъ заминали прѣзъ нашата планина, спуснали се у Лакàтица, та прѣзъ Сапарево избѣгали на тамъ. А тия, що били съ коне, първо ги подковали наопаки, па тогава излѣзли изъ калето, та да не се усѣтятъ турцитѣ. Направили тжпанъ да тупа на вода и клепало да клепе — и си отишли. Турцитѣ помислили, че българитѣ може-би иматъ нѣкой праздникъ, за туй не излизатъ на бой. Чакали 2—3 дена, па пратили нѣколцина свои да видятъ,

каква е работата. Кога дошли, що да видятъ? Сума войска влѣзла въ калето, а навънъ никой не излѣзълъ, и тжпанътъ и клепалото все си биели. Тѣ се върнали и съобщили туй на тѣхния голѣмецъ. Чакали още 1—2 дена и най-послѣ дошли срѣщу калето откъмъ *Кара-Гьолъ* и почнали да стрѣлятъ въ калето. Никакъвъ отговоръ нѣмало. Тогава разбрали, че туй може-би е измама, та се приближили. Кога разбили калето и влѣзли вжтрѣ, — намѣрили сàмо голи зидове: никакъвъ човѣкъ нѣма и всичкото имане изнесено. Припнали послѣ по дирята, ала стжпкитѣ все наопаки. Всичкиятъ народъ се изпокрилъ по горитѣ, а послѣ, като се поумирило, се върнали по домоветѣ си. А Досъ-бей, послѣ що го нарекли, се потурчилъ. Неговиятъ чифликъ е билъ тукъ, дѣто сж сега кжщитѣ моята и на съсѣдитѣ ми. Зидоветѣ на кулитѣ му, доскоро седѣха, ама ние ги очистихме. Неговитѣ бахчии били ей-тамъ насрѣща, дѣто днесъ седятъ Прасковци, Джупанови и др. (прѣкори на сѣмейства въ с. Доспей), а вигнитѣ (пещитѣ за желѣзо) и маданитѣ му били, дѣто сж сега покрай Воденичница (рѣка взета отъ Искъръ) запустѣлитѣ купища. Селото ни нѣвга-си било голѣмо и — горѣ по планината, но послѣ, не знамъ какъ, слѣзнало долѣ у полето. Прѣдишното му име не знамъ. Нѣкои стари казватъ, че се викало Доспатица. Сегашното му име, Доспей, е отъ Досъ-бей. Тоя Досъ-бей — приказваше дѣдо ми — билъ нѣщо като паша на нашия царь, па послѣ се потурчилъ, защото щѣли да го убиятъ турцитѣ. Ехъ, синко, сега се всичко изпозабрави, а изпрѣди стари хора често приказваха за туй, за онуй. Баща ми и дѣда ми, свещенници, сума врѣме живѣли, та какво не ще помнятъ? Тѣмъ приказвали стари, а тѣ — вамъ, ала всичко помня ли? И самитѣ турци знаеха, че при Цареви-Кладенци е убитъ нашиятъ царь Иванъ Шишманъ, ама не имъ понасяше да казватъ, па и ние не смѣехме нѣщо да пошушнемъ прѣдъ тѣхъ. Имаше въ Самоковъ единъ турчинъ. . . името му Ибрахимъ Ефенди, богатъ и знатенъ. Еднажъ — туй бѣше по Севастополското муарабе и азъ бѣхъ коджабашия въ село — нѣкои овчари отишли, та съвсѣмъ разхвърляли камънитѣ отъ Шишмановия гробъ. Дойдоха двама кошуляни, па зака-

раха у Самоковъ мене и нѣколцина наши първенци. Питатъ ни тамъ: „Кой е разхвърлялъ камънитѣ отъ Касжмъ-ефенди?“ Ние не знаемъ, защото не сме видѣли. Мезличътъ ни хокà и ни се закани, че, ако до една седмица не обадимъ виновнитѣ, насъ ще накажатъ. Кога отъ мезлича излѣзе Ибрахимъ ефенди, ние тръгнахме слѣдъ него, та — чакъ у дома му, да го молимъ за закрила. Той, човѣкътъ, ни викна, седнахме, донесоха ни кафе и дълги чабуци. Обърна се той къмъ насъ: „А бе, айолъ, не знаете ли, че гробътъ на вашата планина, що го викаме Касжмъ-ефенди, е на вашия царь Иванъ Шишмана? — „Хаиръ ефенди, ние го знаемъ Касжмъ-ефенди“, се прѣструваме ние. — „Хичъ бива ли така? Какъ да не знаете? Не пише ли въ вашата книга? У нашата пише, че туй е гробътъ на Иванъ Шишмана!“ — „Хаиръ ефенди, ние нищо не разбираме!“ — му говоримъ, като си мислимъ, да ни не лови тоя турчинъ съ думи.

„Тия били — каже дѣдо Лазо — троица братя: единътъ се викалъ царь Иванъ Шишманъ, другиятъ — царь Асѣнь, дѣто седѣлъ долѣ подъ село Пасарелъ, у Урвичкото кале, що го Искъръ заобикаля; името на третия не помня. Та единъ отъ слѣднитѣ двама — не знамъ кой — загиналъ въ боя съ турцитѣ, кога искали да минатъ отъ Ихтиманъ въ Самоковъ. И доднесъ гробътъ му е въ Чамджàската Кория, която сега се вика *Баба-Кория*. Проклетитѣ псета и него потурчили и му веднага промѣнили името“.

Извѣстна е на всинца ви слѣднята народна пѣсень — само ако тя не е нѣкаква невинна мистификация на нѣкой антусиастъ българинъ изъ епохата на нашето възраждание. Вмѣстена е въ сборника отъ пѣсни на Бр. Миладинови (№ 58). Другадѣ нея или нейни вариянти не съмъ срѣщалъ, доколкото помня, въ разнитѣ сборници. Нѣкои я считатъ за откжслякъ (начало) отъ дълга изгубена народна поема:

„Откакъ се е, мила моя майко ле, зора зазорило,
Оттогазъ е, „ „ „ „ войска провървѣло,
Конь до коня, „ „ „ „ юнакъ до юнака,
Сабитѣ имъ, „ „ „ „ като ясно слънце,

Огънь свѣтка, мила моя майко ле, прѣзъ гора зелена.
Войвода имъ, „ „ „ „ самъ царь Иванъ Шишманъ.
Отговаря, „ „ „ „ самъ царь Иванъ Шишманъ:
„Боже силни, „ „ „ „ Боже създателю,
Помогни ни, „ „ „ „ сила и юнашство!
Бой ще се биемъ „ „ „ „ на Софийско поле,
Кръвьще лѣемъ „ „ „ „ за Христово име,
Ще прославимъ „ „ „ „ Християнска вѣра.

Интересно би било да се разгледа критично всичкиятъ тоя събранъ исторически материялъ, сѫщо и да се направятъ разкопки на Касѫмъ-ефенди, Урвичъ и околноститѣ. Все ще се намѣри, може-би, нѣщо.

Остава ни да разгледаме още единъ въпросъ: *Причинитѣ за падане на Българското царство* — въпросъ толкова важенъ, колкото и мѫченъ, понеже липсватъ подробни свѣдѣния за борбата, която се разигра у България въ края на XIV в.

Азъ вече посочихъ двѣ: 1. Органическото ослабване на държавата вслѣдствие раздоритѣ въ царския дворецъ. 2. Силнитѣ и добрѣ организирани турци.

Споредъ Г-на Ирєчека тия три причини сѫ най вѣроятни:

1. *Византинизмътъ.* Българитѣ, като приемали отъ капналитѣ вечъ византийци закони, литература, нрави и пороци — били увлѣчени въ общата пропасть отъ тия свои наставници. Първитѣ Асѣневци били още свободни отъ гръцко влияние, но, щомъ дошла първата гръкиня царица, гърцитѣ почнали да се вмъкватъ въ България. Вече византийското владичество въ XI и XII вѣкове подготвило почва за гръцко влияние. Обаче, само привилегированитѣ класове, боляритѣ и духовенството, и градоветѣ се приближили до тая гръцка цивилизация. Селското население си остало въ сѫщото положение, въ което било и прѣди и въ което живѣе и до днесъ.

2. *Богомилството.* Туй религиозно учение подкопало любовьта къмъ отечество, внесло раздвоение въ всички класове на народа и, най-сетнѣ, — деморализация Кога турцитѣ се явили на Балканския полуостровъ, уг-

нѣтенитѣ богомили видѣли въ тѣхъ по-скоро освободители, нежели притѣснители.

3. *Срѣдневѣковниятъ феодализъмъ.* Управлението на страната било въ рѫцѣ на боляритѣ и на духовенството. Вредъ изъ България — както и въ Сърбия, и въ Босна — боляритѣ се стремѣли къмъ независимость и за туй мразѣли силнитѣ царе. Простиятъ народъ билъ повечето въ робско състояние, обработвалъ земята на боляритѣ.

Тъй, въ тай неравна борба между българи, българи и турци, загинаха всички: приятели и неприятели — и отстѫпиха мѣстото си другиму. Не можаха да се разберать и примирятъ. Тѣсна имъ бѣше българската земя. Озлобление, ѣжби и страсти утихнаха, най-сетнѣ, както слѣдъ страшна гръмотевица набраното въ въздуха електричество; отрѣзвението дойде, са̀мо кога фанатикътъ азиятецъ стѫпи на вратътъ имъ. Заслужено или не, горко на побѣденитѣ!

Българското царство издъхна мърцина — безъ една Берея, Аркадиополъ, Одринъ, Плочникъ, безъ едно поне Косово, загина безъ да се удостои съ ореола на мѫченикъ и съ състрадание.

Прѣзъ толкозъ дълго царуване — цѣли 28 години —Иванъ Шишманъ III малко извърши. Най-сетнѣ и той загина. Единиятъ му синъ Фружинъ побѣгна при маджарския краль Сигизмунда, а другиятъ, Александъръ, се потурчи и стана управитель на градъ Самсунъ, въ Мала-Азия, а послѣ и на Бруса.

И тъй, отъ нѣвгашната голѣма и силна България, която, напримѣръ, при славния и мѫдрия царь Иванъ Асѣня II се допираше до три морета и освѣнъ Дунавска България обхващаше: Браничево, Бѣлградъ, Нишъ, Велбуждъ, Тракия съ Дидимотихонъ и Одринъ, цѣла Македония (съ окрѫзитѣ: Сѣрски, Скопски, Прилѣпски, Дѣволски и Охридски) и Албания съ Елбасанъ и Дурацо — оставаше сега една малка часть: Бдинското царство на Срацимира. Слѣдъ три години — въ 1396 г.

— както и лесно можеше да се прѣдвиди — турцитѣ свършиха и съ него смѣткитѣ си и царя му отведоха робъ въ Бруса. Синъ му пъкъ Константинъ побѣгна сѫщо въ Маджарско, а послѣ — въ Сърбия при Стефана Лазаревичъ и на 16 септемврий 1422 г. умрѣ въ Бѣлградъ оплаканъ отъ Стефана Лазаревичъ като сѫщъ братъ.

Тъй падна второто Българско царство, възобновено съ такъвъ антусиазъмъ и надежди и пазено съ толкова усилени борби и жертви — слѣдъ като проживѣ и процъвтѣва цѣли два вѣка и което прѣзъ туй врѣме — за по-рано не говоримъ — съобщи своята литература и култура на другитѣ православни едноплеменници и потресе цѣла Европа съ учението на своитѣ богомили. Тъй се свърши династията на Бдинскитѣ Шишмановци, третя и послѣдня династия на Търновското царство, пета на християнска България.

Отъ всички християнски държави на Балканския полуостровъ първа падна България: бѣше изтощена, па — като изключимъ все пакъ още силната тогава и укрѣпена Византия — бѣше се изпрѣчила на пѫтя на турцитѣ.

Прѣзъ врѣме на обсадата царица Мария и пеленачето умрѣха, остана самичка Кераца. Едни отъ малцината уцѣлѣли царски сродници и боляри избѣгаха въ Сърбия, Унгария, Влахия; други заедно съ Евтимия, както видѣхме, турцитѣ прѣселиха въ Азия; трети се изтурчиха и младитѣ станаха еничари, и като храбро се сражаваха въ редоветѣ на турцитѣ за разширение на Исляма и на турската власть, загинаха безслѣдно и безславно подъ ударитѣ на Тимура, далечъ отъ нещастното заробено отечество въ обширнитѣ равнища на Мала-Азия. Въ Влахия сѫщо избѣга Кераца, — съ помощь на двама царски прѣдани слуги. Турцитѣ обърнаха всички — и боляри, и технитари, и парици — въ рая, робско съсловие, цѣли области — въ пустини: изгориха и разориха много села, градове и монастири, а храмоветѣ обърнаха въ джамии. Въ уцѣлѣлитѣ най-добри села и градове се настаниха турци, азиятски колонисти, или въ най-живописнитѣ и стратегични мѣста образуваха нови заселища, нареди се нова администрация. Настана

новъ редъ на нѣщата, — прѣвратъ голѣмъ, какъвто се случва у народитѣ прѣзъ вѣкове, наста новъ животъ, робски. Турската власть заприлича на огроменъ митологически полипъ, който съ многобройнитѣ си яки нозѣ бѣ стисналъ цѣлия почти Балкански полуостровъ, душеше го бавно, ала сигурно, и му смучеше кръвьта.

Само малцина боляри и войници, на които още бѣше мила паметьта на царството, тлѣеше у тѣхъ още нѣкаква надеждица и имъ бѣше още скжпа свободата,—се скитàха нѣкое врѣме по непроходнитѣ гори и планини, но найсетнѣ, едни отъ тѣхъ бидоха избити, а други, изтощени отъ гладъ и тегло, или пъкъ заградени — наведоха вратъ, помириха се съ мащехата сждба; султанътъ ги прости и имъ даде нѣкои малки правдини.

Мина ураганътъ. Всичко, що се изпрѣчи отпрѣдѣ му, съ ярость сломи и унищожи.

Богъ помогна на врага, чу неговитѣ молитви, защото той бѣше по-силенъ и — сговоренъ.

60 години по-късно падна подъ турцитѣ и Византия, която въ 1261 г. Михаилъ Палеологъ съ помощь на генузцитѣ бѣ изтръгналъ отъ латинцитѣ. Послѣдниятъ византийски императоръ Константинъ загина.

Жалки истории.

Печатница Ст. Атанасовъ — София.

D377
A1B9

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
JAN 28 1970

Библиотека
на
Славянска Бесѣда

година II. книжка 3.

СОФИЯ
1907

Съдържание на втора годишнина.

Книжка I.

Възраждане и сегашно състояние на Словенцитѣ въ културно и икономическо отношение. — *А. Безеншекъ.*

Послѣднитѣ години на Търновското царство. — *Н. Начовъ.*

Книжка II.

Лужицкитѣ сърби. — *Вл. Шакъ.*

Борбитѣ за конституция въ Русия. — *Петъръ П. Ценовъ.*

Книжка III.

Малоруситѣ въ Австро-Унгария. — *Д-ръ Стеф. Цанковъ.*

Богомилитѣ. — *Д-ръ М. Панчовъ.*

Библиотека
на
Славянска Бесѣда

Съдържание:

I. Малоруситѣ въ Австро-Унгария — *Д-ръ Стеф. Цанковъ.*
II. Богомилитѣ. — *Д-ръ М. Панчовъ.*

ГОДИНА II. **КНИЖКА 3.**

СОФИЯ
1907

I.

Малоруситѣ въ Австро-Унгария.

СКАЗКА

отъ Д-ръ Стеф. Цанковъ.

(държана въ „Славянска Бесѣда" на 10. декемврий 1906. г.).

Въ многоезичната и почти „всеславянска" Хабсбургска империя живѣе едно четиремилионно, забравено и неизвѣстно за славянитѣ, даже и за руситѣ, славянско население, — население съ стари и класически бѣдствия. Въ източна Галиция, въ западна Буковина и въ сѣверозападнитѣ унгарски окржзи влачи тъмно и жалко сжществувание една часть отъ великия руски народъ, който прѣзъ хилядогодишната своя история е показалъ блѣстещи успѣхи, велики подвизи, и който и днесъ — безъ огледъ на постигналитѣ го катастрофи — съ великански крачки бързо и твърдо крачи къмъ своя вжтрѣшенъ и външенъ развой и безъ страхъ съ вѣра гледа въ великата своя и свѣтовна бждница. Часть отъ тоя именно великъ народъ — отъ великия руски народъ, днесъ живѣе подъ чуждъ яремъ, въ забвение и неволя, макаръ че има задъ гърба си царството на своитѣ родни братя, — руситѣ, и при все че въ самата Австро-Унгария по число заема четвърто мѣсто между народитѣ, що съставятъ тая нѣмска по духъ и управа империя. Това сж подяремнитѣ австро-унгарски руси; или по̀-право казано — малоруситѣ въ австрийскитѣ сега провинции Галиция и Буковина, и въ нѣколко сѣверо-западни унгарски окржзи.

Намъ и на по̀-голѣмата часть отъ свѣта тѣ сѫ познати съ тенденциозното нѣмско име *рутени* [1]) (Ruthenen) или още съ името *русини* [2]). Самъ народътъ, обаче, се нарича или „руски“ („я русскій“) или „русини“ („я русинъ“, мы русины“) или даже „руснакѝ“ (руснàкъ, руснакѝ), но никога рутенъ, рутени или рутенский.

Общото число на малоруситѣ въ Австро-Унгария е около 4 милиона. Или по̀-точно:

Въ Галиция	— около	3 120.000
Въ Буковина	— около	300.000
Въ Унгария	— около	430.000
Или всичко:	около	3.850.000

Прибавятъ ли се къмъ туй число и не малкото руски селяни въ Галиция, наричани „латинники“, т. е. отъ римокатолическо изповѣдание, но които говорятъ изключително по руски, и сѫщо достатъчното число криещи народностьта си (страха ради политическаго) угроруски и галицко-руски интелигенти — ще се разбере, вѣрвамъ, че числото на малоруситѣ въ Австро-Унгария, наистина, достига около 4 милиона. Отдѣлно взето, въ Галиция, населявана главно съ поляци (западната часть) и руси (източната) числото на еднитѣ и другитѣ е почти еднакво [3]). Въ Буковина, дѣто коренното население съставляватъ руситѣ и румѫнитѣ, — първитѣ по число прѣвишаватъ послѣднитѣ най-малко съ 50,000 души. Азъ

---

1) Името *рутени* (Ruthenen) е една изопачена форма отъ думата *руси*. Срѣща се първенъ около 12 столѣтие у нѣкои гръцки писатели. Но и „рутени“ и „руси“ сѫ били думи еднозначещи. Въ по̀ нове врѣме само (отъ половината на XIX столѣтие) нѣмското австрийско правителство е захванало да форсира за австрийскитѣ малоруси названието Ruthenen — съ тенденциозната цѣль да прави национално различие между руситѣ въ Русия и ония въ Австрия. Названието Ruthenen сега е официалното австрийско название на малоруситѣ въ Австрия и е господствующе въ цѣлата нѣмска литература.

2 Името „русинъ, русини“ въ Буковина не е въ употрѣба.

3) Съгласно официалното (полско) народочисление отъ 1890 година, Галиция числѣла 2.826 000 души, говорещи по руски. 3.519 000, говорещи по полски и 227.000, говорещи по нѣмски. По тия официални свѣдѣния, обаче, не може да се сѫди за *истинското* число на населението въ Галиция, разпрѣдѣлено по народности. Защото поляцитѣ,

нарочно още тукъ си позволихъ да направя туй точно сравнене между числото на малоруситѣ и поляцитѣ въ Галиция и на румжнитѣ и руситѣ въ Буковина, за да изтъкна, че, както въ Галиция, тъй и въ Буковина малоруситѣ, ако не сж по-вече отъ другитѣ коренни населения на тия двѣ провинции, то сж поне наравно съ тѣхъ по число. Туй обстоятелство е особено важно да се отбѣлѣжи, за да се има прѣдъ очи, кога по-долу ще изтъкна културно-политическото положение на малоруситѣ въ сравнение съ онова на поляцитѣ въ Галиция и на румжнитѣ въ Буковина.

Подиръ тия необходни встжпни бѣлѣжки за малоруситѣ, прѣди да пристжпя къмъ изложението и описанието на сегашното тѣхно състояние въ Австро-Унгария, за потрѣбно считамъ въ общи черти първенъ да спомена за до-австрийския периодъ на тѣхния животъ и история. Съ това ще се освѣтлятъ много страни и условия отъ сегашния тѣхенъ обществено-политически, културенъ и икономически развой.

Като часть отъ руския народъ, и по-частно — отъ малоруситѣ, австро-унгарскитѣ сегашни малоруси сж влизали най-първо въ руската държава, засилена и разши-

---

жонто въ Галиция иматъ властьта и въ численото, тъй числятъ, щото цѣли руски села записватъ въ графата на „говорещитѣ" по полски — сѣдователно, поляци! Това едно. Отъ друга страна, въ тия 3.519,000, говорещи по полски, и 227.600, говорещи по нѣмски, влизатъ и 772.218 евреи. Значи, отъ поляцитѣ ако не се спаднатъ всичкитѣ евреи, то сигурно трѣба да се приеме, че като „поляци" (т е. говорещи" по полски) трѣба да сж се записали най малко около 600.000 души евреи („поляци" отъ Мойсеевия законъ"). Извадятъ ли се сега отъ числото на поляцитѣ тия 600.000 евреи, ще излѣзе, че малоруситѣ и поляцитѣ въ Галиция числятъ еднакво число души (вж. Twardowski, Statistische Daten über Österreich, Wieu, 1902; „Извѣстія С.-Петерб Славянскаго благотворительнаго общества 1903. IV. стр. 21; Die Ruthenen u. ihre gegner in Galizien, v J. Romanczuk, Wieu, 1902, S S. 3—4). По точни свѣдѣния даватъ за числото на малоруситѣ въ Галиция тъй нареченитѣ шематизми (църковни календари) на тритѣ униятски епархии въ Галиция, издадени въ 1902 година. Съгласно тѣхъ, Львовската епархия числи 1.148.010 души и 950 свещеника; перемишлската — 1.014 587 души и 864 свещеника; и станиславовската — 545 свещеника и 857 890 души; или всичко: 3 022.826+100.000 (горепоменатитѣ „латинники" — руси) = 3,122.820. (Вж. Извѣстія Спб. сл бл. общества 1903. IV. стр. 21; приблизително сжщо и у Ottouv-ия Slovnik Naučny, 6 томъ.)

рена особено при великия руски князъ Владимира. Около 981 и 993 Владимиръ Великий или светий присъединилъ къмъ владѣнията си и неорганизиранитѣ и нападанитѣ до тогава отъ различни диви племена малоруси, наречени по туй врѣме *червонная или червленная Русь**). Къмъ тая червонная Русь спадатъ и сегашнитѣ галицко-буковински и даже унгарски малоруси. Значи, отъ първия още периодъ на руската история тѣ влизатъ като сѫществена и неотдѣлна часть на руския народъ и държава. При Владимира Великий тѣ сѫ приели и християнството, източно-православното християнство.

Къмъ втората половина на 12 столѣтие киевското княжество, обаче, захваща да отслабва, било по вѫтрѣшни, било по външни причини. Русия захваща да се дѣли на отдѣлни княжества, между които срѣщу слабото киевско княжество и между отдѣлнитѣ червено-руски княжества се издига тъй нареченото *Галичско* или *Галицко княжество*. Отдѣлянето на Червено-Русия отъ руската държава е станало вече около 1123 година. А основаването на Галицкото княжество е станало около 1140 година.

Възползуванъ отъ безпрѣстаннитѣ караници и воевания на червено-рускитѣ князе, най-стариятъ синъ на перемишлския князъ Володаря Ростиславовича, — *Владимирко Володаревичъ* съединилъ червено-рускитѣ княжества въ едно велико княжество, наречено по името на столичния му градъ Галичъ (надъ Днѣстъръ) – *Галицко княжество*. По тоя начинъ, отъ общото развитие на руската история се образува и отдѣля отдѣлно руско княжество, — галицкото, което, благодарение на историческитѣ условия, не е можало вече окончателно да се възвърне къмъ общия руски животъ и къмъ цѣлокупното руско господарство.

Владимирка Володаревича — основателя на Галицкото княжество — наслѣдилъ (1152 година) синъ му Ярославъ, нареченъ за своята мѫдрость. Осмо-

---

*) „Червонная Русь“ води името си отъ волинския градъ *Червенъ*. По-късно, по недоразбиране, името „*Червонная*“, Русь, е било произвеждано отъ прилагателно „*Червенъ*“, „Червоне“, (Russia Rubra).

мислий, който разширилъ прѣдѣлитѣ на държавата си. Но слѣдъ неговата смърть, вслѣдствие несъгласието на синоветѣ му — Галицкото княжество е било присъединено отъ волинския князъ Романа Мстиславовича къмъ волинското княжество. Въ 1205 год. покорительтъ Романъ Мстиславовичъ пада (умира) въ войната си съ поляцитѣ. Вслѣдствие на тая побѣда, сдруженитѣ тогава поляци и маджари оженили маджарския малолѣтенъ принцъ Коломана за дъщерята на полския кралъ Лешка, — Соломея, и го поставили на Галицко-руския прѣстолъ. Отъ друга страна, падналиятъ волински князь Романъ Мстиславичъ оставилъ за наслѣдници двамата свои малолѣтни синове *Данила* и Василька. Чуждото политическо иго галицко-рускиятъ народъ не можалъ да понесе. За да се освободи отъ натрапената полско-маджарска управа, повиква новогородския князь Мстислава Удалски, който и, наистина, подъ самата столица Галичъ разбилъ полско-маджарската войска и освободилъ галицкитѣ руси отъ гнета на поляцитѣ и маджаритѣ, Заради това пъкъ галицко-рускиятъ народъ призналъ (1219 год.) новогородския князь Мстислава Удалски за свой галицко-руски князъ.

Между това подрасналъ и волинскиятъ прѣстолонаслѣдникъ Данилъ. По сѫщото врѣме нападнали руската земя татаритѣ. За да ги отблъснатъ, Матиславъ (галицкиятъ) и Данилъ (волинскиятъ) се съединяватъ. Но побѣда надъ татаритѣ не имъ се удала. Тия послѣднитѣ обаче сами се оттеглятъ (1224 г.). Въ 1228 година умира галицкиятъ князъ Мстиславъ Удалски и неговия галицко-руски прѣстолъ заема енергичниятъ волински князъ Данила. Тъй подъ скиптъра на Данила Романовичъ се съединяватъ галицкото и волинското княжества. Скоро къмъ галицко-волинската държава Данилъ присъединява и Киевъ. По тоя начинъ се образувала *галицко-волинско-киевската държава* — най-великата по това врѣме въ Европа. Изобщо, Данилъ Романовичъ и царуването му е най-свѣтлиятъ пунктъ отъ историята на южно-рускитѣ княжества, и по-частно — отъ оная на галицко-руския народъ. Данилъ не само разширилъ и укрѣпилъ външно държавата си (въ 1225

година билъ даже провъзгласенъ за краль), но се старалъ и за добрия вжтрѣшенъ нейнъ развой. Той основалъ около 1241 година и сегашния галицки градъ *Львовъ* (Lemberg), — нареченъ по името на най-стария неговъ синъ Лева. Наистина, по нещастната тогава руска княжеска прѣстолонаслѣдна система, той раздѣлилъ великото си и могжще кралство между двамата свои синове и брата си, като на най-стария си синъ *Лева* далъ Перемишлъ и Львовъ. Ала слѣдъ смъртьта на Шварну (по-младия братъ на Лева) и оная на Василька (неговия чича), *Левъ Даниловичъ* управлявалъ галицко-волинската Русь, въ която влизали не само галицкитѣ, но и буковинскитѣ и унгарскитѣ сегашни малоруси. Както при Данила († 1264), тъй и при Лева († 1301) галицко-волинското господарство — при всичкитѣ войни съ татаритѣ, поляцитѣ и литовцитѣ — цъвтѣло и се укрѣпявало. Подъ управата на тия мждри, добри и храбри господари галицкиятъ народъ тръгналъ по пжтя на здраво унапрѣдване.

На почти такъвъ славенъ периодъ на народенъ развой се радвало галицко-руското население и при наслѣдника на Лева, — неговия единственъ синъ *Юрия*. Юрий Львовичъ, владѣещъ сжщо галицко-руската и волинска земя, се нарекълъ Юрий I, краль на цѣла Малоросия, въ отличие отъ източната и по-голѣма Русия — Великоросия. За да се осигури отъ къмъ силната тогава полска държава, омжжилъ дъщеря си Мария за сина на полския князь Болеслава,—за принца Тройдена Болеславовича. Отъ тоя бракъ се родилъ *Болеславъ Тройденовичъ*, кръстенъ въ православната вѣра на майка си. Юрий I извоювалъ и църковно-административна самостойность на кралството си: — склонилъ цариградския патриархъ да ржкоположи и единъ галицко-руски митрополитъ, който да бжде независимъ отъ митрополититѣ въ Киевъ и Москва. Ала мждриятъ и храбриятъ тоя галицко-руски краль, изоставенъ отъ поляцитѣ и измаменъ отъ дошлитѣ му на помощь татари, въ една битка, за опазване волинското си владѣние, съ литовския великъ князъ Гедимина, геройски падналъ на бойното поле прѣзъ 1315 година. Съ него се свършва

и славния периодъ на галицкото княжество, въ съединение съ волинското.

Данилъ, Левъ и Юрий сѫ били царственнитѣ звѣзди на Галицката Русь въ нейното свободно сѫществуване и унапрѣдваье!

При слѣдующитѣ двама миролюбиви, но слаби князье, Андрей Юрьевичъ и Юрий II, галицката държава захваща да отслабва. Въ 1336 година Юрий II умира безъ наслѣдникъ. Въ 1337 година, за да не остане безъ князъ и управитель, галицко-рускиятъ народъ избралъ за князъ роднината на покойнитѣ свои князье, — *Болеслава Тройденовича*, синъ на Мария Юревна (дъщеря на Юрия I). Тъй като Болеславъ Тройденовичъ, въпрѣки клетвата си, се оказалъ упорно враждебенъ на вѣрата, езика и писмото на избралия го галицко-руски народъ, той билъ отровенъ прѣзъ 1340 година.

Като че ли само на това чакали отдавна враждебнитѣ на галицкитѣ руси поляци! Щомъ се научилъ тогавашниятъ полски краль Казимиръ III за грозната смърть на роднината си Болеслава Тройденовичъ, който по баща билъ отъ полска кръвь, а жена му била сестра на Казимира, — послѣдниятъ съ велика сила навлѣзълъ въ Львовъ и се провъзгласилъ за управникъ и владѣтель на галицко-руския народъ.

Тъй скоро и нѣкакъ наусѣтно паднало великото Галицко княжество подъ властьта на поляцитѣ. Казимиръ III не можалъ да покори и Буковина, защото въ туй врѣме тя се държала отъ силна татарска войска. А когато прѣзъ 1345 година унгарскиятъ краль Людвикъ I прогонилъ отъ тамъ татаритѣ, Буковина прѣминала къмъ основаното тогава отъ марморошскитѣ румѫни молдавско господарство. Буковинскитѣ малоруси, постепенно увеличавани отъ галицко-рускитѣ бѣглеци*), живѣели въ Молдавското княжество въ пъленъ миръ и съгласие съ румѫнското население и съ молдавскитѣ си господари. На това, разбира се, помагало обстоятелството, че ру-

*) Вж Die Ruthenen in der Bukovina. Reimund Friedrich Keindl I Teil, Czernovitz, 1889 s s. 21—31; „Буковина“ отъ Гр. Купчанко, Виена, 1895, стр. 7 – 10.

мжнитѣ и руситѣ изповѣдали една вѣра; богослужебниятъ и писменъ езикъ дори до 1700 година въ Молдавия билъ църковно-славянскиятъ; молдавскитѣ князье били защитници на общата — малоруска и румжнска православна вѣра; и че, най-послѣ, тѣ били добри, демократични управници. А при такива условия, дѣто вѣрата, езикътъ и писмото на буковинскитѣ малоруси не само че не сж били гонени, но били и възприети отъ румжнскитѣ и молдавскитѣ князье и дѣто икономическитѣ условия сж били доста изгодни — крѣпостното право тамъ е било почти неизвѣстно — и гражданско-правовитѣ наредби сж били не тъй угнетителни за селянина, — при такива, казвамъ, условия ясно е, че живущитѣ въ Буковина малоруси до присъединението имъ къмъ Австрия (1774 год.) сж прѣкарали повече отъ 400 години миренъ, добъръ и сравнително задоволенъ животъ *).

Въ съвсѣмъ друго положение се намирали галицкитѣ малоруси слѣдъ падането имъ подъ Полша.

Още съ първото нашествие на поляцитѣ въ галицкото княжество, т. е. още отъ 1340 година, се захващатъ ония грозни поляшки прѣслѣдвания противъ всичко руско, на които е свидѣтелка не само историята, но и сегашното плачевно състояние на галицкия русинъ.

Полското владичество въ Галиция надъ малоруския тамъ народъ е станало синонимъ на руско нещастие, на класически бѣдствия и неволи. И ето какъ.

Вече отъ момента, кога полскиятъ краль Казимиръ турилъ кракъ на галицко-руското княжество, се захваща прѣзрителното отнасяне къмъ покоренитѣ малоруси и нечовѣшкото принудително обхождане съ тѣхъ, що е имало за цѣль — да покатоличи и съ туй ополячи покорения руски народъ. Отъ тогава още, както сви-

---

*) Собственно, Буковина, заедно съ Бесарабия, Молдавия и Влахия, още отъ 1511 година е била подъ върховного управление на Турция. Разбира се, че особено въ Буковина, въпрѣки това, вжтрѣшната автономна управа се е сé одържа а. Отъ 1768—1774 година Буковина е била подъ руско владѣние. Послѣ прѣмирието съ Екатерина II, въ 1774 год. Турция отстжпила Буковина на Австрия, подъ чието управление тя остава и до сега

дѣтелствоватъ историографитѣ[1]), поляцитѣ захващатъ силомъ да поддържатъ католишката пропаганда, да прѣобърщатъ православнитѣ църкви въ католически и да се отнасятъ несправедливо и прѣзрително къмъ православния галицко-руски народъ. Ала тая система се особено усилва отъ врѣмето на полския краль *Ягело*, т. е. отъ съединението на Полша и Литва посрѣдствомъ женидбата на литовския князъ Ягело съ полската кралица Ядвига (1386 година). Прѣслѣдването на малоруситѣ се усилило. Тѣхъ прѣзрително ги наричали „схизматици". Църквитѣ имъ били прѣобръщани или въ католишки, или били наричани еврейски „синагоги". Дворянски привилегии били давани само на ония руски дворяни, които приемали католичеството. Държавни длъжности не имъ били давани. Отнети били даже гражданскитѣ права на руситѣ. Въ 1414 година полскиятъ краль Владиславъ Ягело унищожилъ архиепископството въ Галичъ, конфискувалъ имотитѣ му и ги прѣдалъ на новооснованото католишко архиепископство въ Львовъ. Тоя бѣсенъ вой противъ всичко руско се усилилъ особено прѣзъ царуването на полския краль *Сигизмунда III* (1588 — 1632). Самъ иезуитски възпитаникъ, при помощьта на иезуититѣ, той започналъ дѣлото на покатоличването и ополячаването на руситѣ съ всички безчовѣчни сили и способи. Иезуититѣ били повсѫдѣ между руситѣ на работа. Сигизмундъ не само не зачиталъ, но буквално прѣзиралъ руското висше духовенство и дворянство. Що е ставало съ руския селянинъ — не е нуждно и да се говори. Плодъ на тая срамна иезуитско-полска дѣйность е била *брестската уния* отъ 1596 година, съ която по единъ измамнически начинъ рускиятъ народъ билъ принуденъ — при спазване на църковно-славянския богослужебенъ езикъ и обредъ — да признае върховенството на папата, и, изобщо, правотата на римокатолишкото изповѣдание[2]). Наистина, мнозинството отъ събранието

---

1) Виж, напримѣръ, Reifenkugel (verl.: Die Gründung der römisch-katholischen Bisthümer in den Teritorien Halicz Wladumir. Wien, 1874, S. 26.

2) Твърдѣ характеристиченъ е за иезуититѣ и тогавашната полска политика начинътъ за „прокарването" на брестската уния. По слѣ оттранението на строго-православния Киевски митрополитъ Ѳеосифора

въ Брестъ обявило тая уния за подла измама и енергично протестирало противъ нея, но Сигизмундъ III я утвърдилъ и, като свършенъ юридически фактъ, се постаралъ и de facto да я въведе. Противъ общото съпротивление на свещенницитѣ и народа били взети мѣрки: антиуниониститѣ свещенници били низвержени и хвърлени въ затвора, а противъ народа била употрѣбяна грубата принуда. Въ църквитѣ полскитѣ войници принуждавали народа да чете „вѣрую"-то съ прибавката на filioque; въоржжени нахлували въ тѣхъ и се гаврѣли съ всичко свето; малтретирали свещенници и народъ; и, изобщо, устроявали най-диви сцени извънъ и вжтрѣ църква. Щомъ нѣколцина отъ нѣкоя община се обявяли за унията — всичко църковно било тѣмъ прѣдавано.*) Ето по тоя „християнски" начинъ била въвеждана унията между подяремния малоруски народъ. Още по-лошо е потръгнало, обаче, на ония отъ руситѣ, които заедно

(Петровичъ), на мѣстото му билъ възкаченъ слабиятъ Михаилъ (Рагоза). Иезуититѣ успѣли вече да прокаратъ двама свои „православни" епископи — епископа Кирила (Терлецки) отъ Луцкъ и Хипатия отъ Владимиръ. На послѣднитѣ двама, инспирирани отъ иезуититѣ. се удало да придумать слабия Михаила въ 1599 година да прѣдложи на сериозно съвѣщание: да ли не ще може посрѣдствомъ уния съ Римъ да се подобри нѣкакъ положението на мѣстната въ Полша православна църква. Рѣшено било да се встжпи прѣди всичко въ прѣговори съ другитѣ православни църкви — особено съ великоруската, за да се обсѫди възможностьта за едно съединение между източно православната и западно-католишката църкви. За тая цѣль отъ събралитѣ се духовници и дворяни било дадено пълномощно на горѣпоменатитѣ иезуитски приятели — епископитѣ Кирила и Хипатия. Тѣмъ били дадени и подписани празни бланкети, за да водятъ потрѣбната за прѣговоритѣ съ другитѣ православни църкви кореспонденция. По съвѣтитѣ, обаче, на полския царски дворъ и на иезуититѣ, тѣ — отъ името на рускитѣ духовници и дворяни — съ помощьта на подписанитѣ бланкети, се обърнали къмъ папа Климентъ VIII съ молба: възъ основа на флорентийската уния да приеме руската православна църква въ Полша у лоното на римокатолишката. Папата, разбира се, удовлетворилъ молбата. Въ Брестъ (1596 г.), макаръ цѣлиятъ народъ, духовенство и нѣколцина отъ епископитѣ и да обявили унията за проста измама, подъ силно иезуитско и дворцово давление, унията била възприета, макаръ не отъ народа, а отъ 5 само епископа, и утвърдена отъ Сигизмунда. . .

*) Вж. Prof-Euseb Popowicz: Allegmeine Kirchengeschichte (Scriptum), V Periode, s. s. 358 — 366. Czernovitz, 1898; übersetzt auch im rumänischen

съ епископитѣ си не сж искали да приематъ унията. А унията категорично отхвърлили именно галицкитѣ малоруси — начело съ Львовския и Перемишлски епископи. Като наказание за този упоритъ отказъ поляцитѣ отишли до тамъ, че отдали православнитѣ църкви подъ аренда на евреитѣ. Тъй щото, въ православнитѣ храмове можало да се служи само срѣщо надлежно заплащане на евреитѣ-арендатори. Даже великденскитѣ колачи народътъ трѣбалъ да купува отъ евреитѣ. Изобщо, гоненията противъ православнитѣ малоруси отъ страна на поляцитѣ били такива, че и полски нѣкои писатели ги сравняватъ съ ония отъ врѣмето на Диоклетиана.[1])

Послѣдицитѣ отъ туй грозно и безчовѣчно прѣслѣдване били: 1) покатоличването и съвършенното ополячване на малоруското дворянство, и

2) безмѣрното, отчаяно възмущение и омраза на малоруситѣ спроти потисницитѣ поляци (или по̀-право: полска шляхта). На тая омраза, т. е. на тия прѣслѣдвания се дължи и появата на козачеството, — героичниятъ народенъ отпоръ въ защита на вѣрата и народностьта си. Когато, вслѣдствие на козашкитѣ възстания, подяремната малорусия (Украина) — но не и галицкитѣ руси — била присъединена къмъ руското царство (1667 год.), поляцитѣ вмѣсто да взематъ отъ това урокъ — захващатъ притѣсненията къмъ подяремнитѣ имъ още галицки малоруси съ още по голѣма сила и озлобление. Благодарение само на тия притѣснения, най-послѣ православнитѣ още галицко-руски епископи щатъ-нещатъ прѣклонили вратъ прѣдъ унията, — Пермишлското епископство въ 1692 година, а Львовското — въ 1700 година.

По тоя начинъ, подиръ толкова борби, подиръ толкова люти изпитания и религиозно-политически терзания малоруситѣ въ Галиция приели унията, въ която оставатъ дори до день днешенъ. Но и подиръ тая уния, и подиръ туй нечисто срѣдство за ополячването имъ — тѣмъ не станало, разбира се, по-добрѣ. Тѣхъ поляцитѣ

1] Вж. Bobrzynski. Dzieje Palski, томъ II, стр 272-273; цитирано у К. О Де-Скроховскій „Отъ мрака къ свѣту", или папство и славянскій міръ", часть II, стр. 11, Спб. 1900

и послѣ това прѣзирали; наричали ги „шизматици“ ; вѣрата имъ — „chlopska viara“, т. е. „селяшка вѣра“; не имъ давали да се ползватъ отъ политическитѣ свои права; гледали съ всички способи съвсѣмъ да ги покатоличатъ или поне постепенно да ги отплеснатъ отъ възточно-православния обредъ, дисциплина и управа, и пр. Тъй интенсивно и принудно е траяла тая непосилна за галицкитѣ малоруси борба чакъ до раздѣлянето на Полша и прѣминаването имъ подъ австрийско владичество.

Ала съ това само не се свършватъ бѣдствията и разоренията на галицкитѣ руси прѣзъ врѣме на робството имъ подъ Полша. Голѣма грѣшка ще сторя, ако тукъ бѣгло не спомена и за икономическо-правовото имъ положение прѣзъ това врѣме.

Като се захване отъ 14 столѣтие, рускиятъ свободенъ селянинъ въ полското царство започва да се прѣобръща въ простъ ступанственно-граждански робъ, крѣпостникъ на полскитѣ чокои и духовенство. Полската шляхта се прѣдала на такива грабежи и безчовѣчно ограбване на собственостьта и даже личната свобода на руския селянинъ, че въ скоро врѣме малоруситѣ подъ Полша дошли до положението на юридически и фактически крѣпостници на шляхтичитѣ. Рускиятъ селянинъ, вслѣдствие на това, не само че прѣстаналъ да бжде собственикъ-ступанинъ, но на него било сматряно като на просто говедо: нѣмалъ право да се прѣселва отъ едно село въ друго, нѣмалъ право да си пожелава работа, женѣлъ се за оная, за която искалъ чокоятъ му, въ наказанието билъ третиранъ като просто работно животно и пр. За нѣкаква имуществена или икономическа свобода, разбира се, тукъ и дума не може да става: думата „собственость“ у малорусина подъ Полша била избърсана изъ рѣчника на човѣшкитѣ му правдини! Отъ тукъ вече може да се разбере и неговото държавно-правово положение. Като характеристика досѣжно това, привеждамъ само слѣдния типиченъ фактъ, що дочъртава психологията на личното, сждебно и държавно право на подяремния малоруски селянинъ: — Като регула, въ

устата на полския магнатъ сж били думитѣ: „Zabiję cię na s'mierc i zapłacę“ *), т. е. „ще те прѣбия на смърть и ще (те) заплатя“!...

Приблизително сжщата сждба имали и угроруситѣ**). При все че, както мнозина историци искатъ да докажатъ, унгарскитѣ малоруси сж повече прѣселници отъ Галиция, бѣглеци отъ непоносимия тамъ полски гнетъ, — при все това, робували ту подъ поляцитѣ, ту подъ нѣмцитѣ, ту подъ маджаритѣ — и тѣ, казвамъ, прѣтърпѣли сжшитѣ национални, политически и икономически катастрофи. И у тѣхъ виждаме сжщитѣ послѣдици отъ сполетѣлитѣ ги исторически условия: невъзобразима бѣдность, национално-политическа приниженость, тъмнота и непросвѣтеность, и най-послѣ — натрапена уния. И тукъ като срѣдство за националното имъ погубване се избира унията. Послѣ битката при Мохачъ (1526 год.) и господството на австрийцитѣ въ сѣверна Унгария, иезуититѣ, както тѣ умѣятъ, започнали дѣлото си и между унгарскитѣ малоруси. Спечелили прѣди всичко податливия руски епископъ (Партений Петровичъ), унията била „прокламирана“ и въведена (1651 г.). Народътъ руски и тукъ, наистина, разбралъ примката, и тукъ протестиралъ, и тукъ дълго се борилъ; ала силата била на страната на иезуититѣ и на политическитѣ господари — австрийцитѣ: — угроруситѣ, най-послѣ, склонили вратъ и въ края на 17-то столѣтие унията била вече между тѣхъ повсждѣ въведена.

Да тегля сега двѣтѣ успоредни чъртици (=) и въ резюме покажа на сбора отъ наниза на историческитѣ събития, що сж прѣживѣли австроунгарскитѣ малоруси до присъединяването имъ къмъ Австрия.

Буковинскитѣ малоруси, благодарение на сравнително мирния имъ и тихъ животъ въ Молдовия, въ 1774 година минаватъ подъ Австрия съ опазване 1) на православната си вѣра, 2) на народната си вжтрѣшна сила

---

*) Вж Prof. Reimund Friedrich Kaindl: Die Ruthenen in der Bukowina, I Theil, Czernowitz, 1889. S. 30

**) Вж. за тѣхъ по-подробно у Bidermann-а: Die ungar. ruthenen.

и жизнеспособность и 3) на едно сравнително по-добро ступанственно-икономическо състояние.

Галицкитѣ малоруси пъкъ (па и унгарскитѣ), послѣдствие на горѣизложения бѣсенъ полски гнетъ противъ тѣхъ, послѣ раздѣлянето на Полша, въ 1772 год., прѣминаватъ подъ Австрия съ слѣднята народна физиономия: 1) изгубили праотеческата си православна вѣра и подпаднали подъ разложителното влияние на унията; 2) изгубили дворянството си и останали само съ простата селска маса и свещенницитѣ; 3) изтощени и грохнали въ народната си жизнеспособность, и изпаднали въ дълбокъ духовенъ мракъ; и най-послѣ буквално обѣднѣли и икономически поробени отъ полската шляхта.

Туй е тя тжжната и гробовна почти картина, що прѣдставляватъ галицкитѣ малоруси послѣ разпадането на Полша и прѣминаването имъ подъ Австрия.

Не е тогава за чудене, че присъединението на Галиция къмъ Австрия — макаръ пакъ подъ чуждо робство — било посрѣщнато отъ галицкитѣ малоруси съ истинска радость. Тѣ съ право счели туй присъединение за избава почти отъ петвѣковното имъ полско робство. Самото австрийско правителство отначало провъзгласило правото на руския народъ на отдѣлно отъ поляцитѣ национално сжществование. На тогавашното австрийско правителство изнасѣло това поддържане на галицкитѣ малоруси: австрийцитѣ въ Виена се бояли отъ немирство и отъ възможна една побуна на австрийскитѣ новоприсъединени къмъ Австрия поляци. Въ поддържанието и засилването на малоруситѣ, Виена искала да намѣри въ тѣхъ съюзници. И захваща се националното, тъй да се каже, възраждане на прикарпатскитѣ руси. Полско-йезуитското иго вече не тежело тъй надъ съзнанието и живота на руситѣ. Тѣ захванали да си спомнятъ и да изучаватъ народната своя история, да изучаватъ и чистятъ езика си, зародила се у тѣхъ книжнина, заотваряли училища, обърнали внимание на покатоличената си почти църква — и, изобщо, започнали миренъ народно културенъ трудъ въ укрѣпване на съзнателното си национално сжществувание. Ржководнитѣ дѣйци тукъ били свещенницитѣ имъ — едничката тогавашна тѣхна инте-

лигенция. Тѣ учили, тѣ просвѣщавали, тѣ будѣли заспалата и угнетена до тогава народна съвѣсть. Благодарение на тия скромни расоносци, между галицкитѣ малоруси скоро почти навсждѣ се появили училища[1]), дѣто потъмнѣлиятъ селянинъ е можалъ да черпи просвѣта на родния си езикъ. И австрийското правителство правѣло отъ своя страна възможното. Въ 1784 година то открило въ Львовъ руско-полски университетъ, въ който почти половината отъ прѣдметитѣ се четѣли на руски и числото на рускитѣ професори у него достигало дори до 12[2]).

Наистина, рускиятъ езикъ отъ тоя отначало руско-полски университетъ скоро билъ изтиканъ и замѣненъ съ полски и латински, но сé пакъ просжществувалъ около 15 години — до 1810 година. За галицкитѣ малоруси много значело да иматъ и образовано духовенство, — споменахъ по-горѣ, че то е било едничката руска интелигенция прѣзъ тоя периодъ и едничкитѣ народни малоруски дѣйци въ Галиция. Насрѣща на тая нужда, благосклонното тогава къмъ руситѣ австрийско правителство още въ 1774 год. отворило въ Виена добрѣ уредена богословска семинария за подготвяне на руски свещеници. Тая семинария сжществувала до 1894 година, т. е. цѣли 120 години[3]). Ползата отъ нея за развоя на руския народъ въ Галиция е безспорна: тя дала образовано

1) Макаръ първоначалното обучение тогазъ въ Австрия и да не е било задължително (такова става то отъ 1873 год), прѣзъ 1868/69 учебна година, съгласно статистическитѣ данни, малоруситѣ въ Галиция сж имали 1293 чисто руски основни училища и 67 смѣсени (полско-руски. (Вж. Die Ruthenen und ihre Gegner in Galizien, S. 17).

2) Въ тоя университетъ по руски се прѣподавали слѣднитѣ прѣдметъ: църковно право, догматическо богословие, нравственно богословие, църковна история, Ветхия Завѣтъ, еврейски и гръцки езикъ, математика, физика, теоретичетка и практическа философия. Числото на тия прѣдмети може да се вижда сравнително малко (т. е не на половина се четенитѣ на полски); но тукъ не трѣба да се изпуска изъ прѣдъ очи обстоятелството, че тогава много отъ прѣдметитѣ въ австрийскитѣ университети сж били четени на латински езикъ. (Вж. Извѣстія Спб. Славянскаго благ. общества 1902, II, стр. 14).

3) Въпросната Духовна Семинария въ Виена е била закрита отъ австрийското правителство само защото нѣкои виенски руски студенти (даже не богослови) нарекли тогава намиращия се въ Виена Львовски

руско свещенство. тъй нужно тогава на галицкитѣ малоруси въ тия тъмни, но важни за тѣхъ врѣмена на освободенъ народъ безъ всѣка интелигенция. Като се започне още отъ 1782 година австрийското правителство, особено при царуванието на либералния австрийски императоръ Иосифа II, гледало да облегчи гълицко-руския селянинъ и въ икономическо отношение. А въ 1848 година съвсѣмъ било унищожено крѣпостното право. И книжовниятъ животъ на тукашнитѣ малоруси не оставалъ надирѣ. Движението се почнало. И тукъ започнало да се върви. Възпитаницитѣ на руската духовна семинария въ Львовъ: Маркианъ Шашкевичъ, Яковъ Головацкий, Николай Устиановичъ и Иванъ Василевичъ основали дружество съ цѣль да се изучава и развива руския гъ езикъ и книжевность и да се поддига просвѣтата у галицко-руския народъ. Отъ туй дружество въ 1837 год. излѣзла първата руска народна книга „*Днѣстровая русалка*". Въ 1848 година било основано и сега още сѫществуващето научно-книжовно дружество „*Галицко-руская Матица*". Въ сѫщата година се появилъ първиятъ руски вѣстникъ „*Зоря Галицкая*", основано било първото политическо руско-народно дружество „*Головна Рада Русска*", а въ 1851 година руския тъ „*Народный домъ*", центрътъ на руския животъ дори и досега. Особени заслуги въ това руско-народническо движение въ Галиция има горещиятъ и самоотверженъ родолюбецъ, — руския тъ митрополитъ въ Львовъ Григорий Яхимовичъ.

Като резултатъ отъ туй трескаво засилване на руския народенъ развой въ Галиция се явяватъ не само народни училища, икономическо продигане, скромна книжнина, и народни учреждения, но и 32-ма руски народни прѣдставители въ свикания, — вслѣдствие на въвеждането на конституцията въ Австрия, — Виенски Reichsrat, — число, което галицкитѣ малоруски оттогава насамъ никога не сѫ можали да достигнатъ. Когато днесъ въ виенския Reichsrat тѣ иматъ само 8 души народни прѣдста-

---

руски униятски митрополитъ Силвестра Сембратовича (краенъ украйнофилъ) подлецъ и прѣдателъ на руския народъ, и го замѣрѣли съ гнили яйца (запъртъци) Вж. Гр. Купченко: „Галичина", Виена, 1896 година, стр. 23.

вители, въ 1848 година тѣ сѫ имали 32-ма! И макаръ прѣзъ втората половина на миналото столѣтие малоруситѣ да направиха значителни успѣхи въ всички области на народния си и културенъ животъ, отъ 60-тѣ години насамъ тѣ вече ритватъ назадъ въ правото си на равноправие. На какво се дължи тоя обратъ? — ще попитате.

Отговорътъ може да бѫде само единъ: „На австрийското централно правителство“! Послѣ като нѣмската политика въ Виена си послужи съ галицкитѣ малоруси — — съ „тиролцитѣ на изтока“, съ „най вѣрнитѣ поданици на Австрия“ както като че на ирония на сегашното имъ положение е благоволилъ да ги нарече сега царствующиятъ австрийски монархъ, послѣ като ги употрѣби като опора противъ побунилитѣ се въ 1848 година поляци — послѣ всичко туй, въ знакъ на награда, коварната виенска политика ги прѣдава отново напълно въ рѫцѣтѣ на поляцитѣ. И отъ туй именно врѣме — явно и открито особено отъ 60-тѣ години насамъ — започва отново безпомощната борба на галицкитѣ малоруси съ полското насилие и безправие въ Галиция, и отъ тогава именно датира новата зла сѫдба на тоя нещастенъ прикарпатски руски край!

Въ 1867 година на мѣстото на нѣмския езикъ въ галицкитѣ училища се въвежда полскиятъ. Въ 1869 година въ официалнитѣ учреждения и въ сѫдилищата се въвежда, като официаленъ езикъ, пакъ полскиятъ. Цѣлата управа и администрация се повѣрява изключително въ полски рѫцѣ. Тукъ-тамѣ се срѣщалъ нѣкой малорусинъ „благонадежденъ“ чиновникъ; но и той билъ пращанъ на служба далечъ отъ руското население — нѣкѫдѣ около Краковъ при полскитѣ мазури. По тоя начинъ, всичко въ страната — ступанство, училища, администрация, управа, политика — всичко почти мивава въ полски рѫцѣ и навсѣкѫдѣ рѣшаватъ и държатъ жезла на силата само поляцитѣ, полскитѣ управници и шляхтичи. Тъй потръгналъ въ втората половина на миналото столѣтие животътъ въ Галиция и такъвъ въ общия си колоритъ остава и до день днешенъ.

Буковина, отъ присъединяването ѝ къмъ Австрия и до най-ново врѣме, не е показала нѣкакви особени

признаци на пò-интенсивенъ националенъ или културенъ животъ. Училищата, наистина, захващатъ донѣйдѣ да се размножаватъ, но въ друго отношение малоруситѣ, въ общия си битовъ видъ, продължаватъ своя молдавски патриархаленъ периодъ. Нова физиономия захваща да получава Буковина (особено руската половина), ала въ друго отношение. Виенската нѣмска политика избира тоя хубавъ и невиненъ край като гойно мѣсто за своитѣ Kulturträger-и, като позиция за пò-нататъшенъ и пò-сигуренъ успѣхъ на прословутия си „Drang nach Osten". Ето отъ тия съображения, още отъ първитѣ години на присъединението на Буковина къмъ Австрия се захваща и нѣмската колонизация въ хубавия малъкъ руско-румжнски край. Скоро тамъ се настаняватъ рудокопни, земледѣлчески и пр. нѣмски колонии. И другъ новъ подаръкъ получила прѣзъ туй врѣме Буковина, — евреитѣ.

Послѣднитѣ, като на юрюшъ, започватъ да нахлуватъ отъ къмъ руската граница и Галиция. Буковинскиятъ народъ билъ още свѣжъ — имало по него какво да се стриже! Ето съ тия два „културни" успѣхи може да се похвали Буковина въ първитѣ нѣколко десетилѣтия послѣ присъединението ѝ къмъ Австрия.

Угроруситѣ до 1848 година продължаватъ да влачатъ сжщото жалко сжществувание на постепенно народно упадане, както и до тая година. Нищо добро, ни единъ свѣтълъ лжчъ не се забѣлѣзва у туй изоставено кжсче руска земя! Отъ 1848 година тѣ прѣминаватъ подъ Унгария, и съ това подпадатъ подъ исключителната агресивна маджарска асимилационна политика. Малко просвѣтляване, малка една пò-оживителна струя се забѣлѣзва у угроруситѣ около 60-тата година на миналото столѣтие съ появата между тѣхъ на бѣлѣжития рускославянски дѣецъ въ Австро-Унгария, — Адолфа Ив. Добрянски. Тоя дълбоко просвѣтенъ, пъленъ съ енергия и воля русинъ не можалъ да остане въ бездѣйствие, кога виждалъ грозната неволя на угроруситѣ. Около 1864 година, заедно съ други, привлѣчени отъ него, угроруски патриоти основава литературно-прсвѣтителното дружество „Василий Великий". Ала тая дѣйность на поменатото дружество била само единъ жалъкъ стонъ на осжденъ на

умиране народъ. Дѣйностьта на Ад. Добрянски и обществото „Василий Великий“ не можала да бжде по волята на маджарската политика: Адолфа Ив. Добрянски скоро прогонватъ отъ Унгария. А дружеството „Василий Великий заспива за дълго врѣме. Прѣзъ 1896 година тò нѣкакъ пакъ иска да се посъживи и привдигне: започнало даже да издава популярното селско вѣстниче „Наука“. Но и тукъ не истрайва за дълго. За издържанието на вѣстника паритѣ не достигнали, а самото литературно-просвѣтително дружество „св. Василий Великий“, подъ давлението на правителството, угроруситѣ закрили и го обърнали въ „акционерно“ дружество „Унія“. Наистина, метаморфозираното дружество „ще трѣбва“ да има и за пò-нататъкъ просвѣтително — комерически хаактеръ; ала обстоятелството, че то е длъжно да води и вжтрѣшната си кореспонденция на маджарски, показва, какво дружеството и занапрѣдъ ще продължава да спи само въ комерция. Икономическото положение на угрорусина днесъ е невъобразимо скверно и мизерно. Отъ мнозина съ право се пòсочва, че главната причина за това сж: 1) евреитѣ и 2) централното маджарско правителство. Селянинътъ е непросвѣтенъ и довѣрчивъ. Евреинътъ пъкъ съ хитростьта и пъргавината си не е оставилъ „неизлѣдвано“ ни кжтче отъ угро-рускитѣ села и да не прѣтършува всичко, що е още останало за лесна нажива и „конституционно“ плячкосване. Евреитѣ сж, наистина, както въ Галиция, тъй и въ Угрорусия, па даже напослѣдне и въ Буковина, икономическиятъ кърлежъ на малоруския тамъ народъ. Нито австрийското, нито маджарското правителства взематъ мѣрки, за да защитятъ простото и довѣрчиво малоруско население отъ лукавщинитѣ и грабителствата на евреитѣ. Собствено, справедливостьта го изисква да спомена, че маджарското правителството въ послѣдне врѣме самò се стресна отъ крайната бѣднотия и послѣдицата ѝ — изселването на угроруситѣ въ Америка, та въ послѣднитѣ 6—7 години асигнува пò-голѣми срѣдства, за да може колко-годѣ да снабди съвсѣмъ западналитѣ угроруси съ земя и добитъкъ.[1]) Но поло-

1) За тая цѣль — да се разузнае икономическото положение на угроруситѣ и се прѣпоржчатъ и раздаватъ срѣдства за избавата имъ отъ

жително е, че злото не може да се изкорени само съ подобенъ родъ мѣрки. Въ училищно-просвѣтително отношение угроруситѣ стоятъ пакъ на най-долньото и тъмно стжпало. Свои народни училища, може да се каже, тѣ почти нѣматъ: сжществуващитѣ у тѣхъ училища сж прѣобърнати въ изключително срѣдство за маджаризация. Съгласно новия маджарски законъ за просвѣщението, даже въ църковно-приходскитѣ (конфесионални) училища на руски може да се прѣподава само Законъ Божий. Угроруското педагогическо училище въ Ужгородъ (Унгваръ) е съвсѣмъ маджаризирано; а въ духовната руска семинария сжщо тамъ, както учителитѣ, тъй и ученицитѣ говорятъ по между си само по маджарски; — по руски се прѣподава само пастирско богословие и църковенъ уставъ. На ученицитѣ угроруси отъ ужгородската гимназия (тѣхното число е около 200 души) строго е запрѣтено да се поздравяватъ съ обичайния угроруски поздравъ „Слава Иисусу Христу", а сжщо имъ е запрѣтено да четатъ по руски молитвата си прѣди започване на урокъ по Законъ Божий. [1]) Изобщо, безбоязненно да говори угрорусътъ по руски и да се признава за русинъ — е цѣло геройство. За това той често бива даже прѣслѣдванъ като опасенъ за държавата „панславистъ". За нѣкаква книжнина тукъ, разбира се, и дума не може да става. Едно-двѣ малки вѣстничета сегизъ-тогизъ се мѣркатъ и скоро угасватъ. Туй е то книжнината! Най-послѣ, и поуниятчената имъ църква е срѣдство за маджариза-

---

него, маджарското правителство бѣ изпратило между угроруситѣ енергичния и честенъ свой комисарь Егана. На Егана угроруситѣ се много надѣваха, защото той наистина се трогналъ отъ сждбата на нещастния тоя народъ и го обикналъ. Еганъ, обаче, скоро билъ намѣренъ убитъ въ една гориста мѣстность. Питаше се: кой го е убилъ? Като се взема прѣдъ видъ, че Еганъ е посочвалъ на евреитѣ като на най главно зло за икономическото западане на угроруса, нѣкои не само прѣдполагатъ, но и искатъ да знаятъ, какво ужъ честниятъ и откровенъ правителственъ комисарь падналъ отъ ржката на нѣкои отъ ония, които той посочвалъ за главно икономическо зло на угроруситѣ Твърдѣ правдоподобно. Еганъ нѣмалъ ни пари, ни лични неприятели (вж „Слав. вѣкъ" № 37 и 38).

На мѣстото на убития комисарь е назначенъ други, Иосифъ Каза. Но какво той върши — нищо почти не се чува.

1) Вж. за това „Славянскій вѣкъ" № 29, стр. 130—131.

ция. Тъй например: и въ двѣтѣ тѣхни епископии (въ Ужгородъ и Пряшевъ) официалниятъ езикъ е маджарскиятъ; свещенницитѣ се сношаватъ съ епархиялния си съвѣтъ по маджарски; въ повечето градски — па и въ много селски — църкви словото Божие се проповѣдва на маджарски. Нѣщо повече. „Маджарскитѣ“ имъ епископи и голѣма часть отъ духовенството отъ редъ години вече работятъ, щото литургията въ рускитѣ църкви да се чете по маджарски. И въ много църкви тя се вече, наистина, чете по маджарски! Трѣба още папата да даде съгласие, щото угроруситѣ да се считатъ за „старовѣрни маджари“ и въ рускитѣ църкви да се въведе за богослужебенъ езикъ маджарскиятъ — и тогава по-сигурно и по-скоро ще изчезнатъ илюзионнитѣ надежди на нѣкои добри славянолюбци, що мислятъ, че е възможно още повдигане и избава за угроруситѣ! Тежко и скръбно става човѣку, кога захване да говори за туй захвърлено ½ милионно руско население въ Унгария, на което пѣсеньта изглежда да е вече изпѣта. . .

Въ сравнително по-добро и по-надеждно положение се намиратъ днесъ буковинскитѣ малоруси. Просвѣщението у широката селска маса, разбира се, още съвсѣмъ не си е пробило пѫть: неграмотностьта тукъ е доминираща. Ала, макаръ още и недобрѣ уредени, селскитѣ основни училища у буковинскитѣ малоруси сé по-вече и по-вече се увеличаватъ. Днесъ у тѣхъ вече рѣдко има село безъ пълно или непълно основно училище. Просвѣщението между народа се разпространява главно посрѣдствомъ тъй нареченитѣ „народни читални“. По-лошо стоятъ тѣ досѣжно срѣдньото и висше образование. Когато нѣмцитѣ и евреитѣ иматъ въ рѫцѣ почти всички срѣдни буковински училища, а румѫнитѣ — поне двѣ срѣдни учебни заведения и една-двѣ прогимназии, малоруситѣ иматъ само двѣ и то неуредени още прогимназии (въ Черновицъ и Коцманъ). Черновицкиятъ университетъ пъкъ е основанъ (въ 1875 год.) съ изключително kulturträger-ска задача. Професоритѣ сѫ нѣмци, всички лекции се четатъ по нѣмски, духътъ на прѣподаванията е нѣмски, па и грамадното болшинство на студентитѣ сѫ нѣмци или понѣмски говорещи евреи. Едно

сравнение на студентитѣ по народность, ще даде да се разбере просвѣтното отношение и сила между отдѣлнитѣ буковински народности. Съгласно университетскитѣ статистически данни отъ учеб. 1902/903 (зимния симестръ*), на 60.000 буковински нѣмци се падатъ — 84 студента
„ 90.000 „ евреи „ „ — 244 „
„ 25.000 „ поляци „ „ — 39 „
„ 250.000 „ румжни „ „ — 145 „ а на около 320.000 (заедно съ униятитѣ) буковински руси се падатъ само 60 души студенти.

Отъ туй сравнение се вижда, че малоруситѣ въ Буковина въ висшето си образование стоятъ на най-послѣдне и принижено мѣсто, макаръ че сж най-многочисленни въ Буковина. Даже въ православния богословски факултетъ при Черновицкия университетъ (въ който факултетъ, учатъ главно студенти отъ двѣтѣ коренни буковински народности — руситѣ и румжнитѣ), когато румжнитѣ въ езиково отношение владѣятъ почти всички катедри, на малоруски въ тоя факултетъ се чете само практическо богословие**) Причината за туй тъй дирньо оставане на малоруситѣ въ образователно отношение лежи 1) въ обстоятелството, че малоруситѣ тукъ се свеждатъ изключително въ селянитѣ, които не искатъ и главно — не могатъ да пращатъ дѣцата си на „по-

*) Verzeichnis der öffentlichen Vorlesungen an der k. k. Franz-Josephs Universität zu Czernowitz, im Sommersemester 1903 Czernowitz

**) Въ православния богословски факултетъ въ Черновицъ владѣека само ромжнитѣ. Едва прѣди нѣколко години назначиха двама малоруси професори по богословие. Единиятъ чете практическо благословие (по малоруски), а другиятъ — църковно славянски езикъ и литература (*по нѣмски!*). На ромжнски езикъ се прѣподаватъ слѣднитѣ богословски дисциплини: 1) Стария Завѣтъ (Въведение и археология); Източнитѣ езици (еврейски — II година и арабски); 3) Новия Завѣтъ (Въведение и Екзегезисъ); 4) Основно богословие; 5) Догматика; 6) Нравственно богословие; 7) Патристика · 8) Практическо богословие (Въведение, пастирско богословие, Омилетика, Литургика и Катехетика) и всички други незадължителни богословски лекции. По *нѣмски* се чете 1) еврейския езикъ (първа година); 2) общата църковна история и 3) каноническо право. Въ другитѣ факултети се чете по малоруски само малоруския езикъ и литература. Бѣлѣжитиятъ славистъ Д-ръ Ем. Калужняцки чете сравнителната славянска филология и славянската литература *по нѣмски*.

висша наука“ и 2) че австрийското правителство поддържа за смѣтка на коренното население — нѣмцитѣ и евреитѣ (съподвижницитѣ имъ въ Kulturträger-ство), и до неотдавна — отчасти и румжнитѣ. Ала и въ туй отношение малоруситѣ сж подели борбата и отъ година на година печелятъ — макаръ и малки — успѣхи. Като срѣдство за обществена просвѣта тѣмъ служатъ и издаванитѣ въ Черновицъ малоруски вѣстници „Православная Буковина“ и „Народна Рада“ (староруски), и „Буковина“ и „Руска Рада“ (младоруски). Сегизь-тогизь излизатъ на бѣлъ свѣтъ и нѣкои малки популярни руски книжки. Но въ книжовно-литературно отношение Буковина не може да се похвали — изключая народнитѣ починали вече пѣснопѣвци, — Данило Млака Федковичъ († 1888) и свещенникъ Исидоръ Воробкевичъ († 1904). Въ икономическо отношение буковинскитѣ малоруси, въ сравнение съ другитѣ си австро-унгарски братя, стоятъ, наистина, малко по-добрѣ, ала изобщо взето — положението имъ е не особено розово. Селянинътъ още има малко кжсче земя и живѣе, както казватъ руситѣ, „коекакъ“. Грамадната часть отъ земята и горитѣ принадлежи на тъй наречения „религиозенъ фондъ“, съставенъ отъ врѣмето на Иосифа II отъ православно-монастирскитѣ имущества на Буковина. Ала отъ тоя грамаденъ фондъ, нито буковинската православна църква, нито православниятъ народъ иматъ нѣкаква сжществена полза. Фондътъ се управлява, вмѣсто отъ православната буковинска църква, — отъ виенското правителство. Чиновницитѣ у него сж прѣимущественo нѣмци отъ католическо и лютеранско вѣроизповѣдание. Макаръ че „религиозниятъ фондъ“ е съставенъ ужъ да удовлетворява нуждитѣ на православната църква, духовенство и училище — виенското правителство, отъ една страна, не иска да урегулира заплатитѣ на духовенството и освободи послѣднето отъ неприятнитѣ разправии по събиранието на различни такси отъ църковни треби, защото това е отъ интереса му да подюдва и държи народа противъ православното духовенство, а отъ друга страна — паритѣ на религиозния фондъ се харчатъ за строение на казарми, за правителственни здания, за сахарни фабрики, за интер-

конфесионални училища, за униятски домове, па даже — и за незуитски църкви . . . . Туй е то ползата отъ „православния религиозенъ фондъ“ за православната буковинска църква и паството ѝ.

Голѣмо икономическо зло за народа започватъ да ставатъ и тукъ, въ Буковина, евреитѣ. Днесъ едва ли има руско селце въ Буковина, кждѣто да не се е загнѣздилъ евреинътъ. Сждилищата постоянно се занимаватъ съ разправии за мошеническо опропастяване на селянина отъ лукавия евреинъ. Безъ да се гледа на другитѣ знайни и незнайни бързи забогатявания на евреина, едничкото обстоятелство, че вече въ разстояние на около 100 години 35—40% отъ буковинскитѣ чокои (помещици, Grossbrundbesitzer) сж евреи — много говори! Трѣба да се зематъ много бързи и радикални срѣдства, за да може да се избави буковинскиятъ малорусинъ отъ окончателно икономическо заробване отъ страна на евреитѣ. Наистина, напослѣдне основаватъ взаимно-спомагателни райфайзенови каси, основаха даже особенъ „Landesbank“, за да отворятъ евтинъ кредитъ на селянина и за да го избавятъ отъ безбожното еврейско лихварство. Но ползата отъ всичкитѣ тия благоначинания е съмнителна, защото самиятъ „Landesbank“, благодарение машинациитѣ на евреитѣ, остава пакъ подъ еврейското финансиално влияние.

Въ общественно-политическо отношение Буковина прѣдставлява чистъ нѣмски край. Къмъ това е съсрѣдоточено и всичкото внимание на централното виенско правителство. Казахъ, че университетътъ и срѣднитѣ училища сж нѣмски учебни заведения. Администрацията е нѣмска, по-голѣмата часть отъ чиновницитѣ сж нѣмци. На тазъ минута въ Буковина нѣма ни единъ висшъ, ржководенъ чиновникъ, който да принадлежи на нацията на коренното буковинско население, — руситѣ или румжнитѣ. Публичната преса е въ нѣмско-еврейски ржцѣ.

Разговорниятъ езикъ у буковинската интелигенция е нѣмскиятъ. Самиятъ прѣстоленъ градъ на Буковина, — Черновицъ (Czernowitz, Черновцы) е чистъ нѣмско-еврейски градъ. Отъ 31 депутата въ буковинския сеймъ (Landtag) само 5 души сж руски прѣдставители — та и

тѣ правителственни оржди. Централното нѣмско правителство, за да има всѣкога сила въ ржцѣтѣ си въ понѣмчването на Буковина, съгласно стария си принципъ „раздѣляй и владѣй“ — и тукъ, въ Буковина, еднажъ насъсква и поддържа ромжнитѣ противъ руситѣ, други пжть руситѣ — противъ ромжнитѣ. И самитѣ руси е раздѣлило на два непримирими лагера. Тая убийствена борба австрийското правителство е успѣло да вмъкне вече и въ буковинската православна църква. Послѣднята de facto отдавна е изгубила вжтрѣшната си църковна самостойность: митрополитътъ се назначава, безъ нѣкого и да питатъ, направо отъ австрийския императоръ; отъ послѣдния се назначава и епископътъ; отъ сжщия се избиратъ и назначаватъ даже и епархийскитѣ (консисторски) съвѣтници. Какви хора ще гледа да назначава австрийскиятъ католишки императоръ — можете да се досѣтите, а особено като вземете прѣдъ очи обстоятелството, че сегашниятъ австрийски императоръ не го крие и открито желае католицизмътъ въ Австрия сé повече и повече да се шири. Отъ тукъ и засилената католишка и униятската пропаганда въ Буковина. Много прѣчи на религиозното укрѣпване и напрѣдване на руско-румжнската буковинска православна църква подклажданата отъ австрийското правителство борба между едновѣрнитѣ руси и румжни. Колкото руситѣ и да иматъ право въ нѣкои свои справедливи — досѣжно равноправностьта си съ румжнитѣ въ буковинската православна църква — искания, сé личи, че по-голѣмата часть отъ тѣхъ не могатъ да разбиратъ нѣмско-австрийската игра въ случая: да ги омаломощятъ въ взаимна борба, да ги раздѣлятъ и тъй по-скоро да ги поуниятчатъ *). Църковната борба

*) Църковната разпря на православнитѣ руси и румжни въ Буковина състои въ слѣдното: Благодарение на обстоятелството, че буковинската църква прѣзъ молдовския периодъ се е намирала подъ църковната юрисдикция на Молдовската митрополия, отъ присъединеното на Буковина къмъ Австрия и до най-ново врѣме управата на църквата е носѣла повече румжнски характеръ. Тъй, митрополититѣ, консисторскитѣ съвѣтници, па даже и нѣкои отъ свещенницитѣ въ рускитѣ села сж били румжни. Днесъ, обаче, обстоятелствата сж малко измѣнени. Митрополитътъ, е, наистина, румжнинъ (собственно по произхождение — русинъ); ала въ консисторията сж 3-ма руси и 3-ма румжни. Почти въ

между руси и румжни става отъ день на день сѐ по-ожесточена. Трѣба да се съжалява, че, както руситѣ, тъй и румжнитѣ, вмѣсто въ църковната си разпря взаимно да се спогодятъ и се крѣпко държатъ противъ общия си врагъ,—виенско-католишката политика, вмѣсто това, тѣ сж се впуснали въ борба, която сигурно ще има за послѣдствие: 1) поуниятчването на малоруситѣ, 2) отслабването имъ, 3) пълното имъ подпадане подъ нѣмско-католишко влияние и 4) загубата на едновѣрнитѣ имъ съюзници — румжнитѣ . . .

Изцѣло взето, днесъ букованскитѣ малоруси прѣкарватъ единъ важенъ периодъ, отъ умното използване

всички руски села свещенницитѣ сж вече руси. Караницитѣ произтичатъ повече зарадъ села съ смѣсено (руско и румжнско) население. Голѣма несправедливость чувствоватъ (съ право) руситѣ, че въ православния богословски факултетъ руситѣ иматъ само 2ма професори, когато румжнитѣ иматъ 8 души; а лекциитѣ по 8 прѣдмета се четатъ на румжнски, а само единъ прѣдметъ се чете на малоруски. Всички малоруси (безъ разлика на партийни убѣждения) искатъ, щото въ всички области на църковния православенъ буковински животъ да владѣе пълна равноправность между румжни и руси. Това е право, и румжнитѣ рано или късно ще трѣбва да се съгласятъ съ справедливитѣ искания на малоруситѣ. Ала тукъ дохажда друга една опасна игра (дирижирана отъ австрийското правителство): правителственитѣ малоруси (украинцитѣ), надъхани съ униятски идеи, искатъ пълния раздѣлъ на Буковинската православна църква, т. е. особенъ руски епископъ, особена консистория, и изобщо, съвсѣмъ отдѣлна руска църковната управа. Най-послѣ, въ това искание, принципиално погледнато, нѣма нищо антицърковно. Но работата състои въ туй, че всѣко дѣление, всѣки сепаратизъмъ въ туй отношение клони къмъ униатството (за отличие отъ „румжнската" православна вѣра). За нѣкои непостигнати още равноправности, които, обаче, въ скоро врѣмѐ ще да ги постигнатъ и безъ раздѣляне на Буковинската архиепископия, малоруситѣ рискуватъ да загубятъ праотеческата си православна вѣра Поддържателитѣ на „дѣлежа" (младоруситѣ) съвсѣмъ не криятъ униятскитѣ си тенденции. Австрийското правителство пъкъ, което всѣкога може да си „назначи" свой епископъ и свои епархийски съвѣтници и даже свещенници — тогава ще има много по-лека работа въ въвеждането на унията у буковинския православенъ руски народъ. Тая опасность староруската партия въ Буковина добрѣ съзира и за туй съ всички сили работи за пълната църковна равноправность между румжни и руси, но *против* съвършенната раздѣла на Буковинската православна църква (на руска и румжнска). За нѣкои съмнителни национални успѣхи руско-народната партия въ Буковина, съ пълно право, не иска да жертвува праотеческата си православна вѣра.

на който зависи тѣхното бѫдно унапрѣдване или отпадане. Ако пазятъ вѣрата си, ако пъргаво работятъ за по-бързо просвѣтяване на народа си и ако търсятъ спогодба и съюзничество не у коварното централно или буковинско нѣмско правителство, а у едновѣрнитѣ си и стари свои другари — румѫнитѣ, тѣ наистина ще отидатъ напрѣдъ въ своя национално-културенъ развой. Инакъ — скоро, вѣрвамъ, ще ги сполети сѫдбата на заробенъ икономически (отъ евреитѣ), политически (отъ нѣмцитѣ) и религиозно (отъ католицитѣ) народъ . . .

Да прѣмина сега къмъ галицкитѣ малоруси — центра на малоруския животъ въ Австро-Унгария — и започна съ тѣхното сегашно *икономическо положение.*

По-горѣ отбѣлѣжихъ, че въ 1848 година въ Галиция е било прѣмахнато крѣпостното право. Отъ това „освобождение", обаче, галицкитѣ малоруси не сѫ спечелили нищо. Напротивъ — съ тоя актъ, тъй да се рече, се озаконила тѣхната крайна икономическа мизерия и разорение. Защото, тогава селянитѣ, които не сѫ владѣяли никаква земя, не сѫ получили никакъвъ пай отъ земя. А такъвъ „безъ земя пролетариатъ" сѫ били $^5/_6$ отъ цѣлото галицко-руско население. Съ прѣмахването на крѣпостното право не сѫ получили тѣ нѣщо и отъ грамаднитѣ ливади и гори. Даже смѣтанитѣ до тогава за общински ливади и гори сѫ били просто заграбени отъ полскитѣ чокои. Протеститѣ на селянитѣ прѣдъ правителството и императора не помогнали въ нищо: отъ заведенитѣ 32,000 процеси за заграбена отъ полскитѣ чокои общинска и селска земя селянитѣ сѫ спечелили само 2,000 процеса. [1]) По тоя начинъ, първата причина за селската бѣднотия у галицкитѣ руси отъ тогава и до днесъ е: малкото земя и недостатъчното ливади и гори. Втората причина за тая бѣднотия лежи въ несноснитѣ държавни и специално галицки данъци. И третята, не по-малко важна причина е: евреинътъ. И тукъ, въ Галиция, той върши сѫщото, що отбѣлѣжихъ и за унгарскитѣ и буковински малоруси. Доказано е, че въ лихварството си евреитѣ въ Галиция

1) Вж за т ва: „Извѣстія С.-Петерб. Славянскаго благотв. общества, 1903, III, стр. 21—25.

като умѣренъ процентъ взематъ отъ 50—100, а не рѣдко тоя процентъ достига до 400 и 500%. При такива условия, за галицкия русинъ срѣдство за прѣхрана остава само земледѣлческата работа у чокоина. Ала и тя не го особено огрѣва; защото чокоинътъ плаща на нуждающия се селянинъ на день обикновено не повече отъ левъ, а има маса случаи, дѣто на селянина е било плащано 30-40 стотинки! Туй черно работничество и неиздържима бѣднотия прѣзъ 1902 година принуди галицкия русинъ да обяви земледѣлческа стачка на чокоитѣ, отъ която, разбира се, загубиха пакъ селянитѣ и самото галицко-руско народно дѣло: вслѣдствие на стачката, полскитѣ шляхтичи въ източна Галиция захванаха да колонизиратъ полски мазури и съ туй да изтикватъ руситѣ отъ родната имъ земя и да имъ отнематъ едничкия заработъкъ. Пакъ на туй безпомощно икономично тѣхно положение се дължи масовото изселване на галицкитѣ малоруси въ Канада и сѣверна Америка. Нарастналата вече галицко-руска интелигенция съ страхъ гледа на туй безизходно почти икономическо зло и разорение на народа си. Тъй отпадналъ икономически, селянинътъ е негоденъ ни за политически отпоръ противъ безправията, вършени съ него, ни за едно подсиляне на народната просвѣта, за едно по-скорошно увеличение на числото на съзнателнитѣ интелигентни дѣйци въ тежката борба за народни правдини и благуванье. За да може отмалко-малко да подигне икономическата народна жизнеспособность, да организира на народа единъ добрѣ уреденъ кредитъ — галицко-руската интелигенция отдавна се стреми да основе различни кредитни и търговско-промишленни дружества. До сега има такива 62: 53 кредитни, 3 търговски, 1 хазяйственно, 2 производително-търговски и 1 застраховательно.[1])

---

1) Отъ тия дружества най-важнитѣ сж (на староруската партия): 1) „Защита Земли" въ Львовъ, и 2) „Самопомощь" въ Коломея, Бооди, Золочевъ и Станиславовъ,—съ общъ годишенъ оборотъ около 2,000,000 крони.

Отъ дружествата на младоруската (украинска) партия: 1) „Краєвий Союз крелитовий" или „Краєвий Союз ревизийний" съ 15 758.373 крони годишенъ оборотъ; 2) „Днѣстръ" (Товариство взаімного кредиту Дністер")—прѣзъ 1.05 год. е имало годишенъ оборотъ 5.369.453 крони; 3) „Нородная Торговля" — прѣзъ 1905 год. касовиятъ оборотъ е до-

Капиталитѣ на тия дружества сѫ около 30,000,000 крони — сума съвсѣмъ нищожна въ сравнение съ капиталитѣ, що се намиратъ въ рѫцѣ на поляцитѣ и евреитѣ, живущи въ руска Галиция. Не особено добрѣ стоятъ тукъ малоруситѣ и въ *просвѣтно отношение.*

Съгласно официалнитѣ статистични данни,[1]) прѣзъ учебната 1900/901 година, руситѣ въ Галиция сѫ имали

стигналъ до 7.687.072 крони, има 16 провинциални отдѣления; 4) „Віра" въ Перемишлъ — годишенъ оборотъ 1.477.066 крони; 5) „Зидаркова касса въ Радимин" — годишенъ оборотъ 1.450 321 крони; 6) „Кредитове Товариство" въ Тарнополъ — годишенъ оборотъ 800.000 крони.

Отъ 62 икономически дружества само 6 принадлежатъ на староруската партия, а останалитѣ 56 принадлежатъ на младоруската (украиска) партия. Първитѣ иматъ годишенъ оборотъ около 2.000.000 крони; а послѣднитѣ около 24 милиона Отъ това се вижда, че икономически староруската партия не е твърдѣ работила и за туй нѣма успѣхитѣ на украйнофилитѣ.—За да се види имущественото състояние на двѣтѣ главни руски партии въ Галиция, привеждамъ сравнението, което съпоставя Д-ръ Святитскій (вж. Славѣкъ, № 83):

I. Руско-народната партия:

Икономически дружества . .	1.500.000	крони	год. оборотъ
„Народный домъ"	940 070	„	стоимость въ недв. имущ.
„ „	658.691	„	въ фондове
Ставропигійскій институтъ .	700.000	„	стоимость въ недв. имущ.
„ „ „ .	128 902	„	въ фондове
Общ. имени Мих. Качковскаго	175.000	„	стоимость въ имущ.
„ Галицко-руская Матица	80.000	„	„ „ „

Всичко 1·5 мил. крони въ оборотъ и 2.922 663 кр. въ активъ.

II. Украйнофилската партия:

Икономически дружества	24.000.000	крони	оборотъ
Дружеството „Просвіта"	288.371	„	въ активъ
„ „	179 850	„	„ фондове
Дружеството „Им. Шевченка"	268.000	„	„ активъ
„ „ „	17.000	„	„ фондове
Педагогическото дружество	16.573	„	„ активъ
„ „ „	24 800	„	„ фондове
Дружеството „Руслан"	11.753	„	„ активъ
„ „Труд"	130.000	„	„ „
Фондътъ за малоруски театръ	290.000	„	„ „

Всичко 24 мил. крони въ оборотъ и 1.175.547 кр. въ активъ.

1) вж. Iul. Romanczuk: Die Ruthenen u. ihre Gegner in Galizien, Wien, 1902.

1932 основни училила (поляцитѣ — 2043), т. с. срѣдньо по едно училище на 1574 души руси. Туй обстоятелство още донѣйдѣ добрѣ говори за първоначалното образование на руситѣ, макаръ че грамадното болшинство отъ малоруситѣ е безграмотно. Но и съ тоя привиденъ успѣхъ на доброто положение на малоруското основно училище се свършва всичко. За основнитѣ училища трѣбва да отбѣлѣжа, че когато поляцитѣ (равни по население съ руситѣ) иматъ общо сбрани 5082 отдѣления, малоруситѣ иматъ 3100. Туй богатство на отдѣленита показва, колко надиръ сѫ останали руситѣ въ сравнение съ поляцитѣ въ Галиция. Още пò-злѣ стоятъ малоруситѣ досѣжно гимназиитѣ и, изобщо, гимназиалното образование. Отъ 37 галицки гимназии, 31 сѫ полски, 4 само руски и 2 нѣмски. Прѣзъ 1900/901 учебна година въ галицкитѣ гимназии сѫ се учили 13,303 гимназисти поляци и само 3330 руси. Излиза, че една гимназия се пада на 128,700 поляци и на 760,500 малоруси, или единъ гимназистъ на 236 поляци и на 1,583 руси! За да не се простирамъ на дълго, въ случая оставямъ да говорятъ голитѣ цифри[1]). Когато поляцитѣ въ Галиция иматъ два пълни университеса (въ Краковъ и Львовъ), малоруситѣ нѣматъ ни единъ. Само на полския университетъ въ Львовъ понастоящемъ тѣ иматъ двѣ катедри въ философския факултетъ, двѣ — въ юридическия, и три — на богословския. Макаръ поляцитѣ въ Галиция да иматъ около 6,000 души студенти, а руситѣ — само 800[2]), послѣднитѣ сé пакъ дълбоко чувствоватъ несправедливостьта отъ липсата на свои собственъ университетъ, още пò-вече че въ края на XVIII столѣтие и въ началото на XIX-то сегашниятъ Львовски университетъ е билъ утраквистиченъ, т. е. руско-полски. Постоянниятъ стремежъ, поради това, на галицкитѣ малоруси е: да имъ се основе самостоенъ руски университетъ. На тоя стремежъ и на крайния шовинизмъ на полскитѣ професори отъ Львовския университетъ се дължи конфликтътъ прѣди

1) Вж. за това пò-подробно: Iul. Romanczuk: Die Ruthenen u. s. w.· D-r Stanislaus Smolka: Die Ruthenen n. ihre „Göner" in Berlin Wien Leipzig, Verlag „Anstria", 1902.

2) Вж. „Славянскій вѣкъ" № 83, стр. 328.

нѣколко години между рускитѣ студенти на тоя университетъ — отъ една страна, и полскитѣ професори и студенти — отъ друга, както и сецесията (демонстративното масово напускане) на рускитѣ студенти. На всѣки случай, до като не се обърне внимание да се увеличи числото на рускитѣ студенти въ сравнение съ онова на полскитѣ — нито поляцитѣ ще допуснатъ, нито централното виенско правителство ще се съгласи да удовлетвори справедливото желание на руситѣ досѣжно отварянето на самостоенъ руски университетъ въ Львовъ.

Туй, което училищата имъ още не могатъ да принесатъ за просвѣтата на народа, малоруската интелигенция иска да го допълни съ просвѣтителни дружества, съ вѣстницитѣ и книгитѣ и, изобщо, — по литературно-книжовенъ пѫть. Такива сѫ, напримѣръ, народно-просвѣтителнитѣ дружества „Общество имени Михаила Качковскаго“ (староруско) и „Просвіта“ (украйнофилско). Първото има около 10,000 члена и е издало и разпространило до сега около 3,000,000 екземпляра народополезни популярни книжки; второто има по̀-вече отъ 15,000 члена и е издало до сега около 300 популярни народни книги.[1]) И двѣтѣ тия дружества, съ еднакво усърдие, до сега сѫ основали по рускитѣ села съ хиляди народни читални, райфайзенови каси, търговски дукенчета и пр. Изобщо тия двѣ дружества вършатъ често много по̀-вече за просвѣтата или поне за свѣстяването на галицко-руския народъ, отколкото училищата.

---

1) „*Общество им. Михаила Качковскаго*“ е основано отъ извѣстния галицко-руски дѣецъ О. Иоанъ Наумовичъ въ 1874 година. Всѣка година то издава (за членоветѣ си даромъ) 12 книжки съ религиозно, историческо, селско-хазяйственно и икономическо съдържание. Отваря по селата читални, каси, братства за трѣзвость и пр.

„*Просвіта*“ е основано въ 1868 година. Цѣльта му е сѫщата, каквато и на „Общ. им. Мих. Качковскаго. До сега то е открило около 1550 читални, 450 търговски дукеня, 200 каси и пр.

Тукъ трѣба да се спомене и за най-старото галицко-руско дружество „*Ставропигійскій институтъ*“, основано въ 1559 година съ цѣль да брани православната вѣра и руската народность. Дружеството е въ староруски рѫцѣ. Отъ 1583 год. то си има печатница, и днесъ печата и издава народно-полезни книжки. При него има църковно-археологически музей, пансионъ за бѣдни руски дѣца. То печата и потрѣбнитѣ за галицкитѣ църкви църковно-славянски книги.

Що се касае печата, тѣ иматъ 4 ежедневни вѣстници („Галичанинъ“ — староруски —, „Діло“ и „Русланъ“ — украйнофилски), 9 еженедѣлни (4 староруски и 5 украйнофилски), 12 двунедѣлни (4 староруски и 8 украйнофилски) и 11 ежемѣсечни списания (2 староруски и 9 украйнофилски). Научнитѣ имъ литературни дружества сж „*Галицко Руская Матица*“ (основано въ 1848 година, издало е до сега 300 издания и сега издава свой „Литературно-научный сборникъ) и „*Наукове товариство імени Шевченка*“ (издава често твърдѣ интересни научни съчинения). [1]) И въ изящната литература мало-

1) Заслужватъ тукъ отбѣлѣзване още и слѣднитѣ дружества:

I. Принадлежащи на руско-народната партия:

a) Руско-народниятъ институтъ „*Народный домъ*“ въ Львовъ, основанъ въ 1852 год. Издържа въ собственния си домъ пансионъ за учащата се руска младежъ, възпитателно заведение за дѣвици; дава пособия и стипендии на руски студенти, посѣщаващи австрийски или задгранични университети, художественни академии и консерватории. Притежава най-богатата галицко-руска публична библиотека. Послѣдната има приблизително 47 347 книги съ разни названия въ 79,912 тома, различни картини, фотографии, географически, етнографически и пр. карти (около 2,000 екземпляра), различни археологически прѣдмети, прѣдмети отъ старинно църковно искуство. Бѣлѣжитиятъ галицки ученъ А. С. Петрушевичъ е подарилъ на тая библиотека 14,000 съчинения въ по-вече отъ 20,000 тома, и около 1,800 карти, рисунки, гравюри, археологически прѣдмети, старопечатни книги, цѣнни ржкописи и актове и пр. При „Нар. домъ“ има и естественнически кабинетъ и нумизматическа коллекция; нумизматическата коллекция съдържа около 2,000 монети и медали. (Вж. „Библіотека и музей Народнаго дома въ Львовѣ“, Львовъ 1902).

в) Литературно-драматическото дружество „Муза“, въ Львовъ.

c) „Общество русскихъ дамъ“, въ Львовъ, основано въ 1875 год. Издържа женски руски пансионъ и дава пособия на учащитѣ се руски дѣвици.

II. Принадлежещи на украйнофилитѣ:

a) „Руске Товариство педагогічне“ въ Львовъ, основано въ 1893 год. Издави списанията „Учитель“ и „Дзвінок“.

в) „Товарищество Шкілна поміч“ въ Львовъ, Коломия, Самборъ, Снятинъ, Соколъ и Черновицъ.

c) Дружестото „Руслан“ въ Львовъ. Помага на бѣдни руски гимназисти.

d) Дружеството на името на Котляревский въ Львовъ. Събира помощи за постройка на руски народенъ театръ и издава музикалнитѣ произведения на руски композитори.

e) „Львовівский Боян“, основано въ 1891 год. за развитие на руската музика и пѣние.

руситѣ понастоящемъ иматъ нѣкои добри сили, като: М. Глушковичъ, Д-ръ Юл. Яворскій, Д-ръ Вергунъ (отъ руско-народната партия), Нечуй - Левицкій Стефаныкъ, Франко, Самійленко (отъ украйнофилитѣ). Прѣди 4 години прѣведоха и Ив. Вазовия романъ Подъ игото" на малоруски. Изобщо, кипежъ, устремъ къмъ унапрѣдванье у галицкитѣ малоруси явно се бѣлѣжи. За съжаление, тоя устремъ намира гранитна прѣчка у икономичното тѣхно разорение и у несносното политическо-обществено положение, въ което сж поставени отъ централната виенска власть, отъ мѣстната полско-галицка управа и отъ собственнитѣ свои разцѣпления и раздори . . .

Прѣди да завърша съ прѣгледа и на общото имъ политическо състояние, нека бѣгло спомена нѣщо и за църковнитѣ тѣхни отношения. Ц въ по̀-ново врѣме, послѣ насилственното въвеждане на унията, главната цѣль на централното австрийско правителство и иезуититѣ — отъ една страна, и на полскитѣ шовинисти — отъ друга, състои въ окончателното отдалечаване на галицкитѣ малоруси отъ източно-православнитѣ имъ църковни традиции и обичаи. Пълното сливане на тукашнитѣ малоруси съ римо-католицизма е по желанието на клерикалнитѣ виенски управляющи кржгове — първенъ, защото самъ царствующиятъ сега императоръ Францъ Иосифъ, „апостолическиятъ императоръ", открито желае това по лични и държавни свои съображения; второ, защото въ интереса на австрийската политика е съвсѣмъ да избърше и въ религиозно отношение всичко, що би отмалко-малко спомнѣло и свързвало галицкитѣ малоруси съ задграничнитѣ имъ „російски" братя; и 3) защото това го изискватъ (по шовинистично-асимилаторски причини) силнитѣ и потрѣбни на австрийското правителство поляци. Тритѣ тия враждебни сили — централното виенско правителство, галицката полска управа и иезуититѣ — захващатъ особно агресивно работата си досѣжно постепенното и пълно покатоличване на униятитѣ-руси въ Галиция послѣ 60 год., на мин. стол. т. е. послѣ завоя, който направи виенското правителство спроти руситѣ и поляцитѣ въ Галиция. Тъй напримѣръ, още въ 1860 година тѣ искаха да въведатъ, или по право казано — да натрапятъ на галицкитѣ ма-

лоруси григориянския календарь. И само благодарение енергичното съпротивление на твърдия руски патриотъ митрополита Григория Яхимовича и усилената дѣйность на о. Иоана Наумовича между свещенници, интелигенции и народъ, планътъ не се удалъ.

Нека на първо мѣсто отбѣлѣжа, че, както въ Буковина, тъй и въ галицко-руската униятска църква, митрополитътъ и епископитѣ се назначаватъ по усмотрѣнието на правителството и направо отъ австрийския императоръ. Какви църковни ржководници ще назначатъ полско — иезуитското правитслство (въ Галиция), централно-католишкото (въ Виена) и самиятъ „апостолически" императоръ — читателтъ самъ може да си прѣдстави. Работата въ това отношение се е вече тъй сложила, че отъ врѣмето на митрополита Иосифа Сембратовича (отъ около 20 години насамъ) на рускитѣ епископски катедри сѣдатъ хора, които било прикрито, било по-отворено прѣслѣдватъ религиозно-политически цѣли, диктувани имъ отъ полското (въ Галиция) или виенското правителства, или пъкъ отъ идентичния съ послѣднитѣ религиозенъ Римъ [1]).

---

1) Митрополитъ Иосифъ Сембратовичъ, безъ всѣкакво каноническо сѫдене, е билъ отстраненъ отъ митрополитската катедра и изпратенъ на заточение въ Римъ, дѣто и умрѣлъ. Обикновенно се приема за фактъ, че кога въ 1882 год. малорускиятъ униятски орденъ „Василиянитѣ", подъ натиска на правителството и поляцитѣ, трѣбалъ да бѫде даденъ за 25 години въ управнишкитѣ рѫцѣ на иезуититѣ, правителството е искало съдѣйствието на митрополита Иосифа. Тогавашниятъ маршалъ на Галиция гр. Алфредъ Потоцкий билъ даже повиканъ въ Виена и получилъ заповѣдь отъ самия императоръ да се старае както и да било да свърне униятитѣ малоруси въ католичество. Потоцкий се старалъ да убѣди императора, че това за сега е невъзможно, защото руситѣ твърдѣ сѫ още привързани къмъ източния обредъ. Митрополитъ Иосифъ Сембратовичъ пъкъ искалъ да се съпротиви на отдаването на „василиянитѣ" подъ прѣката управа на иезуититѣ. Наскоро, обаче, за проявената „неготовность" и „несрѫчность," на графа Потоцкий дали оставката, а митрополитъ Иосифъ билъ отстраненъ отъ Львовъ и изпратенъ въ Римъ. (Вж. за това и въ „Извѣстія Спрб. Славянскаго Благотв. общества, 1903, № 3, стр 36).

Интересенъ е и слѣдниятъ случай, като характеристика за начина, съ който правителството австрийско и полскитѣ власти се стараятъ да държатъ галицкитѣ малоруси на страна отъ всичко православно. Обичай е и до днесъ, рускитѣ селяни отъ Галиция да отиватъ

Въ систематичната дѣйность да се отдѣли галицко-рускиятъ народъ отъ исконнитѣ му и ужъ и отъ новото положение „гарантирани“ източно-православни традиции и установления (обредъ, управа и дисциплина), и въ усилията да го доведатъ до римокатолическата църковна практика, се е отишло до тамъ, че у галицко-руската униятска църква (съ възточни ужъ обреди и традиции) вие днесъ ще забѣлѣжите ето що: свещенницитѣ съ обязателно бръснати мустаци и брадн, съ почти католишко всѣкидневно одѣяние и съ католишки шапици, носени въ врѣме на извършване на църковнитѣ обреди. Църквитѣ имъ отвжтрѣ захващатъ да мязатъ на католишки църкви: иконостасътъ е значително снишенъ, иконитѣ по него постепенно се губятъ, царскитѣ двери сж постоянно открити, тукъ тамѣ малки религиозни статуйки; — съ една дума, всичко на пжть къмъ католишкото. Даже историческиятъ руски трираменъ кръсть съ особена повеля е изхвърленъ отъ църквитѣ, като схизматически и замѣненъ съ двураменния. А въ львовската катедрална униятска църква въ десния й жгълъ е поставена грамадната фигура на папа Пия IX. Въ униятскитѣ руски църкви сж въведени вече и тъй нареченитѣ „тихи литургии“ или „мишитѣ“ (die stille Messe), т. е. едноврѣменното служене въ единъ и сжщи храмъ на двѣ ли-

---

на празника „Успѣніе прѣсвет. Богородици“ на поклонение въ Почаевската лавра (въ Киев). Послѣ възвръщането на такава една поклонническа тълпа, австрийското правителство прѣдложило на митрополита Иосифа Сембратовича да имъ държи едно строго пастирско назидание въ смисъль,че тѣхното поклоническо дѣло въ Почаевъ не е богоугодно, че посѣщението на такива схизматически монастири ще доведе душата имъ до духовна погибель, че за такива велики грѣхове се отива въ геенната огнена и пр. Митрополитътъ, въ присжтствие на правителственния комисарь, направилъ всичко това и най послѣ ги приканилъ тържествено да обѣщаятъ, че вь бжд ще за Почаевъ и не ще помислятъ. Тукъ прѣдъ митрополита излѣзълъ единъ бѣловласъ селянинъ и съ недоумѣние попиталъ: „Та хиба-жъ Божа Матерь перешла въ схизму?“ (Та нима Майката Божия е прѣминала въ схизма?). На тоя наивенъ, но справедливъ, въпросъ митрополитътъ не знаялъ що и какъ да отговори. „Нѣтъ не переходила“, казалъ той послѣ дълго мисляне. — „Та-жъ тогди ходыти можно!“ отвърналъ старецътъ. — „Можно“ . . . едва проговорилъ бѣдниятъ митрополитъ. И това нетово „можно“ не малко повлияло за да го пратятъ за винаги на поклонение въ Римъ. (Вж. „Среди Зарубежной руси“, Спб. 1900 г. стр.23 – 24(.

тургии: една гласно и една „тихо“ (мълчешкомъ). Въведени сѫ сѫщо и безбройнитѣ католишки праздненства за св. Богородица, както и честитѣ църковни шествия по улицитѣ, както това е въ католишката църква. Въ прѣслѣдването и хулянието на „гарантирания“ у униятската руска църква „гръцки“ (т. е. източно-православенъ) обредъ особено се подвизаватъ пойезуитчанитѣ вече галицко-руски монаси, наречени „василияни“. Тоя едничъкъ руско-униятски монашески орденъ прѣди 20 години почти насила е билъ повѣренъ въ управнишкитѣ рѫцѣ на иезуититѣ, и е билъ въ тѣхни рѫцѣ до 1-й юний 1904 година, по което врѣме цѣлиятъ галицко-руски печатъ, па и часть отъ самитѣ василияни, подьеха гласъ за спасението на ордена отъ окончателна гибель, къмъ която го водѣха управницитѣ-иезуити. Слѣдствията отъ туй йезуитско „реформиране“ на василиянитѣ могатъ да се набѣлѣжатъ въ слѣднитѣ три точки: 1) пълното пропиляване на василиянскитѣ грамадни монастирски имущества — обстоятелство, което всѣкога ще тласка униятскитѣ монаси къмъ богатитѣ католишки ордени, т. е. къмъ католицизма; 2) деморализацията на самитѣ василияни, що е равносилно съ пълно погубване у тѣхъ на една чисто религиозно-народническа дѣйность между измѫчения си и поробенъ народъ; и 3) обръщанието имъ въ иезуитски cadaver, въ слѣпо орѫдие на иезуититѣ, пионери отъ своя страна на поляцитѣ въ национално-шовинистичнитѣ имъ стремежи. А тая бѣ и главната цѣль на 20 годищното управнишко загнѣздване на иезуититѣ у василиянитѣ. Днесъ може смѣло да се каже, че рускиятъ василиянски орденъ въ Галиция сѫществува главно съ задачата да изблъсква у сънародницитѣ си всичко исконно руско досѣжно религия, езикъ и народность. Тѣ сѫ, които повсѫдѣ въвеждатъ иезуитско-полскитѣ „майски набоженства“, „товаржествата“ на сърдцето Иисусово, „корункитѣ“, римско-католическата иконография. Тѣ сѫ, които изхвърлятъ иконостаса, които въвеждатъ „тихитѣ“ богослужения, григориянския календарь, различни конгрегации и пр. Тѣ си иматъ и свой печатенъ органъ, нареченъ „Місіонарь“, съ изключителната цѣль да разпространява между простолюдието

ненависть къмъ всичко староруско и къмъ източно-православнитѣ църковни традиции. „Місіонарь“-тъ го издаватъ съ фонетическо правописание. Тѣ сѫ даже правили нѣколко пѫти опити, за да измѣстятъ кирилицата и въведатъ латинското писмо. Изобщо, тоя „реформиранъ“ отъ иезуититѣ галицко-руски монашески орденъ е станалъ чисто иезуитско-полско орѫдие за разбиване отъ отвѫтрѣ на галицко-руската крѣпость, — на вѣрата, езика и народностьта на тоя нещастенъ народъ.

Обърналитѣ се почти въ чужди орѫдия галицко-руски църковно сановници исто тъй вършатъ възможното за въвеждане на римокатолишки църковни установления или за усилване на ония руски духовници, що не особено скѫпятъ грърко-възточнитѣ си обреди и установления. Тъй напримѣръ, само на ония руски студенти по богословието се позволява да държатъ надлежнитѣ докторски изпити за получаване на степеньта „докторъ по богословието“, които се обѣщаятъ, че като духовни лица не ще се женятъ. Претекстътъ е, че ужъ само такива, т. е. неженени духовни лица можали да иматъ истинската свобода да се занимаватъ напълно съ богословската наука, както подобава на единъ докторъ по богословието, а цѣльта е очевидна, — само за да може да се въведе и между руското духовенство целибатътъ. Духовни лица, които считатъ за свещенъ дългъ да противодѣйствуватъ на полско-католишката пропаганда и строго да държатъ и защищаватъ източно-православнитѣ обреди и традиции, биватъ пращани на малки енорийки, мѫчно авансиратъ на по-добро мѣсто или на по-висша църковна длъжность. А на управнишкитѣ църковни мѣста могатъ да попаднатъ още по-мѫчно. Всичко до тукъ въ общи черти казаното се отнася до онова, що се върши отвѫтрѣ, въ самата руска униятска църква. Пропагандата за съвършенното покатоличване на малорусина въ Галиция се върши, разбира се, съ не по-малка сила и отвънъ, т. е. и отъ страна на иезуититѣ и полското католишко духовенство. Така: навсѫдѣ католишкитѣ ксьо̀ндзове проповѣдватъ, че руската (униятската) вѣра е схизматическа, че тя води къмъ погибель, че истинското спасение е въ католишката църква и обредъ; почти въ повечето руски

села (дѣто има само нѣколко католика) сѫ въздигнати католишки косцьоли, въ и вънъ отъ които се проповѣдватъ горнитѣ „спасителни“ истини; полскитѣ чокои принуждаватъ рускитѣ селяни да посѣщаватъ католишката църква, и въ случай че се откажатъ, не имъ даватъ въ имѣнията си работа и ги замѣстватъ съ мазури откѫдѣ Краковъ; у войската и на държавни длъжности служащитѣ малоруси по-лесно и по-скоро авансиратъ, ако прѣминатъ къмъ католичеството и пр. и пр. Общо казано, гнетътъ и насилието надъ религиозната съвѣсть на малорусина въ Галиция се чувствува отвсѫдѣ. Наистина, много сѫ още особено духовнитѣ лица, които съ възмущение посрѣщатъ или немощно търпятъ тоя гнетъ. Мнозина униятски свещенници ще срѣщнете, които, въ интимни бесѣди, проклинатъ това нечисто срѣдство — унията, и да сѫ въ душата си по-вече православни и отъ чедата на православната църква. Ала тѣ отъ день на денъ оставатъ въ малцинство. Нараства ново поколѣние, което хемъ се ужъ държи о унията, като отличителенъ църковенъ бѣлѣгъ за „самостойна украинска църква“ отъ полско-католишката и московско-православната, хемъ неусѣтно нѣкакъ, само за да се далечи отъ Москва и църквата ѝ, пада подъ изключителното влияние на римокатолицизма. А въ туй именно разбиране лежи най-печалната самоизмама на новия галицки малорусинъ, измама — съ печални послѣдици за бѫдната му църковна и народна свѣсь.

Да кажа, най-послѣ, нѣколко думи и за сегашното политическо състояние на галицкитѣ малоруси, и съ това да завърша.

Вече сборътъ отъ изложеното до тукъ икономическо, културно-просвѣтно и религиозно-църковно състояние на галицкитѣ малоруси дава възможность да се заключи, че и сами по себе — безъ огледъ на противни политически сили—малоруситѣ не могатъ да дойдатъ до, или да си извоюватъ, едно по-добро, по-сносно полититическо положение. Икономически разсипаниятъ и заробенъ селянинъ и да иска даже — *не може* да стане единъ по-надежденъ субектъ или обектъ за достигане на политическо свое подобрение или унапрѣдване. А още

по-малко е годенъ той за една здрава, интенсивна борба противъ политическитѣ си похитители. Това едно. Отъ друга страна, ако той би даже могълъ — *не знае* и *не иска* да работи за такова едно политическо подобрение или унапрѣдване свое, защото се намира у най-долнята робска степень досѣжно просвѣта и култура — обща или специално политическа. Интелигенция той почти нѣма. На лице сѫ само свещенницитѣ и учителитѣ и тукъ тамъ нѣкои чиновници. Но и тѣ сѫ или подъ натискъ на различни вѫтрѣшни или външни враждебни на руския напрѣдъкъ сили или власти, или половината отъ енергията си пръскатъ въ взаимна борба и унищожение.

Къмъ тая вѫтрѣшна тѣхна народно-политическа немощь трѣба да се притури и борбата, която трѣба да водятъ 1) съ централното австрийско правителство, 2) съ мѣстната галицка управа и 3) съ сами себе. По-горѣ споменахъ, че, като се започне отъ 60 години на миналото столѣтие, централното австрийско правителство спрѣ подкрѣпата си на галицкитѣ малоруси, обърна фронтъ къмъ поляцитѣ и въ съгласие съ послѣднитѣ прави всичко за разнебитването или окъсняването на малоруситѣ. Тоя завой въ политиката на австрийското правителство се диктуваше и диктува отъ съображенията: 1) слѣдъ като поляцттѣ станаха безопасни за Австрия, като посилни, трѣбаше да бѫдатъ спечелени като приятели. Компенсация срѣщу туй приятелство станаха малоруситѣ. 2) Въ завѣтнитѣ мечти и цѣли на нѣмското австрийско правителство е лежала и лежи задачата: да поддържа и всѣва раздори и взаимно унищожение между два народа, а особено кога сѫ славянски. Divide et impera. Разбира се, че въ тая борба, изгодна за интереситѣ на нѣмската австрийска политика, трѣбаше да се застане на страната на поляцитѣ, икономически по-силни, отъ общеславянскитѣ идеи по-странещи, прѣдадени на езуитскитѣ стремежи, еднакво акцептирани и отъ виенската традиционна хофъ-политика. 3) На Виена е всѣкога понаѫжки да работи съ по-силни полски бюрократи, каквито сѫ полскитѣ шляхтичи, управници въ Галиция, отколкото съ една силна демократична галицка Русь. И, най-послѣ, въ интереса на пангерманизма е съвсѣмъ да

отдѣли славянската Галиция отъ нѣмската или въ нѣмски духъ управлявана Австрия, да прѣдостави двѣтѣ галицки народности на взаимно славянско унищожение, а отъ поляцитѣ да се изисква само една едничка вещь: срѣщу правенитѣ имъ отстжпки за смѣтка на малоруситѣ, да поддържатъ централната виенска политика въ германизаторскитѣ ѝ стремежи спроти останалитѣ австрийски славяни. Тоя сраменъ договоръ отдавна мълкомъ се поддържа и отъ Виена, и отъ полскитѣ управници въ Галиция, и той открито бѣ изтъкнатъ и поисканъ напослѣдъкъ отъ австрийскитѣ пангермани сти.

Тъй скроено, днесъ поляцитѣ, т. е. полскитѣ управници, сж пълни и почти безконтролни господари въ Галиция. Мѣстното галицко автономно управление е изключително въ тѣхни ржцѣ: сждебнитѣ, административни и други автономни учреждения се управляватъ почти само отъ полски чиновници; официалниятъ езикъ у тѣхъ е полскиятъ и цѣлата управа се води въ полски духъ, противъ националнитѣ, икономически, културно-просвѣтни и политически интереси на галицкитѣ малоруси. Благодарение само на такива, просто фантастични за една ужъ културна като Австрия страна, условия, днесъ въ галицкия соймъ (Landtag) поляцитѣ иматъ 169 души народни прѣдставители, а малоруситѣ — само 14. Въ виенския парламентъ (Reichsrat) поляцитѣ иматъ 70 души депутати, а малоруситѣ — само 8. Само по себе се разбира, че при такава пропорция между поляци и руси въ народното прѣдставителство, законодателнитѣ тѣла (парламентътъ и особено соймътъ) узаконяватъ закони, що сж изгодни само за единия народъ и въ ущърбъ на другия. Даже и съ прословувата сегашна „реформирана“ избирателна система въ Австрия, когато за поляцитѣ въ парламента се прѣдвиждатъ около 75 души депутата, за малоруситѣ се даватъ само 28. Наистина, и това е единъ релативенъ успѣхъ. Ала вземе ли се прѣдъ очи обстоятелството, че тая изборна система се посрѣщна даже отъ австрийскитѣ социалисти като система, базираща се възъ основа „справедливостьта“, то ще се схване, вѣрвамъ, че тоя успѣхъ на малоруситѣ е твърдѣ нищоженъ и то успѣхъ,

който за дълги години ще имъ тежи въ сегашното си пълно съ несправедливость узаконение . . .

Въ полонизацията на малоруситѣ или пъкъ въ задържането на възможния у послѣднитѣ напрѣдъкъ, поляцитѣ се ползуватъ не само съ официалната политическа сила и власть, що иматъ въ ржцѣ си. Тукъ тѣ не оставатъ назадъ и съ частната инициатива, съ поддържането на частни полонизаторски мѣрки и дружества. Особено отъ нѣколко години насамъ въ източна (руска) Галиция започнаха да се плодятъ всевъзможни комитети, дружества, корпорации и организации „за защита на полската народность". Всичкитѣ тѣ иматъ за цѣль чрѣзъ откриване на католишки параклиси и църкви, полски училища и читалища, фондове и търговско-кредитни учреждения да поддържатъ и организиратъ полския елементъ между малоруситѣ и даже да изтикватъ или асимилиратъ послѣднитѣ. На сжщитѣ организации се вмѣнява въ обязаность да се грижатъ земята на западнали полски чокои или на римокатолишкитѣ църкви да се разпродава или отдава въ аренда само на поляци. Нѣщо по-вече. Полскитѣ чокои съ безбожното икономическо експлоатиране на руския селянинъ принуждаватъ послѣдния масово да се изселва въ сѣверна Америка или Канада. Львовското пъкъ отдѣлѣние на Виенското дружество „Св. Рафаилъ" искусно поддържа туй изселване на галицко-рускитѣ селяни. На мѣстото на изселилитѣ се малоруси поляцитѣ колонизиратъ полски селяни (мазури откждѣ Краковъ). Даже тъй нареченията „парцилацийни банкъ" откупва имѣния въ източна Галиция и ги разпродава на полскитѣ мазури . . Тъй злѣ сж притиснати галицкитѣ малоруси отъ братята си поляци въ всички области на народно-културния си животъ и напрѣдъкъ.

Но като че ли и това е било малко. Трѣбаше къмъ всички набѣлѣзани по-горѣ галицко-руски бѣди и нещастия да се притури и още едно: вжтрѣшното имъ разцѣпление и ожесточената до самоизтрѣбление борба. Днесъ галицкитѣ руси — разбирамъ интелигенцията, защото народътъ отъ тия борби нѣма почти никакво разбиране — сж раздѣлени на два непримирими лагера: на

руско-народна и украинска партия. Печалното туй раздѣление на руската интелигенция се дължи пакъ на враговетѣ на руския народъ и на напрѣдъка му. И то ето какъ. Австрия чакъ до най-послѣдне врѣме постоянно е имала прѣдъ очи едно евентуално военно спрѣчкуване съ Русия. Подемътъ на галицкитѣ руси въ първата половина на миналото столѣтие, колкото отначалото и да се поддържаше по по-рано споменатитѣ причини отъ австрийското централно правителство, сѐ пакъ се виждаше опасенъ за послѣднето: при една война галицкитѣ малоруси можеха да застанатъ на страната на Русия и тогава Австрия ще трѣбаше да се справи прѣди всичко съ вжтрѣшнитѣ си врагове. Отъ тукъ, въ интереса на австрийската политика бѣ да направи „нѣщо", което да може да обърне галицкитѣ малоруси отъ евентуални австрийски врагове въ приятели и поддръжници на Австрия при единъ конфликтъ съ Русия. Това едно. Отъ друга страна, поляцитѣ послѣ побуната си въ 1863—64 година трѣбаше най-послѣ да се убѣдятъ, че сами въоржжено възстание противъ Русия не могатъ успѣшно да водятъ. И на поляцитѣ, значи, бѣ „нѣщо" потрѣбно, което не само вънъ отъ Русия, но и въ самата нея да имъ създаде „съюзници" въ общата борба противъ „руския гнетъ". Туй потрѣбно и на австрийската политика, и на поляцитѣ „нѣщо" тѣ намѣриха въ създаването и култивирането между малоруситѣ на тъй наречената сепаратическа, малоруска идея, — на *украйнофилството*. Ето истинскитѣ и сжщински причини за появата на послѣднето.[1]) Съ тая украйнофилска идея австрийското правителство, а особено поляцитѣ, казаха на галицкитѣ малоруси: „Вие на сте руси (россиани, Russen)! Вие

1) Ив. Котляревскій и особено Тарсъ Шевченко по никакъвъ начинъ не могатъ да се считатъ за основатели на украйнофилтвото. Шевченко наистина (и прѣди него Котляревскій) писа на малоруското нарѣчие, но не съ цѣль да прави отъ него въпросъ за „националенъ" бѣлѣгъ, а просто отъ дълбока любовь къмъ по-тѣсното си отечество — Малоруския. Въодушевляванъ отъ славянофилскитѣ тогава идеи (любовь къмъ народната душа, къмъ народа) и отъ освобождението на селянина отъ крѣпостното право, той съ писателскитѣ си творби на малоруското нарѣчие е искалъ да бжде само по разбранъ за народа си проповѣдникъ на свободата и просвѣтата. И само толкова.

сте отдѣленъ *народъ* отъ великоруския, отъ московския. Вие си имате особена история, особенъ *езикъ*. И вие трѣба да си имате особена литература, особена култура и даже да съставлявате особено национално-политическо цѣло!“ Съ течение на врѣмето, като се захване отъ 60 години на миналото столѣтие, голѣма часть отъ галицко-руската интелигенция, за голѣма руска и славянска скърбъ, се поллъга подиръ тая полско-австрийска примка и се увлѣче подиръ съблазнителната сепаратистическа идея. Поляцитѣ и австрийското правителство, разбира се, съ всички сили и способи поддържаха и поддържатъ гениалното си изобрѣтение за разцѣплението на галицкитѣ малоруси, а отъ тукъ — и на малоруситѣ и великоруситѣ изобщо. За да създадатъ бѣлѣзитѣ на особена малоруска, „украинска народность“, австрийското правителство и поляцитѣ въведоха като официаленъ езикъ въ всички училища и учреждения малоруския (русинския, die Ruthenische Sprache), като веднажъ за винаги отритнаха официалната употрѣба на литературната руска рѣчь, защото тя била „росийска“ (Rusische Sprache). Помжчиха се да въведатъ националенъ „украински“ бѣлѣгъ и въ писмото, като изкаха да изхвърлятъ кирилицата и въведатъ латиницаата. Планътъ се не удаде. Ала за туй пъкъ вмѣсто руското етимологично писане просто насилственно, т. е. въпрѣки протеститѣ на грамадната часть на галицко-руската интелигенция, въведоха фонетиката. Поддържатъ тъй наречената „украинска“ популярна и научна книжнина, списвана на постепено обработващъ се „украински“ езикъ съ фонетическо писане. На държавна служба днесъ въ Австрия се приематъ и протежиратъ само привърженицитѣ на украйнофилството. Отъ държавата и мѣстната галицка управа се субсидиратъ само украйнофилскитѣ дружества и организации и пр. и пр. Благодарение на всичко това, австрийцитѣ и поляцитѣ днесъ вече de facto иматъ „съюзници“ противъ Русия, — една силна украйнофилска партия.

Днесъ, наистина, болшинствсто отъ галицко-руската интелигенция съ пламъ и ужесточение противъ Русия говори: „Ние малоруситѣ, „украинцитѣ“, сме отдѣленъ народъ! Ние нѣмаме нищо общо съ московцитѣ. Нашиятъ малоруски езикъ не е само руско нарѣчие, а отдѣ-

ленъ славянски, — украински езикъ [1]). Ние сме имали особена, самостойна отъ великоруската история [2]) и ли-

---

1) Отъ бѣлѣжитатѣ славянски филолози само Миклошичъ е наклоненъ да приеме малоруското нарѣчие за отдѣленъ славянски *езикъ*. Почти всички други славянски филолози считать малоруския говоръ за руско нарѣчие И въ дѣйствителность, съвсѣмъ слаби и несъстоятелни сѫ филоложкитѣ основания на онія, що защищаватъ, че малоруськиятъ говоръ е отдѣленъ отъ руския славянски езикъ Защото, различията между великоруския и малоруския говоръ не сѫ морфологически или лексически, а само *фонетически*. Тъй напримѣръ, *ѣ* въ малоруски прѣминува въ „и" (хлѣбъ — хлібъ, лѣто — літо, вѣкъ — вікъ и пр.); „о" въ закрититѣ срички обикновенно прѣминува въ „и" (конь — кінь, больше — більше, поздно — піздно и пр.); perfekt-ното окончание „лъ" прѣминува въ „оу" или „йу" (пошелъ — пішоу, писалъ — писау, ходилъ — ходйу, говорилъ — говорйу и пр.); „г" прѣминува въ „х" (нога — ноха, говорить — говорити, тогда — тохди и пр.); устното „в" прѣминува въ „у" (правда — праўда); у малоруситѣ е запазено старославянското инфинитивно окончание „ти" вмѣсто сегашното руско „ть" (сказать — сказати, писать — писати, играть — храти и пр.); и окончанието на вин. падежъ множ. число у сѫществителнитѣ имена — „о въ" прѣминува у малоруситѣ на „йу" (поляковъ — полякйу, мужиковъ — мужикйу, патриотовъ — патриотйу, бунтовниковъ — бунтівнйкйу и пр.. Туй сѫ тѣ най-главнитѣ фонетически различия между малоруския и великоруския говоръ. Естественно, не може да се откаже, че тукъ-тамѣ се срѣщатъ и нѣкои лексически и морфологически различия; но нали ужъ „всѣко село съ *своя* говоръ". Колко *нѣмски езици* биха тогава излѣзали отъ тия тъй далечни (до пълно неразбиране единъ други) нѣмски нарѣчия, ако връзъ основа на такива езикови особености (главно фонетически) вземемъ да създаваме особени, отдѣлни езици? Вънъ отъ това, малоруськиятъ говоръ има такива общи съ великоруския говоръ особности, които у другитѣ славянски езици не се забѣлѣзватъ, а на руския езикъ тѣ сѫ свойствени. Тъй напримѣръ: пълногласието (борода се казва у велико и мало-руси, кога на старославянски е брада, а у поляцитѣ broda); 2) начално „о" вмѣсто, както е у другитѣ славянски езици, іе (озеро у велико и малоруси; езеро, іезеро у другитѣ, у поляцитѣ jezioro); 3) отсѫствие на „д" прѣдъ „л" и „п" (упалъ, упала; у насъ падналa, падналъ, у поляцитѣ upadl, upadla) и пр Разбира се, като не филологъ, азъ не мога да изказвамъ авторитетно мнѣние по въпроса; ала и мирянското мое разбиране ми дава достатъчно възможность да отдамъ по въпроса право на онія, които защищаватъ, че отличията на малоруския говоръ отъ великоруския, отъ руския, сѫ отличия на едно *нарѣчие*, но не и на единъ самостоятеленъ славянски *езикъ*.

2) Киевскотэ, Галицкото, Волинското и пр. южно-руски княжества — обстоятелство, което, за по-добрѣ знающия развоя на руската държавность, не може да има сериозно значение въ въпроса за правото на нѣкакво минало „самостойно" държавно-историческо сѫществуване на малоруситѣ.

тература.[1]) И нашата главна цѣль състои въ пълното ни културно и национално-политическо еманципиране отъ великоруситѣ, отъ московската държава"! Отъ друга страна, тъй наречената „старо-руска", „народно-руска" партия велегласно изповѣда „националното и културно единство на цѣлия руски народъ" и за това признава плодоветѣ на хилядогодишния националенъ и културенъ трудъ на цѣлия руски народъ и за свои плодове. Отъ туй справедливо, споредъ менъ, културно-историческо гле-

---

1) Тукъ украйнофилитѣ числятъ Несторовата хроника, Игоревата пѣсень (до XIV столѣтие); църковно-руската книжнина около и послѣ врѣмето на Петра Могила (1597—1647), появила се като срѣдство за борба противъ католицизма и за просвѣта въ религиозно отношение на подлъгванитѣ отъ католишката пропаганда подяремни подъ поляцитѣ малоруси — книжнина, поради това, която въ езиково отношение има наистина колорита на малоруския говоръ.

Разбира се, че всичко туй още съвсѣмъ не е особена „национална" малоруска литература. На малоруски се появява книжнина едва въ началото на XIX столѣтие. Пръвъ, който е употрѣбилъ малорусия говоръ за писменъ езикъ въ литературнитѣ си творби е *Иванъ Котляревскій* (1769—1838; на неговото перо принадлежатъ „Енеида" и двѣтѣ драматически пиески „Наталка Полтовка" и „Москалъ чарівникъ"). Слѣдъ него иде *Григорій Квитка* (съ добрия си, написанъ на мотиви изъ живота на малоруския селянинъ, романъ „Маруся") и особено геналниятъ и най великъ до сега малоруски пѣснопѣвецъ *Тарасъ Шевченко*,—мощниятъ пѣвецъ за народна свобода и просвѣта (1813—1861). У горѣпоменатитѣ малоруски писатели употрѣбата на малоруския говоръ въ книжнината още съвсѣмъ не е имала оная сепаратистическа тенденция на отдѣленъ „самостоенъ" „народенъ" украински езикъ, както не е ималъ такава тенденция и галичанскиятъ малорусинъ *Маркиянъ Шашкевичъ*, кога въ Галиция първи е издалъ на малоруски народенъ говоръ своята „Русалка Днѣстровая" (1837 г.). Скоро послѣ изчезването на тия невинни уводници на малоруския говоръ въ употрѣба у руската литература и книжнина, на лице изпъкна оформе ниятъ украйнофилизмъ. Руското правителство забѣлѣзва тенденцията И съ единъ не твърдѣ умѣстенъ указъ. („запрѣтеното първо е по-сладко"), въ 1876 год. запрѣщава да се употрѣбява като книжовенъ езикъ малоруското нарѣчие. Отъ тогава центрътъ на развоя на украйнофилската литература прѣминава въ Галиция.

За отбѣлѣзване отъ малорускитѣ писатели сѫ още Костомаровъ (1885) Пантелеймонъ Кулишъ (изобретателятъ на фонетиката), Иванъ Левицкий Ал. Конисский и пр. Въ най-ново врѣме, исключая нѣкои и други отъ твърдѣ срѣдна литературна величина сили, украйнофилитѣ не могатъ да се похвалятъ съ нѣщо особено отъ литературнитѣ си книжевници. И днесъ Шевченко е култътъ литературенъ на галицкитѣ украйнофили.

дище, тя клейми украйнофилството, като идея, като партия, която, тръгнала по пѫтя на рускитѣ врагове, внася раздоръ и разцѣпление, както между руското население въ Австрия, тъй и въ бѫднина — и между цѣлия великъ и единъ руски народъ. Нарича украйнофилитѣ полски и австрийски орѫдия въ разединението и спирането напрѣдъка на руския народъ и ги третира като жалки и достойни за прѣзрѣние народни „измѣнници“ . . . Отъ своя страна сравнително малко по̀-силнитѣ украйнофили сѫщо тъй наричатъ старо-руската народна партия измѣнническа, московско орѫдие, поддържана съ московски рубли и не изпускатъ ни единъ удобенъ случай, за да изкажатъ ненавистьта и прѣзрѣнието си и съвършенно да сломятъ, ако можатъ, „московския агентинъ“...

Днесъ между староруската и украйнофилска партия лежи бездънна пропасть — пропасть не на политическо, а национално различие и ненависть. Борбата, водѣна между тѣхъ, е много по̀-ожесточена, отколкото оная борба, която ужъ се води противъ истинскитѣ похитители на народнитѣ имъ правдини и благуване. И вслѣдствие на всичко туй, малкото си налични сили галицкитѣ руси пилѣятъ по̀-вече въ взаимно прѣслѣдвание и унищожение, отколкото въ миренъ или боевъ трудъ за национално-културното свое унапрѣдване.

Нека долнитѣ голи цифри укажатъ резултатитѣ на тия пъкленни условия, при които сѫ поставени и сѫ се поставили галицкитѣ малоруси да водятъ единъ неволнически и раздиращъ сърдцето на славянина животъ:

Като се изключатъ най-голѣмитѣ два австрийски народа — нѣмцитѣ ($9^1/_4$ милиона) и чехитѣ (6 милиона),

	днесъ	иматъ	на душа население	нар. прѣд.	гимназии
Поляцитѣ	„	„	3.600.000	72	31
Малоруситѣ	„	„	3.343.000	10	4
Словенцитѣ	„	„	1.193.000	15	6
Италианцитѣ	„	„	727.000	18	4
Хърватитѣ	„	„	711.000	12	5
Румѫнитѣ	„	„	231.000	5	2

Тоесть, дохаждатъ

	единъ народ. прѣдст. на		и една гимназия на	
У поляцитѣ	59.000	души	128.000	души
У малоруситѣ	*334.000*	„	*669.000*	„
У словенцитѣ	79.000	„	199.000	„
У италианцитѣ	40.000	„	182.000	„
У хърватитѣ	59.000	„	142.000	„
У румжнитѣ	46.000	„	115.000	„ *)

Отъ тия сравнителни цифри за политическата и училищно-просвѣтна сила на галицкитѣ малоруси, смѣло можете да сждите и за силата и благуването имъ въ всички други области на тѣхния животъ . . .

Въ дългата мартирология на австрийскитѣ малоруси двѣ нѣща особено болятъ славянското сърдце.

Първо, дългата изтрѣбителна борба между два славянски брата — малоруситѣ и поляцитѣ, при която борба, за дълбоко съжаление, полскитѣ управници отидоха тъй далече въ угнетяването на малорусина, че червенина побива човѣка, кога нѣмцитѣ, при жестокото прѣслѣдване на познанскитѣ поляци, на славянскитѣ протести съ открито чело отговарятъ: „Нека първенъ сами поляцитѣ въ относата къмъ брата си (малорусина) ни дадатъ примѣръ не на братско, а просто на човѣшко отнасяне. Тогава и ний, нѣмцитѣ, ще видимъ, какво ще сторимъ съ познанскитѣ имъ братя“ . . .

И второ, - дѣянията на коварната австрийска политика въ отношение на двата славянски народа и въ ожесточеното разединение на самитѣ малоруси. Онова, което тая нѣмска политика не можа да постигне въ стремежа си да раздѣли чехитѣ на чехи и моравци, сърбитѣ — на боснийци и сърби, и даже и насъ българитѣ — на македонци и българи, това тя вече постигва съ раздѣлянето на галицкитѣ малоруси, а отъ тукъ и, изобщо, на цѣлия руски народъ на великоруси и малоруси, на руси и украинци, А туй послѣднето е именно и най-прискърбното и най-опасното Защото съ него нѣмската политическа мисъль между славянитѣ гони вжтрѣшното разединение и омаломощаване на послѣднитѣ и обръща-

*) Вж. Jul. Romanczuk, Die Ruthenen u. s. w. Wien 1902, s s. 7—8.

нето имъ отъ тукъ въ етнографически материалъ за германизма, или поне — въ източни свои колонии.

Опасно е, казвамъ, досегашната мартирология на австрийския малорусинъ да не се обърне въ бѫдна мартирология на цѣлия руски народъ и въ дълбока язва на славянския организмъ . . .

II.

За Богомилитѣ.

СКАЗКА

отъ Д-ръ М. Пачовъ.

(държана въ „Славянска Бесѣда“ на 17 декември 1906).

I. Първоначалната чистота на християнството.

Никой не може да отрече, че появата на християнството бѣ една свѣтла точка въ историческия миръ, то прогласи, близо прѣди 2000 години, ония възвишени и благородни начала, които и до днесь се признаватъ като сѫществени за всѣки правиленъ развой на человѣчеството.

„Обичай ближния си като самаго себе си!“ Първата длъжность е да обичашъ другитѣ и да ги облекчавашъ. Когато Богъ ще сѫди человѣцитѣ, той ще постави отдесно тѣзи, които сѫ нахранили гладнитѣ, напоили жъднитѣ, облѣкли голитѣ. На тѣзи, които искатъ да го послѣдватъ, Христосъ казва: „идете, продайте вашето имѣние и раздайте го на сиромаситѣ.“

За древнитѣ *добъръ человѣкъ* е билъ благородниятъ, богатиятъ, храбриятъ. Отъ Христа насамъ — добъръ е който обича другитѣ. Отъ тогазъ *милость* (caritas) е първата добродѣтель, милостивъ е станало синонимъ на добродѣтеленъ. На древната доктрина за отмъщението Христосъ противупоставя своята за милосърдието. Вие знаете, че е казано: „око за око“, „зѫбъ за зѫбъ“; а азъ пъкъ ви казвамъ, ако нѣкой ви удари по десната

буза, обърнете му и лѣвата". Казано е: „Обичайте ближния си и ненавиждайте неприятеля си", азъ пъкъ ви казвамъ: „обичайте неприятелитѣ си, правете добро на тѣзи, които ви прѣслѣдватъ, за да станете дѣца на вашия Отецъ небесни, който оставя да изгрѣва слънцето и за добритѣ, и за злитѣ, да вали дъждъ и за праведнитѣ, и за неправеднитѣ".

Христосъ обича всичкитѣ человѣци; той е умрѣлъ не за единъ само народъ, а за цѣлото человѣчество. Всички сѫ равни прѣдъ Бога. Древнитѣ религии, даже еврейската, сѫ били религии само на единъ народъ, който завистливо я пазѣлъ като нѣкое съкровище само за себе си, не я съобщавалъ на другитѣ народи. А Христосъ казалъ на ученицитѣ си: „вървѣте и поучавайте всички народи." Апостолъ Павелъ казва: „нѣма вече ни първи, ни послѣдни, нѣма вече ни гърци, ни евреи, ни варвари, ни роби, ни свободни. Христосъ е всичко и на всѣкждѣ". Два вѣка по-късно единъ християнски писатель Тертулиянъ казалъ: „свѣтътъ е една республика, общо отечество на цѣлия человѣчески родъ". Древнитѣ мислѣли, че богатството възвишава и сматряли гордостьта като благородно чувство. „Щастливи сиромаситѣ, казва Христосъ, защото тѣхно е царството небесно." „По-скоро камила ще мине прѣзъ иглени уши, нежели богатиятъ да влѣзе въ царство небесно". Единъ день неговитѣ ученици се прѣпирали, кой ще бѫде на небето пръвъ по редъ. Най-великъ, казва той, ще бѫде онзи, който прислужва на другитѣ, защото, който се въздига, ще бѫде смиренъ, който е смиренъ, ще бѫде въздигнатъ.

Уви! Днесь всички знаемъ, че титлата „слуга на слугитѣ Христови", която папата поставя прѣдъ подписа си, е чиста гавра съ тѣзи високо благородни идеи Христови.

II. Гърцитѣ.

Сѫдбата искала, обаче, щото това тъй благородно учение да се появи най-напрѣдъ въ отколѣ елинизирания изтокъ и, по-късно, когато на християнството прѣдстоеше вече да стане господствующа вѣра въ Римската империя, при Константина Великий, тъкмо тогазъ

центърътъ на тази империя да се прѣнесе по срѣдъ гръцкия ориентъ — въ Цариградъ. Гърцитѣ, слѣдователно, се явятъ основнитѣ устроители и първитѣ разпространители на християнството.

Между туй ето какъвъ портретъ ни дава историята за това племе още отъ най-древно врѣме.

Въ древне-гръцката митология ние срѣщаме, че Хермесъ е богъ — лъжецъ, разбойникъ, доносчикъ, сплетникъ. Афродита е божествена развратница; тя е съпруга на Хефеста, но прѣдпочита Ареса. Аресъ е чудовищно жестоко и злорадо божество.

Всички богове на чело съ самия Зевсъ вършатъ блудства даже съ хората. Тѣ сѫ пустославни, завистливи, злобни. Защото Ниобе се похвалила съ многобройното си сѣмейство, завистливитѣ и отмъстителни богове, Аполонъ и Артемида, пронизватъ съ стрѣлитѣ си всичкитѣ дѣца на нещастната. Отъ завистьта и злобата гърцитѣ създали и особено божество Немезида. Никой щастливецъ не можелъ да избѣгне нейното отмъщение. – А между туй, тази митология е вѣрно и точно огледало на нравственитѣ качества на самитѣ гърци отъ оная най-отдалечена епоха; тѣ сѫ създали твърдѣ естествено своитѣ богове по свой образъ и подобие. Отъ дѣто слѣдва, че още тогазъ гърцитѣ сѫ били лукави, подли, лъжци, крадци, развратни, високомѣрни, завистливи и пр., защото иначе нѣмаше да придадатъ сѫщитѣ качества даже и на боговетѣ си. Повечето гѣхни празденства, устроявани въ честь на боговетѣ, сѫ били формени оргии и публични блудства.

Чудовищнитѣ жестокости, вършени отъ спартанцитѣ надъ многобройнитѣ илоти, чудовищно жестокия обичай у сѫщитѣ да се умъртвяватъ хилаво-роденитѣ дѣца; обичаятъ да се учатъ дѣцата изкустно да крадатъ; правото на бащитѣ и у самитѣ най-културни атинци да подхвърлятъ дѣцата си, особено ония отъ женския полъ; считането брака за необходимо зло (споредъ Менандра); страшнитѣ опустошения и поголовни избивания, вършени отъ гърци надъ гърци въ врѣме на пелопонезката война, когато гърцитѣ бѣха достигнали ужъ до най-висока култура, — доказватъ, колко извратена е била природата

още у най-старитѣ гърци. Но една жестокость сигурно нѣма никждѣ равна на себе си.

Въ епохата слѣдъ Пелопонезката война, въ Милетъ демократитѣ успѣватъ да заграбятъ властьта и принуждаватъ богатитѣ да избѣгатъ отъ града; подиръ, съжалявайки, че не ги изклали, събиратъ дѣцата имъ, *затварятъ ги въ обори и вкарватъ добитъка, та ги изгазилъ.*

„По-късно богатитѣ се повръщатъ и ставатъ господари на града, залавятъ тогазъ дѣцата на демократитѣ, намазватъ ги *съ смола и ги изгарятъ живи*".

Богатитѣ полагали помежду си такава клетва: „*заклевамъ се да бжда винаги врагъ на народа и да му правя всички злини, които бихъ могълъ*".

Съ тѣзи си качества гръкътъ заразява и отравя постепенно организмитѣ на Персийската, Македонската и Римската държави, успѣва сжщеврѣменно съ своитѣ подлости, лукавства и по-висока култура, почти въ всички тия държави, да ѳе намѣсти като господарь, и, съ чужди мишци, да продължава да господарува даже надъ своитѣ нѣкогашни побѣдители; така ние виждаме гърцитѣ господари въ Александровата държава и особено въ Римската империя, въ която най-подиръ тѣ успѣватъ да измѣстятъ римския елементъ и да станатъ господари въ източния дѣлъ на тази империя въ продължение на цѣли 1000 години. И тази нова гръцка — Византийска държава, създадена и крѣпена почти безъ капка гръцка кръвь, ето какъвъ исторически портретъ ни прѣдставлява.

Византия. Почти всички императори, императрици, най-висши дворцови служащи сж били хора низки, кални, развратни, отвратително жестоки. Дворцовиятъ животъ и въобще животътъ на най-горното съсловие е нечуванъ вертепъ на всичко нравствено гнило. Вѣнецъ и типиченъ образъ на всичката тази ужасна поквара срѣщаме въ лицето на Андроника Комнена и неговитѣ съврѣменници отъ XII вѣкъ, когато трѣбваше да се очаква, че, слѣдъ толкозъ вѣка игра на християнство, послѣдното ще е поне що-годѣ облагородило тази извратена нация. Ето случая: Слѣдъ смъртьта на Мануилъ Комненъ (1180) на прѣстола седналъ 12-годишниятъ му синъ Алексий II. Регентството поела майка му,

но сама повѣрила управлението на единъ свой любимецъ. Настанали смутове и скандали въ царския дворъ. Тѣзи безредици пробудили братовчеда на покойния царь — Андроника. Потъналъ въ развратъ, по природа жестокъ и вѣроломенъ, обзетъ отъ амбиция, която прѣдъ нищо не се спирала, Андроникъ на два пѫти се опитвалъ да убие братовчеда си Мануила, насъсквалъ противъ отечеството си единъ пѫть маджаритѣ, другъ пѫть турцитѣ, и, като устарѣлъ въ подобенъ прѣстѫпенъ животъ, той се ужъ разкаялъ, започналъ да води сериозенъ и религиозенъ животъ, написалъ даже и съчинения по теологията. — Когато узналъ за цариградскитѣ скандали, станали слѣдъ смъртьта на Мануила, и за смутоветѣ, въ които, впрочемъ, двамата му синове вземали живо участие, той се обявилъ за защитникъ на морала, поруганъ чрѣзъ прѣстѫпното поведение на царицата, и за покровитель на младия императоръ, притѣсняванъ отъ любимеца на майка му. Флотата минала на негова страна, побуненото простолюдие му отворило вратитѣ на столицата. Андроникъ извадилъ очитѣ на любимеца, падналъ на колѣнѣтѣ на младия принцъ и го облѣлъ съ сълзи; отишълъ да пролѣе сълзи и върху гроба на Мануила. И макаръ, че Алексий билъ вече коронясанъ още при живота на баща си, Андроникъ наредилъ втори пѫть да се короняса, като възторжено го занесълъ самъ на раменѣтѣ си въ църквата. Слѣдъ туй обвинилъ царицата, че била повикала противъ отечеството маджаритѣ, и накаралъ сина да подпише смъртна присѫда за майка си, слѣдъ което тя била удушена и хвърлена въ морето. Сестрата на младия императоръ била отровена заедно съ мѫжа си. Извадили очитѣ на водителитѣ на знатната класа. Избити били даже и онѣзи, които съдѣйствували на Андроника да се докопа до властьта. Младиятъ принцъ, почти затворенъ и строго шпиониранъ отъ поставената му гвардия, билъ насочванъ къмъ бездѣленъ и разпуснатъ животъ. Най-послѣ подъ натиска ужъ на, въ сѫщность подучената, тълпа, сенатътъ прогласилъ Андроника за съимператоръ. Той присторено се отказвалъ и ужъ съ голѣма неохота се оставилъ да бѫде коронясанъ въ Св. София. Тукъ още веднажъ подновилъ клетвата си, че едничката

му цѣль била да пази и подкрѣпя младия императоръ. — Нѣколко дена слѣдъ туй Алексий II билъ одушенъ въ кревата си, тжпканъ отъ самия Андроникъ, обезглавенъ и хвърленъ въ морето при звука на военна музика. *Светиятъ синодъ* произнесълъ за убийцата пълна прошка. Кървавиятъ старецъ-тиранинъ взелъ за себе си 11-годишната годеница на Алексия. Слѣдъ туй настжпили нови ужаси, нови избивания, които докарали до отчаяние всички знатни. Съсѣднитѣ страни били пълни съ бѣжанци, които канѣли всички на война противъ узурпатора. Избухнали възстания; Андроникъ удвоилъ жестокоститѣ. На възстаналитѣ градове тържествено обѣщавалъ пълна амнистия, ако се прѣдадатъ, но, щомъ влизалъ въ тѣхъ, избивалъ, ослѣпявалъ или живи изгарялъ всички безъ разлика. Отъ жителитѣ на възстаналия градъ Никея той пощадилъ само началника на града и на бунта — Исака Ангелъ — и владиката. Отшелникъ нѣкакъвъ му прѣдсказалъ, че тъкмо този Исакъ ще бжде неговиятъ наслѣдникъ и то не по-късно отъ септемврий 1185 г. Андроникъ се изсмѣлъ на магесника, скоро обаче прѣдсказването се сбжднало. Безпокоенъ отъ това прѣдсказване, той изпратилъ първия си съвѣтникъ да убие Исака, послѣдниятъ ловко се защитилъ, убилъ съвѣтника, избѣгалъ въ Св. София и повикалъ народа на оржжие. Всеобщо възстание пламнало, тъмницитѣ били отворени, всички врагове на Андроника излѣзли отъ тамъ. Исакъ билъ прогласенъ за императоръ. Андроникъ, който въ това врѣме отсжтствувалъ, бързо се завърналъ, затворилъ се въ двореца си, но вратата били насилени и Андроникъ прѣдаденъ отъ Исака на побѣдоносната тълпа. Нѣколко дни подъ редъ траяло неговото наказание: изскубали му влакно по влакно брадата, изчупили му зжбитѣ, отрѣзали му едната ржка, извадили му едното око, хвърлили го голъ въ влажна тъмница; слѣдъ туй го развеждали изъ града привързанъ върху шугава камила, като оставяли тълпата да го замѣря съ камъни и да го полива съ врѣла вода. Довели го най-подиръ въ хиподрома, обѣсили го за краката съ главата на долу, войницитѣ се забавлявали да го рѣжатъ кжсъ по кжсъ, а

той, съ отрѣзана китка въ устата, не прѣставалъ да повтаря: „Боже мой, имайте милость! Защо трошите смазана вече тръстика“?!

И съ подобни жестокости се отличавали почти всички византийски императори, а колкото до разврата и изобщо нравствената поквара, тѣ дълбоко прониквали въ всички обществени слоеве отъ най-долния до най-горния.

Самото население, особено столичното, е било сбирщина отъ бездѣлници и нравствено покварени хора, които живѣели само въ интриги, междуособици и религиозни смутове. Съвѣсть, идеи, всичко свето се продавало само за пирове и циркови забавления.

Самото *висше съсловие* се вербувало измежду най-покваренитѣ елементи. Руфинъ чрѣзъ интриги достига до най-високото стѫпало — началникъ на прѣториянцитѣ. Евтропъ, отъ робски произходъ, слѣдъ като упражнявалъ всички най-кални занятия и слѣдъ като билъ изгонванъ, като чудовище, отъ всички свои господари, влиза на служба въ двора, отначало като посмѣшище и на най-долнитѣ роби, но скоро се издига до фактически господарь въ империята съ титлата консулъ. Такива сѫ били почти всички най-видни лица. Императоритѣ, сами изходещи често отъ най-долнитѣ слоеве, не могли да търпятъ до себе си истинско благородни съвѣтници.

Черквата. — Черквата не стои по-добрѣ: честолюбиви интриганти и софисти я управляватъ. Даже единъ Св. Ив. Златоустъ се съюзява съ императрица Евдокия въ долни заговори за убийства. Ариянство, Несториянство, Монофизитство я разяждатъ Послѣднята ересь се увежда даже отъ единъ патриархъ. Въ Ефеския съборъ (449) сѫ станали диви сцени и буйства, които му спечелили името ефеско разбойничество. Ерусалимскиятъ патриархъ самъ билъ водитель на Монофизититѣ и подъ негова команда тѣ се нахвърлятъ съ сопи на противницитѣ: Цариградскиятъ патриархъ е билъ набитъ отъ Иерусалимския и убитъ.

Независимо отъ това, крайно покваренитѣ императори, императрици и разни свѣтски властителни по-

стоянно се намѣсвали въ религиознитѣ раздори, внасяли нови смутове и усилвали сѫществуващитѣ.

Подлиятъ Теодосий II е поздравенъ отъ Цариградския синодъ съ думитѣ: „дългъ животъ на императора великъ жрецъ".

Самитѣ патриарси си служели съ уличната тълпа за постигане свои цѣли. Патриархъ Кирилъ съ такава тълпа прогонва евреитѣ изъ Цариградъ, прѣслѣдва съ 500 монаси префекта и го ранява; философъ Хипатий е раскѫсанъ на кѫсове.

Въ врѣме на Юстинияна на Александрийския и Цариградския патриаршески прѣстоли били назначени лица прикрити монофизити.

При Хераклия се измислюва отъ самитѣ патриарси — Цариградския и Александрийския — Монотеизъмътъ. Сѫщеврѣменно силата на черквата постепенно минава въ *монашеството*. Туй послѣдното се занимава почти изключително съ софистически прѣпирни и интриги; монаситѣ били агенти на разни смутове и водители на фанатичната тълпа. Християнството въ тѣхнитѣ рѫцѣ се прѣобразило въ нѣкаква материялна религия, която говори на тълпата само чрѣзъ външни форми, не чрѣзъ ума. Отъ IV в. насамъ въ всички жития и хроники се говори само за свети мощи, за свети икони и за тѣхната сила, за чудесата, които тѣ извършватъ.

Главната грижа на монаситѣ били: струпване на огромни богатства. Въ една нувела на Никифоръ Фока (отъ 964 год.) срѣщаме упрѣци на монашеството въ „безмѣрна алчность". „Всѣки день, казва се тамъ, монастиритѣ се стараятъ да придобиятъ съ хиляди хектари земли, да строятъ разкошни здания, да развъждатъ ергелета коне, стада волове, камили и другъ добитъкъ, като обръщатъ къмъ туй всичката грижа на своята душа, тъй че монашеството съ нищо вече не се отличава отъ свѣтския животъ съ всичкитѣ му суетни грижи. Обличането въ раса, той посочва като просто „театрално прѣдставление, измислено за осмиване името Христово".—Лъвъ Исавриецътъ повдига гонение противъ иконитѣ, и туй докарва сѫщеврѣменно нова ужасна буря въ черквата и я разяжда отъ 726 дори до 842 г. Подъ непосрѣдст-

веното влияние и закрила на иконоборството се заражда и закрѣпва и павликянската ересь, майката на богомилството.

Нѣмаше на врѣмето народъ, който да можеше да съперничи на гърцитѣ по нравствена развала, и, което бѣ още по-печално, този сѫщиятъ елементъ бѣ успѣлъ да се издигне и умствено и културно по-високо отъ всички, тъй че съ своя културенъ и умственъ блѣсъкъ заслѣпяваше всички останали народи и не имъ позволяваше да виждатъ кальта, която се таеше отдолу.

Всички ония благородни принципи, прогласени отъ Христа: бѣдность, смирение, братство, любовь къмъ ближния, миръ и любовь между всички народи, останаха въ дѣйствителность затрупани подъ всичкия смѣтъ отъ високомѣрие, алчность, кръвожадность, завистъ и пр.

Ние виждаме прѣзъ цѣлитѣ срѣдни вѣкове, какъ патриарси, митрополити, владици, егумени и монаси се вмѣсватъ въ всички най-долни подвиги на человѣчеството; какъ аскетици монаси ламтятъ само къмъ бездѣлие, богатство; какъ владици оголватъ населението за да струпатъ богатство; какъ патриарси сѫ често душата на всички дворцови интриги, заговори, кървави убийства, изтрѣбителни междуособици и далечни войни, диктувани отъ едничкото желание да се увеличатъ източницитѣ на материалнитѣ блага или най-малко да се удовлетворятъ долни амбиции.

Ето отъ какви рѫцѣ ни бѣ сѫдено да приемемъ християнската вѣра.

ГI. Християнството въ България.

Съзнавайки своето безсилие да противопостави на развиващето се могѫщество на Българската държава материялни срѣдства, Византия избрала религията за онова духовно орѫдие, съ помощьта на което тя се надѣела най-малко да забави развитието на националното самосъзнание у народа ни. На редъ съ войнитѣ, Византия поела върху си религиозна мисия посрѣдъ враждебния ней народъ, грижейки се прѣди всичко да обърне въ християнство прѣдставителитѣ на народа—князетѣ и боля-

ритѣ. И веднага слѣдъ покръстването на българитѣ Византия се опитва да образува изъ България нова духовна епархия за цариградския патриархатъ. Тази църковна зависимость щѣше да даде въ ржцѣтѣ на Византия надеждно срѣдство да укрѣпи здраво духовното си влияние върху развитието на народа въ смисълъ на националното му обезличване.

Съзирайки още отъ самото начало този стремежъ на Византия, Борисъ, веднага почти слѣдъ покръстването си, заисква независима черковна иерархия. Той успѣва най-послѣ въ 870 година да се сдобие съ подобна, но първиятъ български архиепископъ Иосифъ е билъ гъркъ. Като получилъ такъвъ влиятеленъ постъ, този първъ български иерархъ безсъмнѣние е поставялъ въ подчиненитѣ нему епархии или свои съотечественици, или погърчени българи, и туй не само отъ естествено пристрастие къмъ тѣхъ, а и за това, че въ срѣдата на българския народъ въ това врѣме трудно е било да се намѣрятъ хора достатъчно подготвени за черковни началници. Въ врѣмето на Симеона много висши длъжности въ църковната иерархия били заети наистина отъ българи, но относителното имъ число е било толкозъ незначително, щото тѣ съвършено се губѣли въ масата гръцки архиереи; па и въ качествено отношение тѣ прѣдставлявали твърдѣ слабъ националенъ елементъ, тъй като въ това врѣме българитѣ получавали гръцко образование, на гръцки езикъ, и сами себе си считали и славѣли прѣдъ очитѣ на народа си като *„полугърци“* и за туй по-скоро тежнѣели къмъ гърцитѣ, нежели къмъ своитѣ съотечественици.

Това първо полугръцко духовенство се е старало по възможности да елинизира по-заможния — интелигентния класъ чрѣзъ разпространение на гръцки школи и гръцки езикъ. А простиятъ народъ, който въобще по-трудно се поддава на чужди влияния, е билъ прѣдоставянъ да тъне въ собственото си невѣжество. По примѣра на византийското духовенство, и нашето твърдѣ малко се грижело за просвѣщаване на самото население. Всичко се ограничавало въ извършване на черковната служба. Отъ самия народъ напротвъ то е

странѣло подъ благовидния прѣдлогъ, да не се оскверни отъ неговото езичество, отъ което той естествено не е могълъ току тъй лесно да се отърве. Самото нисше духовенство, което се е движило между народа и въ повечето случаи е изхождало отъ него, твърдѣ малко е могло да му повлияе, поради собственото си невѣжество. То не се отличавало отъ народа, било е толкозъ невѣжо, колкото и самото паство, което ужъ трѣбвало да поучава. Отъ свещеницитѣ въ онова врѣме не се искалъ нѣкакъвъ изпитъ: малко благочестие, малко навикъ въ църковнитѣ обреди или нѣкой подаръкъ на власть-имѣющитѣ — ето условията, при които се раздавали свещеническитѣ мѣста. По този начинъ на тѣхъ се намѣствали лица понѣкога съвършено неграмотни, изпълнени съ сѫщо такива суевѣрия и прѣдразсѫдъци, както и онази маса, изъ срѣдата на която бивали изваждани за назначение, и отъ която тѣ, извънъ църковната служба, даже по костюмъ не се отличавали. Близки къмъ народа, свързани съ него по интереси, и както и самия народъ, чувствувайки гнета на византийскитѣ и своитѣ полугърци властители, тѣзи бѣдни, невѣжествени служители на олтаря нѣмали достатъчни умствени запаси, за да станатъ рѫководители на народа.

Естествено, при такива условия християнството мѫчно е могло да проникне и се затвърди въ народната маса.

IV. Древни дуалистически учения.

Извѣстно е, че най-старитѣ арийци (индийци, перси) вѣрвали въ два вида божества: добри и зли. Това учение особено е било развито у *персить* отъ Заратустра, който е живѣлъ между X и VII вѣкъ пр. Хр. Двѣ сѫ главнитѣ божества споредъ това учение: Аура-Мазда, богъ на доброто, на свѣтлото, на здравието, на живота, и Ангро-Майньу, богъ на злото, на мрака, на смъртьта, на болеститѣ и страданията.

Всѣки отъ тѣзи богове има на своя служба цѣлъ легионъ духове. Ормуздовитѣ сѫ добритѣ ангели (язатаси); тѣзи на Аримана — злитѣ демони (деви, деваси).

Двѣтѣ армии на боговетѣ сѫ въ вѣчна борба Добритѣ пазятъ човѣцитѣ и ги правятъ добри и щастливи; демонитѣ ги правятъ зли и нещастни.

Перситѣ не издигали храмове, нито статуи или жертвеници; обредитѣ си извършвали на открито върху възвишеноститѣ и планинитѣ, дѣто пѣели своитѣ химни и принасяли животни въ жертва.

Споредъ това учение человѣкътъ служи Ормузду като поддържа огъня, като обработва земята, убива змиитѣ, гущеритѣ, паразититѣ, грабливитѣ животни; като се държи чисто, като отстранява отъ себе всичко мрътво, особено ноктитѣ и космитѣ; като се оженва и отгледва потомство, като казва истината и не прави дългове. Защото мракътъ, пустинята, пълзещитѣ, грабливитѣ животни, нечистотията, всичко мрътво, бездѣтния домъ сѫ дѣло на Аримана.

Перситѣ вѣрвали още, че ще дойде врѣме, когато добриятъ богъ ще надвие и цѣлиятъ тоя миръ ще бѫде затритъ съ огънь, и слѣдъ туй ще бѫде създаденъ новъ миръ, който ще бѫдѣлъ само добъръ.

Не подлежи на съмнѣние, че *Славянитѣ*, като арийци, и особено като най-младъ клонъ отъ всички европейски арийци, които, по всички вѣроятности, най-късно сѫ напуснали и първото си, азиятско отечество, [1]) за да се заселятъ въ Европа, — най-прѣсно ще сѫ запазили тази староарийска вѣра.

Колкото и да сѫ оскѫдни свѣдѣнията за старата славянска митология, все пакъ извѣстно е, че славянитѣ сѫщо сѫ вѣрвали въ два вида божества: *бози* — добри, наричани още бѣли богове — и *бѣси*, черни или зли божества.

Тъй, изглежда, че *Сварогъ*, богъ на небесата и на свѣтлината, е билъ върховниятъ богъ на доброто.

Перунъ — богъ на гърмотевицата и свѣткавицата; *Даждбогъ*—богъ на топлитѣ слънчеви лѫчи, изворъ на всѣко добро на земята; *Велесъ* — богъ на стадата, *Лада* — богиня на младостьта, хубостьта, любовьта и плодо-

---

1) За менъ остава недостатъчно обоснована хипотезата, споредъ която първото отечество на арийцитѣ се търси въ самата Европа.

родието, на пролѣтното цвѣте и зеленинка, — ще сѫ неговитѣ добри духове, наричатъ ги още сварожичи.

Полудобри и полузли сѫ вилитѣ, самовилитѣ (самодиви) юдитѣ, русалкитѣ. Тѣ живѣятъ изъ горитѣ и планинитѣ, по чиито върхове охотно играятъ лудо самодивско хоро; или по вироветѣ и брѣговетѣ на рѣкитѣ и езерата. Който стѫпи въ тѣхното игрище или ги съзре въ водитѣ, неминуемо погинва или, най-малко, осакатява; тѣ охотно ослѣпяватъ хората и имъ пиятъ чернитѣ очи, устрѣлватъ ги у сърдцето, у гърлото, у рѫцѣтѣ. Но затова пъкъ често сѫ посестрими на юнацитѣ. На такива тѣ даряватъ побѣда, мѫдрость, срѫчность, сила; даватъ имъ сабли, които прѣсичатъ люти вериги, и твърди камъни; даватъ имъ хвърковати коне. На женитѣ бездѣтки даряватъ здрави и весели дѣца, най-хубави дъщери и най-добри юнаци. Сами тѣ сѫ хубави, блѣди, русокоси дѣвици, съ прозрачна снага, облѣчена въ дълга бѣла дреха, прѣпасана съ златенъ поясъ. Коситѣ имъ сѫ дълги до земята; носятъ ги разплетени; съ тѣхъ омотаватъ хората и ги въвличатъ въ вироветѣ. Иматъ мили, пълни съ жарь очи, приятенъ и звученъ гласъ.—По всичко изглежда, че първоначално тѣ сѫ били добри духове.

Въ славянската митология не личи, кой е билъ върховниятъ богъ на злото, но затова има запазени вѣрвания въ много зли божества и духове: тъй *Морана* или Морена е богиня на зимата и смъртьта; тя мори хората, като ги успива съ смъртенъ сънь; *змѣйоветѣ* сѫ чудовища, които лѣтятъ изъ въздуха, а изъ устата имъ излиза огнена пара, която гори листя, трѣви.

Алитѣ сѫ змѣеви жени, тѣ ходятъ по облацитѣ, спускатъ киша и градъ по нивята и сѣидбитѣ („бори се като ала съ берекетя“).

Връколаци (вампири) сѫ лоши хора, у които слѣдъ смъртьта влиза нѣкой бѣсъ, та оживѣватъ и ставатъ вампири; тѣ излизатъ изъ гробоветѣ нощѣ и ходятъ по кѫщята да давятъ хората и пиятъ кръвьта имъ. Тѣ сѫ безъ кости, червени, подути и пълни сѫ кръвь.[1])

---

1) Само сѫботняци (т. е. родени въ сѫботенъ день) можели да

Вѣщицитѣ сѫ жени, у които живѣятъ зли духове и ги каратъ да правятъ зло на хората.

Славянитѣ сѫщо като перситѣ не сѫ имали храмове, а се молѣли на открито. Тукъ тѣ призовавали добритѣ богове да ги надарятъ съ добро. Жреци не сѫ имали. На боговетѣ е можелъ всѣки да се моли, когато и гдѣто желае. Само по-късно, и то само у поморянитѣ, се появяватъ храмове и жреци — подъ влиянието на съсѣднитѣ германци. Славянитѣ били при туй добри, милостиви, гостолюбиви, откровени, искрени, трудолюбиви. — За голѣмо нещастие се е считалъ бездѣтниятъ домъ, запустѣването на домашното огнище.

Отъ изложеното до тукъ за Зороастровото учение и старата славянска религия личи голѣмото сродство по между имъ. Тази древна вѣра у арийцитѣ, наслѣдена и вкоренявана хиляди години на редъ, не бѣ възможно да бѫде измѣстена току-тъй лесно отъ християнството; толкозъ повече, че въ своитѣ догми самото еднобожо християнство не избѣгна вѣрвания, които оставяха открита врата за нѣкогашния дуализмъ. Тъй вѣрата, че, по мимо Бога, сатаната сѫществува и прави зло на хората, естествено караше хората да си зададатъ въпроса, какъ тъй този всемогѫщъ, всимилостивъ и всеблагъ богъ може да търпи покрай себе си и противъ волята си други зли духове.

И понеже злото не изчезваше между хората, естествено се поражда мнѣнието, че самъ Богъ е безсиленъ да унищожи това зло; слѣдователно, всемогѫщието божие не засѣга и сатаната, който сѫществува по мимо него. Правенето разлика между земенъ, материяленъ — грѣшенъ миръ и духовенъ, небесенъ — праведенъ миръ даваше нова храна на подобни ереси.

И наистина, необяснимо се показва за проститѣ умове защо да бѫде земното, материалното грѣшно, а духовното, небесното—праведно, щомъ и едното, и другото сѫ божии създания. И понеже, отъ друга страна, съзнанието за

ги видять и, ако ги боднѣли съ игла, тѣ веднага се прѣвръщали на пихтия (паща).

Вѣрата въ върколаци е сигурно остатъкъ отъ нѣкогашната почитъ на прѣдцитѣ.

земното нещастие бѣ тъй очебиюще, щото не бѣ възможно да не се отвръщатъ човѣцитѣ отъ него и да търсятъ нѣкждѣ другадѣ щастие, то естествено бѣ да се дойде до мисъльта, че земното, материялното, е грѣшно, защото е не отъ Бога създадено, а отъ злия демонъ.

Така прѣзъ тѣзи, отворени оставени, врата, се вмъкналъ староезическиятъ дуализъмъ на арийцитѣ и въ християнската черква и далъ начало на всевъзможни дуалистични ереси, една отъ които е и нашето богомилство.

Ереситѣ, най-сродни съ богомилството, сж гностицизъмътъ и произлѣзлитѣ отъ него: манихейство, месалиянство и павликянство.

Най-рано се е появилъ *гностицизъмътъ*, още въ I вѣк. сл. Хр., и се е развилъ подъ непосрѣдственото влияние на заратустровото учение.

Асирийскитѣ[1]) гностици учели, че особенъ отпаднналъ отъ небето духъ —Еонъ, именно Демиургъ, е създательтъ на земния, материялния миръ. Само душата на съотворения отъ него човѣкъ е отдѣленъ отъ Бога лъчъ, и затворенъ отъ Демиурга въ тѣлото.

Отъ съприкосновение съ тѣлото душата се е осквернила и затова е потрѣбно било идването на Спасителя, за да я освободи и очисти.

Гностицитѣ учели, че Христосъ нѣмалъ истинска човѣшка природа, той билъ само духовно сжщество и само привидно се родилъ, страдалъ и възкръснналъ.

Главната задача на душата, споредъ туй учение, била, да се отърве отъ тъмницата си — тѣлото, и за туй трѣбвало да се измжчва, изнурява тѣлото, като се избѣгва дори и бракътъ. Тѣ отхвърляли и всички таинства и обреди.

Рожба на сирийския гностицизъмъ — *манихейството* учи, че сжществуватъ два Бога: добъръ и зълъ (сатана). И двата сж еднакво вѣчни и могжци. Първиятъ е създалъ всичко духовно и свѣтло, вториятъ — всичко материялно и мрачно. Тѣ сж въ вѣчна борба. Човѣкътъ е създаденъ отъ сатана, но оживотворенъ

---

1) Защото имало и египетски гностици, които проповѣдвали единъ видъ пантеизъмъ, подъ влиянието на неоплатонизъма.

съ открадната частичка небесна свѣтлина отъ божественото сѫщество. Манихеитѣ сѫщо отхвърляли брака, обредитѣ, таинствата, вѣтхия завѣтъ; вѣрвали въ привидното само въплотяване, мѫчене и възкръсване на Христа; проповѣдвали строгъ аскетизъмъ. Спасението се добивало чрѣзъ нравствена чистота. Оттукъ названието имъ катари (чисти), както обикновено сами се наричали. Тѣ запазили чиноветѣ: епископъ, презвитери, дякони.

Това учение се е зародило въ Персия въ III в. сл. Хр. и за това въ него особено личи силното влияние на заратустрована религия.

Въ IV вѣкъ се появява въ Месопотамия *месалиянството.* То се придържало о умѣрения дуализъмъ. Вѣчниятъ Богъ—отецъ ималъ два сина. Отецъ царувалъ извънъ вселенната, стариятъ си владѣелъ надъ земния миръ, по-младиятъ—въ небесата. Човѣкъ се раждалъ съ зълъ демонъ, който може да се изгони само чрѣзъ молитва (εὐχή),—оттукъ и названието имъ Евхити. Който успѣе да изгони злия духъ, възприема Св. Духъ, добива тогазъ пророческа дарба и може да съзерцава божеството. Считайки земния миръ за дѣло на сатаната, тѣ естествено се отвръщали отъ него и прѣзирали труда, тъй като съ труда се удовлетворявали тѣлесни нужди.

Подъ влиянието на Манихейството и на другитѣ дуалистични секти се развило и *павликянството,* което по всичко изглежда, да е най-непосрѣдствения родитель на богомилството у насъ.

Павликянитѣ различавали единъ зълъ Богъ, създатель на материалния миръ и на еврейската вѣра, и единъ добъръ, съвършенъ Богъ. Отхвърляли всѣкаква почить къмъ светци, икони, кръстъ и мощи; отхвърляли поститѣ, монашеството, всѣкаква иерархия и всички външни обреди. Своето учение тѣ черпѣли главно изъ посланията на Апостола Павла, отдѣто е и името имъ павликяни; тѣ сами, обаче, се наричали християни.—Основательтъ на тази секта (единъ фригийски владика Константинъ) е проповѣдвалъ въ Армения между 660 и 684 год., когато е билъ убитъ съ камъни, по заповѣдь на императорскиятъ чиновникъ Симеонъ, който, обаче, е изнесълъ такова силно впечатление въ този случай, щото

скоро и самъ застаналъ на чело на сѫщата секта. Павликянитѣ били симпатични на иконоборскитѣ императори, понеже и тѣ отхвърляли иконитѣ. По тѣзи съображения върлиятъ иконоборецъ Константинъ V Копронимъ е заселилъ въ 755 г. мнозина отъ тѣхъ въ Цариградъ и Пловдивско, за да подкрѣпятъ неговото иконоборство. По-късно тѣ търпѣли и жестоки гонения. А Иоанъ Цимисхий, за да ги пропѫди изъ непристѫпнитѣ арменски планини, заселилъ (около 907 г.) голѣми маси отъ тѣхъ пакъ въ Пловдивско до българската граница, съ право: свободно да си изповѣдватъ вѣрата, като въ замѣна пазятъ границитѣ на империята срѣщу българитѣ.

На Балканския полуостровъ сѫ проникнали много по-рано и другитѣ дуалистични секти; тъй, знае се, че императоритѣ Валентиниянъ I (364—374), Теодосий Великий и Хонорий сѫ прѣслѣдвали Манихейството.

Колкото и да били силни тѣзи гонения, тѣ не ще сѫ могли да изкоренятъ съвсѣмъ тѣзи ереси.

Като сравнимъ богомилството съ разнитѣ тѣзи учения, дохаждаме до убѣждението, че то не е копирало едно единствено отъ тѣхъ, а ще е заело по нѣщо отъ всичкитѣ, но, сигурно, най-много — отъ павликянството, а по нѣщо само отъ манихейството и месалиянството.

V. Богомилството

Едва се рѣшилъ българскиятъ царь да приеме християнството, и страната била наводнена отъ всевъзможни проповѣдници отъ почти всички изникнали до тогазъ ереси на изтокъ.

България, по своето положение, приличала на улей, прѣзъ който се изливали всички източни измислици на западъ. Тукъ надошли арменци, послѣдователи на архимандритъ Евтихия, създателя на монофизитската ересь, евреи, мохамедани и проповѣдници на гностико-манихейската дуалистична ересь.

Петъръ Сиколосъ, като посланикъ на Василия въ Тебричъ (868) чулъ, че тамошнитѣ павликяни се готвѣли да изпратятъ въ България свои проповѣдници, на-

дѣвайки се, „че ще могатъ тѣхния кжклица да посѣятъ върху чистото, още не поникнало жито“.

Самитѣ гръцки свещеници учели народа на всевъзможни суевѣрия, като напр., че не било позволено въ срѣда и петъкъ да се кжпе човѣкъ; грѣшно било да се яде месото на животни, заклани отъ евнуси, и др. так.

Колебанието на Бориса между Цариградъ и Римъ и самитѣ раздори между двѣтѣ черкви не малко обнадежвали за успѣхъ тѣзи разни проповѣдници.

Въ начало на IX вѣкъ павликяни е имало въ Цариградъ доста много, тъй че въ 810 имъ дали даже и граждански права (при императоръ Никифора). При Михаила (811—813) и Тодора (845) тѣ търпѣли и гонения. Самъ Фотий е писалъ противъ тѣхъ. Въ Цариградъ и Тракия сж били толкозъ много, щото въ 968 Никифоръ Фока си е послужилъ съ тѣхната помощь за войната си въ южна Италия. Всичко туй свидѣтелствува, че въ втората половина на IX вѣкъ павликянитѣ въ Тракия и Цариградъ били голѣма сила. Въ Тракия наймного имало около и въ Пловдивъ.

И тъй, било че тебричкитѣ павликяни сж успѣли да изпратятъ проповѣдници, или самитѣ тракийски павликяни сж се промжкнали въ България, положително е, на всѣки случай, че тѣхното учение е проникнало въ България още въ врѣмето на Симеона; тъй като още Иоанъ Екзархъ напада „скверн̀итѣ Манихеи“.

По сжщия пжть се е промъкналъ и другиятъ клонъ отъ манихейско-гностическата секта — месалиянската или евхитийската.

Така върху новопокръстенитѣ сж се стълкновили: католици и православни, 1000 годишно народно язичество, юдейство, мухамеданство, монофизитство, манихеи-гностици, павликяни и месалияни.

При Симеона не бѣ възможно на никоя отъ тѣзи секти да си пробие пжть, понеже самъ царьтъ и неговитѣ будни сподвижници биха се възпротивили.

Но при всичката строгость на Бориса и ревность на Св.-тѣ Седмочисленици и особено на духовнитѣ лица отъ врѣмето Симеона, християнството пакъ не е могло за отковъ кжсо врѣме да проникне и се затвърди здраво

у всички народни слоеве, и ние виждаме, че още Иоанъ Екзархъ е билъ принуденъ да се бори и противъ езичеството, както и противъ разнитѣ ереси.

При Петра, обаче, обстоятелствата се оказали много сгодни. Отъ сближението съ Византия имало едничка печалба, че черквата била призната за не зависима, но за дѣйностьта на тази черква ние нищо не знаемъ. Нѣма никакви слѣди, подобни на ония отъ Симеоново врѣме, за нейната дѣйность; слѣдователно, трѣбва да прѣдполагаме, че тя не е проявявала никаква. И политическото положение е било лошо; гръцкото влияние е възбуждало общо негодувание. Туй сѫ толкозъ сгодни моменти за проповѣди на учения противни на тогавашния религиозенъ и общественъ строй.

Въ „Слово святаго Козмы презвитера на еретики" се казва: „и както се случи въ българската земля въ годинитѣ на православния царь Петъръ живѣлъ е попъ Богумилъ, а въ дѣйствителность Богу не милъ, който първъ наченалъ да поучава на ересь въ българската земля"; сѫщото се твърди и въ синодика на царя Борила, прѣведенъ отъ гръцки на български въ 1210 г.: „понеже вселукавиятъ нашъ врагъ по цѣлата българска земя разсѣя манихейската ересь, като я смѣси съ месалиянската . . . на попъ Богомилъ, който при българския царь Петра възприелъ тази манихейска ересь и въ българската земля я сѣя . . . анатема".

Попъ Богомилъ, споредъ Рачки, е проповѣдвалъ между 930 и 950 год., когато и обстоятелствата въ Българиѣ сѫ били най-сгодни за нови ереси.

Ученето на богомилитѣ се отличавало по своята простота и наивность, твърдѣ достѫпна за некултурния още славянинъ.

Богомилитѣ учели, че има двѣ начала: добро и зло, които по начало и сила били еднакви. Доброто божество е троелично, съвършено сѫщество, отъ което нищо несъвършено и нетрайно не е произлѣзло, то е създатель на невидимия, духовния, ангелския миръ.

По-късно се развила и друга секта съ по-умѣренъ дуализъмъ, която поддържала, че добриятъ принципъ е истинскиятъ Богъ, който създалъ невидимия миръ на

духоветѣ и далъ Новия Завѣтъ; лошиятъ принципъ или Иехова е само отпадналъ духъ, създатель на видимия миръ и авторъ на Ветхия Завѣтъ; неговиятъ синъ, Люциферъ, е примамилъ една часть отъ небеснитѣ ангели и ги затворилъ въ човѣшкитѣ тѣла. За освобождението на тѣзи плѣнени ангели, които образували особна избрана класа между хората, е слѣзълъ другъ ангелъ — Христосъ, но безъ да взема човѣшка природа, нито истинско тѣло.

Появата на умѣрения дуализъмъ се е продиктувала, сигурно, отъ стремежа да се приближи по възможность богомилството къмъ християнското еднобожие.

Тази секта е прѣобладавала най-много въ сѣверна България и затова е наричана българска. Драговичката, напротивъ, която е имала срѣдището си между македонското (споредъ други — между тракийското) славянско племе — Драговичи, е изповѣдвало абсолютния дуализъмъ. Земята, дѣло на сатаната, споредъ учението и на еднитѣ и на другитѣ, е осждена на изчезване.

Има, слѣдователно, два мира: единъ невидимъ, обитаванъ отъ сжщества съ неземни духовни тѣла, и единъ видимъ, материяленъ. Единъ Божий и единъ Сатановъ свѣтъ. Вѣчна борба сжществува между духъ и тѣло, между врѣме и вѣчность. Тѣзи противоположности се намиратъ съединени само въ душата на човѣцитѣ, която е ангелъ, падналъ отъ небето и затворенъ въ тѣлото, който, слѣдъ смъртьта на това послѣдното, ще се върне тамъ, отдѣто е дошълъ.

Самото сътворение на свѣта се излага въ Богомилското Иоаново откровение. Тъй, обичниятъ Христовъ ученикъ, чрѣзъ въпроси, отправени къмъ учителя си, узнава, слѣдното:

Сатанаилъ ще влѣзе въ Юда, за да го накара да прѣдаде Христа. Прѣди да отпадне, Сатанаилъ управлявалъ небесата, а той, Христосъ, седѣлъ при своя Отецъ. Сатанаилъ се спущалъ отъ небесата въ прѣизподнята и оттамъ се повдигалъ до трона на невидимия Отецъ. Той намислилъ най-сетнѣ да тури трона си надъ облацитѣ и да стане равенъ на Всевишния. Когато Сатанаилъ се спусналъ еднажъ въ въздуха, рекълъ ангелу на въздуха: „от-

вори ми вратата на въздуха“, и този му отворилъ; като се спусналъ по-надолу, намѣрилъ ангела, който владѣелъ надъ водитѣ, и му рекълъ: „отвори ми вратата на водитѣ“! и като се спусналъ, намѣрилъ земята покрита отъ води. Скитайки се по-нататъкъ той намѣрилъ двѣ риби легнали на водитѣ, вързани като бикове за орань, тѣ поддържали земята по заповѣдь на невидимия Отецъ. Като се спусналъ още, видѣлъ нависнали облаци, които поддържали морето, и като се спусналъ по-нататъкъ, намѣрилъ своя адъ, т. е. огнената геена, и нататъкъ не могълъ да се спусне, поради буйния огънь. Тогава Сатанаилъ се върналъ назадъ съ жлъчка на сърдцето се издигналъ къмъ ангела на въздуха и къмъ оня на водитѣ и имъ казалъ: „Всичко това е мое, и, ако искате да ме слушате, ще турна трона си надъ облацитѣ, ще стана равенъ на Всевишния, ще снема водитѣ отъ тая твърдь, ще събера морето въ други мѣста и слѣдъ това нѣма да има вода по всичката повърхнина на землята и азъ ще царувамъ съ васъ во вѣки вѣковъ“.

Така Сатанаилъ примамилъ на своя страна ангелитѣ отъ разни небеса, като намалилъ сѫщеврѣменно въ записитѣ имъ данъка, който трѣбвало да плащатъ Богу въ храна (зърна) и маслини.

За тѣзи прѣстѫпления свѣтлината на славата била отнета отъ лицето на сатана, и то станало като закалено желѣзо, а по форма се уподобило на човѣшкото; послѣ сатаната се спусналъ до твърдьта носейки на 7-тѣ си опашки $^1/_3$ отъ ангелитѣ, но не намѣрилъ тукъ мира и извикалъ Богу: „съгрѣшихъ“! Богъ се съжалилъ за Сатанаила и му далъ 7 дена миръ. Прѣзъ това врѣме Сатанаилъ създалъ видимия миръ. Двѣ части отъ водата се издигнала въ въздуха, а отъ третята Сатанаилъ, заедно съ ангелитѣ на въздуха и на водата, направилъ морето. Като заповѣдалъ на водния ангелъ да стѫпи върху рибитѣ, Сатанаилъ издигналъ земята нагорѣ и създалъ слѣдъ това отъ короната на ангела мѣсеца и слънцето; отъ камъцитѣ — огъня, а отъ огъня — звѣздитѣ; сетнѣ създалъ ангели, духове, гръмъ, дъждъ, градъ, снѣгъ и турилъ ангелитѣ надъ всичко това.

Заповѣдалъ слѣдъ туй на земята да произведе всѣ-

какви животни, дървета, трѣви, а на морето — да произведе риби и птици. Най-послѣ намислилъ да си направи човѣка, за да му служи. Направилъ го отъ каль, по свое подобие, и заповѣдалъ ангелу на второто небе да влѣзе въ тѣлото на човѣка. Направилъ друго тѣло съ прилика на жена и заповѣдалъ ангелу на 1-вото небе да влѣзе въ него. Ангелитѣ много плакали, а сатана имъ заповѣдалъ да се съединятъ и плътски, но тѣ не знаели, какъ да правятъ грѣха. А начинательтъ на грѣха посадилъ рай, пратилъ двамата човѣци тамъ и имъ заповѣдалъ да не ядатъ въ него нищо. Сетнѣ влѣзълъ самичъкъ въ рая и насадилъ тръстика, а пакъ съ слюнката си направилъ змия и ѝ заповѣдалъ да обитава въ тръстиката. Сетнѣ заповѣдалъ на хората: „яжте всѣкакъвъ плодъ въ рая, но недѣйте вкусва отъ плода на кривината“. Подиръ злобниятъ дяволъ влѣзълъ въ змията и излъстилъ ангела, дѣто билъ въ жената, като втълпилъ въ главата Евина грѣховното желание и ѝ разпалилъ страстьта. Дяволътъ излѣзълъ изъ тръстиката и се съвокупилъ съ Ева чрѣзъ змийската опашка. Затова потомство му се нарича не синове божии, а синове на дявола и на змията. Сетнѣ дяволътъ втълпилъ желание въ главата на ангела, който билъ затворенъ въ Адама, и двамата тогазъ, единодушни въ желанието си, почнали да творятъ синове на дявола и на змията во вѣки вѣковъ. — Христосъ обяснилъ още на Иоана, че царството на Сатана ще се продължи 7 дни, т. е. 7 вѣка, и че най-сетнѣ злобата на дявола ще бѫде изобличена прѣдъ людето, за това Богъ изпраща тукъ него (Христà). Сатана, като знаелъ за това, далъ Мойсею запазеното до разпетието дърво, за да бѫде разпнатъ Христосъ на него. Богъ изпратилъ на Мария ангела си да го приеме въ себе си. — Христосъ разказва подиръ, че той влѣзълъ прѣзъ ухото ѝ и излѣзълъ пакъ оттамъ. А Сатана пратилъ ангела си — пророкъ Илия, който почналъ да кръщава хората съ вода и се нарекълъ Иоанъ Кръститель. — Христосъ обяснява понататъкъ Иоану разликата между кръщението съ вода и неговото — духовното кръщение, между брачния животъ на ученицитѣ на Иоана Кръстителя и безбрачния на неговитѣ — истино блаженитѣ; разправя му и

за свършека на свѣта и за страшния сѫдъ. Тъй: ще дойде Антихристъ; космитѣ му сѫ остри, като стрѣли, очитѣ му блѣщятъ като утренни звѣзди, а пръститѣ му като сръпъ остри. Слѣдъ унищожението на Антихриста ще настѫпи величественото възкресение на мрътвитѣ. Тогазъ ще изгори цѣлата земна повърхность: планини, лѣсове и животни; вѣтрове ще задухатъ отъ вси четири страни на свѣта и ще измѣтатъ всичката пепель; земята ще стане бѣла и равна като пергаментовъ листъ, безъ планини, безъ долини, като една бѣла маса. Тогазъ ще се появи Синъ Божий и ще открие страшния сѫдъ.

За сътворението на свѣта сѫществуватъ цѣла редица апокрифни сказания, създадени отъ фантазията на първитѣ християни, които изкустно били експлоатирани отъ богомилитѣ.

Особено интересна е слѣднята:

Изпървенъ земя и хора нѣмало. Навсѣкѫдѣ било вода. Имало само Господъ и дяволъ, които живѣели тогава наедно.

Единъ пѫть Господъ рекълъ дяволу:

„Хайде да направимъ земя и хора“.

„Да направимъ, отговорилъ дяволътъ, ами отъ гдѣ да вземемъ пръсть?“

„Подъ водата има пръсть, рѣкълъ Господъ. Влѣзъ, та извади малко“. — „Добрѣ“, отговорилъ дяволътъ. — „Прѣди да се спуснешъ, ама, рекълъ Господъ, кажи: „съ Божия сила и съ моя“. Дяволътъ се спусналъ, но рекълъ: „съ моя сила и съ Божия сила“. За това не стигналъ дъно. И втория пѫть пакъ тъй направилъ и пакъ дъно не стигналъ. На третия пѫть казалъ вече: „съ Божия сила и съ моя“, стигналъ тогазъ дъно, и съ нокти си закачилъ малко пръсть.

Богъ турилъ тази пръсть на водата и станало малко земя.

Дяволътъ намислилъ тогазъ хитрость: поканилъ Бога да спятъ, съ намѣрение, като заспи Господъ, да го бутне въ водата, че да остане самъ и да се прослави, какво ужъ той е направилъ земята. Господъ знаялъ намѣренията му, но легналъ и се прѣсторилъ, че спи. Тогава дяволътъ става, взема Бога на рѫцѣ и го понася

къмъ водата, за да го хвърли; той върви къмъ водата, а земята расте. Като не стигналъ водата, обърналъ се къмъ другата страна, послѣ къмъ третя и четвърта, но земята все расла по всички направления и той не могълъ да стигне вода. Тогазъ го сложилъ на земята, събудилъ го и му казалъ: стани, Господи, да благословишъ земята; вижъ, колко тя порасте, додѣ спахме".

„Когато ти ме носи на вси четири страни и направи кръстъ съ мене, азъ я благословихъ", казалъ Господъ.

Дяволътъ се разсърдилъ, оставилъ Господа и побѣгналъ.

Останалъ Богъ самичъкъ, а земята все расла; слънцето вече не я покривало. Богъ не знаелъ, какъ да спре този растежъ; тогазъ той сътворилъ въ духъ ангели и проводилъ ангела война, да повика дявола, да за го пита, какво да стори, та да прѣстане земята да расте. [1])

Въ това врѣме дяволътъ сътворилъ козата, качилъ се на пърча, като му направилъ юзда отъ прасъ — за това козитѣ иматъ брадн — и тръгналъ за при Бога. Ангелитѣ, като го видѣли да язди на пръча, присмѣли му се, а той се разсърдилъ и се върналъ назадъ.

Господъ тогазъ сътворилъ пчела и я пратилъ да кацне дяволу на рамо и да подслуша, какво той ще говори.

Пчелата кацнала на рамото му и подслушала, когато той казалъ:

Ехъ, глупавъ Господъ! не взема единъ прътъ, па да кръстоса земята и да каже: „стига толкозъ земя, ами се чуди какво да прави!" Пчелата, като чула това, избръмчала и отлетѣла отъ рамото му. Дяволътъ се ядосалъ и казалъ: „да ти яде . . . който те изпратилъ".

---

1) Въ една руска легенда по сѫщия сюжетъ се казва, че при заграбването на пестикъ отъ дѣното, дяволътъ скрилъ малко въ устата си за себе си, а остатъка прѣдалъ Богу. Богъ пръсналъ тъзи земя по морето и казалъ: „нека се умножи земята и да расте". Отъ нея израстнали тогазъ тритѣ части на земята, но и парчето въ устата на дявола почнало да расте, тъй че бузитѣ му се надули ужасно, и той напразно се мѫчилъ да я изплюе. Най-послѣ Богъ го освободилъ отъ неговото парче, той изплюлъ парчето върху всички страни и н станали тогазъ смрадливи блата, пустини и неплодородни страни.

Господъ направилъ, щото му съобщила пчелата, и земята спрѣла да расте, а пчелата благословилъ: отъ нейнитѣ . . . по сладки да нѣма.

Слѣдъ това Господъ направилъ отъ каль човѣка. Скоро човѣцитѣ се размножили, но захванали и да умиратъ. Господъ поканилъ дявола пакъ да си живѣятъ заедно. Послѣдниятъ се съгласилъ подъ уговоръ: живитѣ хора да бждатъ Божии, умрѣлитѣ — негови.

Господъ билъ направилъ хората да живѣятъ по 200 и 300 години, но скоро видѣлъ, че умрѣлитѣ станали повече отъ живитѣ, та се разкаялъ за направения сговоръ, но не знаялъ, какъ да го развали. Чрѣзъ своитѣ хора той успѣлъ най-послѣ да узнае отъ самия дяволъ, че самъ Господъ не може да развали сговора, но, ако му се роди синъ отъ духа му, този неговъ синъ може да го развали. Но Господъ и туй не знаелъ: какъ отъ духа му да му се роди синъ, та самъ попиталъ веднажъ за това дявола, послѣдния му казалъ: да тури въ пазвата си китка босилякъ, да прѣспи съ нея една нощь, като си намисли, че желае да му се роди синъ отъ духъ божи; да изпрати подиръ тази китка на благочестива, цѣломждра Мария, сестра Юрданова, за да я помирише, и ще стане непраздна.—Ангелъ Гавриилъ занесълъ китката на Мария и ѝ казалъ: „нося ти отъ Бога дарба, отъ хубаво цвѣте китка; помириши я, че да видишъ, колко хубаво мирише!“ Тя направила туй и слѣдъ 2—3 дена станала лехуса.

Веднашъ Мария тръгнала съ брата си за черква. Като доближили, Юрдану хрумнало, че ще му се смѣятъ хората, за дѣто сестра му е лехуса още като мома, казалъ ѝ да почака, върналъ се дома, взелъ си сулицата и я мушналъ надъ цицата. Тя му уловила съ ржка сулицата, измъкнала я изъ гърдитѣ си и му казала: „почакай братко, да отрия сулицата, за да не те набѣдятъ, че ти си ме мушналъ“, и съ скута на дрехата си я отрила отъ кръвьта.

Юрданъ забѣгналъ слѣдъ това, а отъ раната се родилъ Исусъ.

Господъ поржчалъ да се кръсти той слѣдъ 33 години.

Христосъ тогава развалилъ договора, отнелъ отъ дявола и умрѣлитѣ, тъй че всички человѣци станали божии. И тъй се развалило другарството на Бога съ дявола, което траяло 800 хиляди години отъ сътворение мира до Р. Христово.

Ядосанъ за тази загуба, дяволътъ наговорилъ евреитѣ да погубятъ Христа. Послѣднитѣ се споразумѣли съ ученика му Юда да имъ го прѣдаде, понеже не го̀ познавали.

Юда, щомъ извършилъ прѣдателството, побързалъ да се обѣси, за да стигне по-скоро въ ада, та да се намѣри тамъ, когато спасителътъ ще дойде да спаси всички умрѣли. Но Христосъ го изпрѣварилъ, тъй че той останалъ самъ въ пъклото. — Споредъ другъ вариянтъ:

Дѣдо Господъ билъ изпърво самичъкъ, разхождалъ се по гори и поляни, радвалъ се, но все му било криво, като си нѣмалъ другарецъ, да се разговаря съ него и да си прѣкарва врѣмето весело. Като се разхождалъ веднашъ, мѣрнала му се сѣнката, и той я викналъ: „стани друже!“ и тя се изправила прѣдъ него като човѣкъ, но то не било човѣкъ, ами дяволъ. Господъ билъ много доволенъ отъ своя другарь и му прѣдложилъ да си раздѣлятъ свѣта, както той пожелае. Дяволътъ казалъ: земята да е моя, а небето твое; па да си раздѣлимъ и човѣцитѣ: ти вземи живитѣ, а менѣ дай мрътвитѣ —„Нека бѫде така“, рекълъ Богъ.—Харно, рекълъ дяволътъ, но дай ми записъ, та да е оздравена работа“.—Записъ билъ даденъ.

Но подиръ, по силата на този записъ, дяволътъ не позволилъ на Адама да оре земята, а когато хората се размножили, взелъ да мѫчи и праведнитѣ. На Бога дожалѣло и изпратилъ ангелъ да открадне отъ дявола записа.

Ангелътъ се прѣтворилъ на човѣкъ и се главилъ у дявола. Дяволътъ го обикналъ. Еднажъ, минавайки край едно езеро, ангелътъ му прѣдложилъ да се гуркатъ въ водата, за да извадятъ отъ дъното пѣсъкъ. Ангелътъ първъ извършилъ туй. Тогазъ и дяволътъ се съблѣкълъ и се гурналъ, но се досѣтилъ за записа, който останалъ въ пазухарника му, та се повърналъ. На два пѫти той се тъй повръщалъ и, като се увѣрилъ, че ангелътъ не

му закачалъ записа, гурналъ се до долу. Тогазъ ангелътъ грабналъ записа и отлетѣлъ къмъ небето. Дяволътъ лесно се спускалъ на долу, но мѫчно излизалъ нагорѣ, понеже, като дяволъ, е тежъкъ. Все пакъ, като видѣлъ измамата, подгонилъ ангела и го достигналъ тъкмо, когато вече се билъ докачилъ до небето, докопалъ го само за ногата и му откъсналъ мръвка месо съ ноктитѣ си. За това Богъ направилъ на всички хора издълбано на нозѣтѣ, за да не бѫдѣло мѫчно и срамотно на ангела.

Въ апокрифа „Въпроси и отговори на тритѣ светии" (Григорий Богословъ, Иоанъ Златоустъ и Василий отъ Кесария) се разправя, че Богъ е създалъ слънцето отъ сълзитѣ си, небето и земята отъ пѣната на водитѣ; земята плувала върху неизмѣрима водна повърхность; тѣзи води почиватъ върху една плоска скала, скалата—върху 4 златни кита, китоветѣ — върху огнена рѣка и този огънь — върху желѣзенъ дѫбъ, чиито корени сѫ забити въ Божията сила.

Колко всичко туй е наивно, фантастично, привлѣкателно за простолюдието!

Току-що изложенитѣ легенди не сѫ напълно съгласни съ самото учение на богомилитѣ, но подобни на тѣхъ сѫ пригаждани и разпространявани и отъ тѣхъ. Поради липса на чисто богомилски, азъ приведохъ за примѣръ горнитѣ.

Евтимий Зигабенъ въ своето съчинение противъ богомилитѣ излага тѣхното учение отъ умѣрено дуалистично гледище, както слѣдва:

Сатана билъ синъ Божи, както и Синъ Слово — Христосъ, и при това по-старъ, но възстаналъ срѣщу бащата. Затова билъ сваленъ отъ висшия миръ. Земята тогазъ още не била устроена и той нѣмало гдѣ да седи, защото навредъ било вода. Но като ималъ божествена сила и творческа способность, той повикалъ ангелитѣ, които паднали заедно съ него, внушилъ имъ смѣлость и имъ казалъ: „Богъ създаде небето и земята, хайде да направя и азъ, като другъ Богъ, друго небе и всичко друго по сѫщия редъ". И казалъ: „да стане твърдьта" и т. н. Сетнѣ, като направилъ Адама отъ земя, смѣсена съ вода, изправилъ го на крака, та влагата се събрала въ десния

кракъ, изтекла на земята прѣзъ палеца и веднага земала форма на змия. Сатанаилъ си поелъ духа и духналъ въ тѣлото животъ, но духътъ прѣминалъ прѣзъ праздното мѣсто въ десния кракъ и палеца и влѣзълъ въ извитата влага, която щомъ се сдобила съ животъ, отпаднала отъ палеца, станала змия и почнала да пълзи като змия. Тогава Сатанаилъ пратилъ пратеници при добрия Отецъ и го молилъ да му проводи своя духъ, като му обѣщалъ, че, ако человѣкътъ получи животъ, ще бѫде общъ и на двамата и че потомството му ще изпълни мѣстата, отдѣто сѫ изгонени възбунтуванитѣ ангели, а за себе си ще остави само господството надъ тѣлесната природа.

Богъ-Отецъ се съжалилъ и съживилъ статуята. Сатанаилъ се разкаялъ, обаче, за обѣщанието си и поискалъ пълно господство, намислилъ да завладѣе човѣка и съвършено да го откѫсне отъ небесния отецъ. Затова той се съединилъ съ Ева, та родила Каина и Каломена, а сетнѣ вече отъ Адама тя родила Авеля. Каинъ убилъ Авеля и оттогазъ започватъ убийствата; тъй и цѣлото добро и духовно човѣчество трѣбвало да погине отъ кроежитѣ на Сатанаила.

Сатанаилъ господствувалъ надъ человѣка още отъ самото начало и прѣзъ цѣлото врѣме на Вехтия завѣтъ; той свирѣпствувалъ надъ хората и всѣкакъ ги съблазнявалъ; той докаралъ потопа, пръсналъ хората по земята, унищожилъ Содомъ, скрилъ се на Синая и далъ на Мойсея лошъ законъ. Затова богомилитѣ отхвърляли и Мойсеевото учение, и пророцитѣ.

За да съкруши силата на блудния синъ и да спаси хората отъ неговата власть, Небесниятъ Отецъ, 5,500 години слѣдъ сътворението на свѣта, изригналъ изъ сърдцето си божественото слово, другия си синъ Исуса, който, като началникъ на добритѣ ангели, носилъ още названието Михаилъ.

Исусъ Христосъ не е вземалъ дѣйствително человѣшко тѣло, а само привидно, тъй като всичко тѣлесно е дѣло на сатаната; сѫщо на кръста той само привидно умрѣлъ, колкото да измами Сатанаила; но затова слѣдъ възкресението той го засрамилъ, оковалъ го въ тежъкъ синд-

жиръ, отнелъ му ангелския слогъ — *илъ* (остатъкъ отъ божествената сила), та останалъ само сатана и го затворилъ въ тартара.

Богомилитѣ учатъ по-нататъкъ, че при възнесението си Христосъ оставилъ своето привидно тѣло въ въздуха.

Св. Богородица, споредъ богомилитѣ, не била дѣйствителна жена и майка на Христа, а единъ ангелъ. Христосъ е влѣзълъ прѣзъ десното му ухо, излѣзълъ по сѫщия пѫть и се явилъ въ видъ на човѣкъ.

Иоанъ Кръститель е принадлежалъ къмъ вехтия завѣтъ и за това е отхвърленъ, като прѣдшественикъ на антихриста.

Избавлението се състои въ освобождаване на душитѣ. Прѣбиванието на послѣднитѣ въ тѣлото е цѣло изпитание, цѣла мѫка, и слѣдъ освобождението отъ тъмницата си, връщатъ се на небето. Какъ да стане туй спасение — учи ги самъ спасительтъ. Чрѣзъ учението, което той остави, се постига спасението; но по никой начинъ не чрѣзъ таинствата, тъй като тѣ сѫ външни церемонии и, слѣдователно, материални и сатанински знаци.

Богомилитѣ прѣзирали православнитѣ епископи, поповетѣ наричали усойници, монаситѣ — лисици. Себе си считали за еднички прави християни, учението си — за едничко право и неподдѣлно; животътъ имъ билъ подобенъ на небесния; тѣ били сольта на земята, свѣтлината въ свѣта, кремътъ въ полето, светци безъ петно и грѣхъ.

Въ своето общество приемали само възрастни, и туй ставало не чрѣзъ кръщаване, тъй като водата е отъ сатана—но, слѣдъ прѣдварителни постъ и молитви, чрѣзъ възлагане евангелието отъ Иоана. При този актъ, наричанъ отъ гръцитѣ пакъ кръщение, се давало и име. Но съ тоя актъ новиятъ другарь ставалъ само простъ вѣрующъ. Имало, обаче, и по-горна класа — съвършени или избрани, които собствено и носѣли напълно името християни, electi, perfecti, boni homines, свършители.

Богомилитѣ отхвърляли цѣлата черковна иерархия. Всѣки съвършенъ, мѫжъ или жена, трѣбва да проповѣдва. Рѫководителитѣ се избирали отъ народа и се дѣлѣли на 3 степени: На чело на цѣлата область стоялъ *дѣдъ*, епископъ (на западъ) или старѣйшина (senior); нѐму

били подчинени апостоли или стройници, които бивали двѣ степени: гости и старци.

Никаква върховна власть, подобна на папската, у тѣхъ не е сѫществувала.

Духовнитѣ началници били малко. Въ Босна, дѣто богомилството е било най-разпространено и съ вѣкове запазено, е имало само 12 стройници и единъ само *дѣдъ*. Стройницитѣ постояно обикаляли вѣрующитѣ, поучавали ги, поддържали миръ и раздавали единъ видъ правосѫдие подъ открито небе: по планинитѣ, долинитѣ и въ своитѣ кѫща — чисто по старославянски. Християнскитѣ храмове считали за сѣдалище на злитѣ духове, а камбанитѣ за сатанински тѫпани. Сатаната, казвали тѣ, живѣелъ най-първо въ Иерусалимския храмъ, подиръ—въ Св. София въ Цариградъ. При все това въ южна Франция тѣ сѫ имали прости молитвени домове, безъ всѣкакви кубета и камбани, безъ всѣкакви украшения и образи, безъ олтарь. Една маса, покрита съ бѣлъ платъ, и съ отворено върху нея евангелие, е изпълнявала ролята на олтарь. Отъ кръста се отвръщали и не могли да разбератъ, какъ е възможно да се почита отъ истински християни единъ прѣдметъ, на който е мѫченъ Спаситель. Иконитѣ считали за идоли. Литургията отхвърляли, считали я за нѣкакво жертвоприношение на сатаната и многоглаголане.

Сами тѣ много се молѣли и особено прѣдпочитали „Отче нашъ“. Всѣки мѣсецъ публично се изповѣдвали въ присѫтствието на съвършенитѣ и отъ двата пола, но безъ да наименуватъ грѣховетѣ си.

Богомилитѣ сматряли за грѣшно подчинението на душата подъ тѣлото. Душевната смърть, обаче можела да послѣдва само отъ дѣйствително нарушаване на божиитѣ заповѣди, а не отъ зли помисли.

Съвършенитѣ богомили водѣли необикновено строгъ животъ, за това и малцина достигали до този чинъ. Отъ земни богатства, отъ тази „ръжда на душата“, трѣбвало да се отказватъ. Тѣ имали черковни и частни имоти. Черковнитѣ се съставяли отъ подаръци и завѣщания; отъ доходитѣ имъ се издържали бѣдни и болни едновѣрци и проповѣдници. Частния имотъ събирали чрѣзъ посто-

ненъ трудъ и пестеливость, похвалявани даже отъ друговѣрци. Тѣ работѣли и въ празднични дни. Но не се стремѣли да печелятъ повече отъ необходимото за скроменъ животъ. Просящитѣ прѣзирали.

Съвършенитѣ не трѣбвало да се женятъ. Месо, сирене, яйца или каквато и да е животинска храна не бивало да ядатъ. Убиването на човѣка или на каквото и да е животно било тежъкъ грѣхъ. Само змиитѣ, като сатанови животни, било позволено да се убиватъ. Тѣ отхвърляли всѣкаква война и смъртни наказания.

Съвършениятъ може да говори съ невѣрующия само за да го обърне въ правото учение; други интимни и другарски разговори съ такъвъ се считали за осквернение,

Лъжата и таене на истината се считало за голѣмъ грѣхъ. Не приемали да се кълнатъ или до свидѣтелствуватъ прѣдъ сѫдилищата.

Единъ съвършенъ е живѣлъ като строгъ отшелникъ, въ бѣдность, удовлетворявайки само най-необходимитѣ си нужди; скѫсвалъ всѣкакви сѣмейни и приятелски връзки съ друговѣрцитѣ, бѣгалъ отъ сѫдилищата и отъ бойното поле. Позволена му била само растителна храна, най-много риба, и то сготвена съ зейтинъ. Масла, тлъстина били му запрѣтени. Вино никой богомилъ не смѣелъ да пие (впрочемъ босненскитѣ, италиянскитѣ и французскитѣ си се освобождавали отъ туй запрѣщение). Облѣклото му било черно, подобно на монашеското. Участие въ свѣтски забавления, кръщавки, свадби, пиршества, тѣ избѣгвали и никога въ кръчма не влизали. Никога не бивало да се гнѣвятъ или да многоглаголствуватъ. У дома прѣкарвали въ четене на Св. Писание или на апокрифи.

Българскитѣ богомили се молѣли 4 пѫти денѣ и 4 пѫти нощѣ. Гръцкитѣ — 7 пѫти денѣ и 5 пѫти нощѣ, други—по 10 до 15 пѫти. При минаването прѣзъ мостъ или село тѣ постояно се молѣли. *)

---

*) Туй е пакъ въ свръзка съ старо-славянското суевѣрие, че водитѣ сѫ пълни съ зли духове. Това суевѣрие и до днесь се гнѣзди у простолюдието; тъй, когато то минава прѣзъ мостъ, кръсти се и се моли да го запази Богъ отъ воднитѣ самодиви или юди. Проститѣ вѣрватъ сѫщо,

По туй постоянно, тихо и таинствено мърморене можелъ човѣкъ лесно да ги различи отъ другитѣ, Праздници у тѣхъ нѣмало, но поститѣ съблюдавали; тѣ постѣли всѣки понедѣлникъ, срѣда и петъкъ.

Съвършенитѣ богомилки имали сѫщитѣ задължения: занимавали се съ кѫщни работи, съ възпитание на дѣцата и съ приглеждане на бѣдни, болни; носѣли сѫщото черно облѣкло.

Вслѣдствие на този тежъкъ физически животъ, даже и при най-голѣмото разпространение на богомилитѣ, съвършени не е имало повече отъ 4000 души.—Въобще тѣ били кротки, въздържали се отъ громко говорене, отъ смѣхъ. Постоянниятъ постъ придавалъ на лицата имъ една блѣдность, мършавость, която възбуждала състрадание, довѣрие; придавала имъ единъ видъ светость, и за това ползували се съ голѣма почесть. При срѣща сваляли имъ шапки и имъ се покланяли. Благословията имъ се считала за много благодатна. На всѣкждѣ радостно ги посрѣщали.

Обикновенитѣ вѣрующи живѣли като другитѣ християни. Жененето не имъ било запрѣтено, само че вземали жени подъ изричното условие да бѫдатъ добри и вѣрни, съ право да ги напуснатъ, ако не се окажатъ такива.

Явно е каква разюзданость се е развила отъ този редъ.

Тѣ участвували, макаръ и неохотно, въ война, трупали богатства, обличали се, веселили се като другитѣ.

Минаването въ реда на съвършенитѣ богомили ставало чрѣзъ церемония, наричана на западъ consolamentum и convensa. Изначало consolamentum'ътъ по-често се е раздавалъ, но когато на дѣло се видѣло, че малцина се оказвали достатъчно силни по воля да упазятъ строгия животъ на съвършенитѣ, водителитѣ на богомилитѣ рѣшили да даватъ consolamentum'а само на смъртния одъръ; и, за по-сигурно, тѣ често заставяли ония болни, които

че вироветѣ се образуватъ отъ тѣзи духове и, когато нѣкой се дави, тѣ го примамвали, като му прѣдлагали чибукъ да запуши, та да си отвори устата, погълне вода и се удави.

рискували да оздравѣятъ, да се изнуряватъ и постепенно приготвятъ сами къмъ смърть.

Който умиралъ безъ convensa, отивалъ обязателно въ ада, дѣто отиватъ и всички невѣрни, дѣто сѫ и всички ония, които сѫ живѣли прѣди Христа.

Богомилитѣ признавали само небе и адъ (прѣизподня). За умрѣлитѣ не се молѣли. Въ никакво възкресение на тѣлата не вѣрвали.

Козма обвинява богомилитѣ въ притворство и гордость. За гръцкитѣ богомили се казва, че се хвалѣли съ постене, но поканени — „ядѣли и пиели като слонове". Обвиняватъ ги, че въ своитѣ събрания вършели цѣли оргии. Но всичко туй само по слухъ; знае се положително за разпуснатъ животъ между богомилитѣ у Савоя и България, но само прѣзъ XIV вѣкъ.

Такова е било първоначалното учение на богомилитѣ. Ние виждаме въ него единъ дѣйствителенъ протестъ противъ развалата и нехайството на официалното гръцко и полугръцко духовенство; тѣхната догматика е наивна, но моралътъ имъ, тѣхната грижа за народа — далечъ надминавали морала и дѣйностьта на православното духовенство. Съ право човѣкъ би счелъ това учение за първата реформация въ християнската черква. Въ непосрѣдствена свързка съ него е и учението на Хуса, а, сигурно, и онова на Лютера.

Широкото разпространение на това учение само показва неговата цѣнность и достоинство.

Но както въ догматиката човѣшкото невѣжество или пъкъ неговата учена дребнавость винаги докарва изковъркване, тъй особено нравствената развала у хората внася поквара и въ най-благороднитѣ учения.

Гръцката нравствена развала поквари първото християнство и, като спази на книга неговата догматична чистота, на дѣло, въ практика, приложи всички други принципи, които бѣха присѫщи на покваренитѣ човѣшки натури, само не — идеалнитѣ принципи на чистото християнство.

Тѣзи сѫщитѣ гърци поквар ятъ и богомилството; защото цѣлия нашъ срѣдневѣковенъ животъ е вървѣлъ

постояннно по стжпкитѣ на византийцитѣ; тѣхъ см подражавали и въ управа, и въ вѣра, и въ литература

VI. Разпространение и сждба на Богомилството.

Въ Самуилово врѣме презвитеръ Козма е продъл жавалъ да прѣдпазва православнитѣ отъ богомилитѣ Той е поставялъ попъ Богомила на единъ редъ съ Ариј и Македоний. Богомила считалъ за по-голѣмъ наро денъ пакостникъ, понеже „той първи е почналъ да раз пространява криви науки въ българската земя". Бого миловата наука му била вдъхната отъ самия нечестивия който непрѣстанно смразявалъ човѣшкия родъ, за да притегли по-голѣмата негова часть къмъ себе, въ мжката. Богомилитѣ сж „по-лоши отъ кумира, отъ глухи и слѣпи, отъ бѣсове, отъ жидове и невѣрни, тѣ сж Божии врази, тѣ покриватъ съ лицемѣрна смиреностъ своята отрова". „Тѣ учатъ своитѣ да не се покоряватъ на главатаритѣ, хулятъ богатитѣ, ненавиждатъ отцитѣ, ругаятъ старѣйшинитѣ, обиждатъ боляритѣ, мислятъ че сж богомързки, които служатъ на царя и на неговитѣ служители".

Прѣслѣдвани и мжчени, тѣ се гордѣели съ това и минавали въ очитѣ на народа за мжченици. Между туй изглежда, че държавата тогазъ не ги е гонила. Самуилъ прибралъ даже голѣмо число арменци въ Македония (които, бидейки недоволни отъ гръцкото владичество, побунили се и се присъединили къмъ българитѣ). Още по-малко е допустимо да гони той богомилитѣ, свои поданници.

Гавриилъ Романъ и жена му били ревностни богомили или най-малко тѣхни защитници. Тъй се обяснява, че не срѣщаме въ Самуилово врѣме нѣкакви строги мѣрки противъ тѣхъ.

За Ивана Владислава една гръцка легенда направо казва, че билъ богомилъ.

Въ врѣме на гръцкото иго българската черква по име и просторъ се е запазила, даже увеличила, но по езикъ и нрави тя се е погърчила.

Владицитѣ не били отци за българския народъ,

тѣ го прѣзирали, а простодушнитѣ му обичаи наричали варварски и сурови (по свидѣтелството на Теофилакта). Сигурно трѣбва да прѣдполагаме, че и тогавашното духовенство будно е слѣдило богомилитѣ, но тъкмо такова отнасяне на чужденцитѣ господари къмъ унижения народъ е много благоприятствувало на богомилитѣ, които застжпвали стария народенъ елементъ.

Прѣзъ 1078, въ врѣме на нашествието на куманитѣ, нѣкой си павликянинъ *Лекасъ* въ София и богомилътъ Добромиръ въ Месемврия започнали религиозна война противъ служителитѣ „на идоли въ жилищата на демонитѣ". Тѣ събрали около си 80000 селяни. Били лесно пръснати, но прѣзъ 1086 г., когато боляритѣ отъ Силистра се съединили съ куманитѣ, присъединили се къмъ тѣхъ и богомилитѣ подъ павликянския първенецъ Траулосъ отъ Пловдивъ, завзели планинския замъкъ Беятово (въ Срѣдня-гора) и опустошили цѣла Тракия. Византийскитѣ пълководци Пакурианосъ и Бранасъ били разбити и Силистра съ цѣла Дунавска България се откжснала отъ империята за нѣколко врѣме.

На югъ отъ Шаръ, въ Македония, по Вардаръ и въ Пелагония до Черни Дринъ, е господствувала Драговичката черква. Центърътъ ѝ билъ въ Прилѣпъ и около Бабуна планина. Нѣкой си Симеонъ билъ неинъ старѣйшина, който е направилъ и нѣкого си Никета за епископъ на цариградскитѣ богомили. Въ *Мелникъ* имало сжщо богомилска черква, която е била като съединително звѣно между Пловдивската и Драговичката. Богомилството особено било разпространено между Вардаръ и Охридското езеро и по двѣтѣ етрани на Бабуна. Когато кръстоносцитѣ на Бохемунда (1096) узнали, че въ Пелагония и самитѣ първенци били „кривовѣрци", то счели за своя длъжность да поробятъ населението и да оплячкатъ имотитѣ му.

Въ врѣмето на Мануилъ Комненъ (1143 - 1180) билъ изпратенъ въ Мъгленъ за епископъ нѣкой си Иларионъ; когато той дошелъ въ епархията си, „узналъ, че поголѣмата часть отъ населението е била манихейска, арменска и богомилска". Заблуденитѣ, но покаялитѣ се, били наново приети подъ крилото на черквата, а противъ

упорититѣ билъ нареденъ държавенъ сѫдъ. Царь Мануилъ, като узналъ за това, похвалилъ на всички добрия пастирь и изпратилъ до него писмо, съ което му заповѣдвалъ: „цѣлата богомилска ересь да очисти до край отъ стадото, тѣзи, обаче, които искрено се покорятъ на догмитѣ, да ги приеме и присъедини къмъ отбраното стадо; а онѣзи, които не се покорятъ и постоянствуватъ въ нечестивата си и мръсна ересь, далечъ нѣгдѣ да ги прогони отъ стадото на православнитѣ".

Отъ тѣзи разхвърляни свѣдѣния ние узнаваме, че богомилството е било твърдѣ много разпространено въ края на XI и прѣзъ XII вѣкъ по цѣлата южна часть на Балканския полуостровъ съ главни центрове: Пловдивъ, Цариградъ, Мелникъ, Мъгленъ.

Каква е била сѫдбата на сѣверно-българскитѣ богомили? почти нищо не знаемъ. Знае се само, че тогазъ богомилството се е разпадвало на два клона: строги дуалисти и умѣрени Въ вѣмето на Козма имало е вече двѣ учения: діавола творца нарицающі человѣкомъ и всѣм твари Божіи, казва той за еднитѣ, а за другитѣ: иніи же ангела отпадша нарицаютъ. т. е. ангелъ, създаденъ отъ Бога първоначално добъръ, но послѣ отпадналъ отъ него.

Малко по-късно умѣрениятъ дуализъмъ завладѣва у цѣлата българска църква, до като абсолютниятъ се задържа у драговичката. — Умѣрения дуализъмъ се е появилъ въ XII в. и между италиянскитѣ патарени. а отъ тамъ и между французкитѣ. Но въ 1167 год. цариградскиятъ богомилски епископъ, Никета, е посѣтилъ тѣзи страни; свикалъ общъ съборъ на французкитѣ и италянски патарени и успѣлъ да утвърди абсолютния дуализъмъ. Не слѣдъ много врѣме, обаче, тукъ идва нѣкой си Петъръ (Petracus), сигурно българинъ, който успѣва да ги убѣди въ прѣимуществото на умѣрения дуализъмъ и докарва отново едно разцѣпление; болшинството се привързали къмъ българския, умѣрения дуализъмъ. Но този разколъ никакъ не отслабвалъ самата ересь, понеже по отношение къмъ католици и православни, тѣ се държали дружно.

Въ края на XII в. нѣкой си Назарио, епископъ па-

таренски въ с. Италия, посѣтилъ нарочно България, за да се утвърди въ правото учение на Исуса Христа, и когато, слѣдъ завръщанието си, проповѣдвалъ своето учение, — позивалъ се е на епископа и дѣда на българската църква, отъ когото го е почерпилъ.

Прѣзъ врѣмето на Асѣня, Петра и Калояна не се знае за никакво гонение на богомилитѣ. Напротивъ, по всичко изглежда, че тѣ се ползували тогазъ съ свобода на вѣроизповѣданието, и за туй числото имъ значително ще се е увеличило.

Тогазъ, изобщо, богомилството е достигнало най-голѣмото си разпространение. Отъ Атлантическия океанъ до Черно море имало 16 черкви, отъ които 3 въ Франция, 7 въ сѣверна Италия, 2 въ България, 1 въ Босна, 2 въ Цариградъ и 1 въ Пловдивъ.

Прѣемникътъ на Калояна, Борилъ, се видѣлъ принуденъ да повдигне гонение противъ тѣхъ. Послѣднето той е прѣдприелъ и за да угоди на страшния тогава тѣхенъ гонитель, папа Инокентий III, който тъкмо по това врѣме бѣ повдигналъ изтрѣбителенъ кръстоносенъ походъ противъ Албигойцитѣ — богомили въ южна Франция. А отъ благоволението на този силенъ папа узурпаторътъ, некадърникътъ български царь е ималъ нужда и за да закрѣпи своето положение между народа, който силно го ненавиждалъ за подлото заграбване на българския прѣстолъ, както и да го запази срѣщо латинитѣ въ Цариградъ, отъ които въ 1208 той бѣ прѣтърпѣлъ позорно поражение.

И тъй, въ 1211 год. Борилъ изпозатворилъ всички богомили; подиръ свикалъ съборъ отъ духовни и боляри. Нѣкои отъ богомилитѣ се отказали отъ учението си; твърдоглавитѣ били изгонени и противъ учението имъ е произнесена тържествена анатема. Сѫщеврѣменно царьтъ наредилъ да се прѣведе отъ гръцки единъ законникъ противъ богомилитѣ.

Въ врѣмето на Асѣня II богомилитѣ сѫщо се ползували съ свобода.

Ние знаемъ напр. че папа Григорий IX на 27 февр. 1238 поканилъ маджарския краль Бела IV да прѣдприеме кръстоносенъ походъ противъ Асѣня, едно за-

щото не искалъ да се подчини на римската черква и друго, защото давалъ убѣжище и защита на богомилитѣ, противъ които тъкмо тогазъ католическата черква водѣла кървави войни въ Босна и южна Франция. Папата увѣрявалъ, че цѣлото царство на Асѣня било пълно съ богомили.

Не се знае за никакви прѣслѣдвания и слѣдъ този великъ български царь. При анархичното и анемично положение, въ каквото се намираше България прѣзъ врѣмето на послѣднитѣ Асѣневци, както и при Константина Тиха, Ивайла, Тертеровци, — едва ли е мислимо даже подобно гонение, което само би уголѣмило слабостьта на държавата.

Едва при прѣдпослѣдния български царь, при Иоана Александра, гонения се повдигатъ противъ тѣхъ, и този пѫть напълно заслужено, понеже тогазъ вече туй учение, съ течение на врѣметò, бѣ се тъй изродило въ всевъзможни отвратителни и безнравствени секти, че тѣхното искореняване се налагало отъ самитѣ интереси на държавата.

При все това, прѣслѣдването нѣмало желанитѣ послѣдствия. Въ 1365 год., когато маджаритѣ завзели Видинската область, този край е билъ пъленъ съ богомили и тѣ всички били станали католици, сигурно: отъ умраза противъ православнитѣ, отъ които току-що бѣха прѣслѣдвани.

Попъзъ XIV вѣкъ България прѣдставлява печална картина. Страшни кървави войни съ турцитѣ съсипватъ постоянно, икономически и политически, държавата; ужасна чума опустошава цѣла Европа наредъ съ България. Тѣзи двѣ епидемии, турската и чумната, възбуждатъ на вредъ ужасъ и отчаяние; мнозина виждатъ причината въ религиозната отпадналость, въ човѣческитѣ грѣхове. Цариградскиятъ патриархъ Калеки въ едно съборно увѣщание къмъ духовенството обвинява послѣднето въ блудство, прѣлюбодѣяние, нечистота, лъжа, измама, завистъ, гнѣвъ, богохулство, вражда, съперничество, пиянство, високомѣрие, празднословие, лѣность; и въ друга една грамота отъ сѫщото врѣме четемъ, че духовенството се отличавало съ склонность къмъ лъжа, сребро-

любие, пиянство и обръщало свещеническитѣ длъжности въ доходенъ източникъ. Много пжти патриарситѣ увѣщаватъ духовенството да се въздържа отъ посѣщаване на кръчмитѣ.

Не по-добро било и монашеството. Въ патриаршеската грамота се съобщава за нѣкоя си монахиня Ѳиниатиса, която водѣла развратенъ животъ и се занимавала съ сводничество на монахини.

И между висшето духовенство имало лица, които водѣли крайно разваленъ животъ.

По-малко знаемъ за българското духовенство въ онова врѣме. Само за видинския митрополитъ Касиянъ се споменува, че, за нѣкаква обида, хванал за брадата единъ монахъ, повалилъ го на земята и слѣдъ туй заповѣдалъ на слугитѣ си да го изхвърлятъ, които, обаче, му нанесли такъвъ побой, че умрѣлъ.

Но прѣдъ видъ влиянието, което Византия постоянно е упражнявала върху България, едва ли е допустимо, че гръцката развала не е закоснала и нашето духовенство, иначе е необяснимо това извращение на противоцърковнитѣ учения, които срѣщаме въ България по онова врѣме.

Въ самата гръцка черкова се явяватъ исихасти, варлаамити, паламити, адамити и какви ли не още секти, нѣкои отъ които сж формени безнравствени учения; самото богомилство се изражда подъ влиянието на врѣмето.

Въ Солунъ живѣела нѣкаква си монахиня Ирина, която външно водѣла добродѣтеленъ животъ, но въ дѣйствителность вършила всѣкакви мерзости. Маса светогорски калугери идвали при нея, за да ги поучела! Тя разпространила между монаситѣ месалиянската, сир. богомилската ересь.

Слѣдъ завръщането си, тѣзи монаси вършели всевъзможни безчинства и за това били прогонени отъ тамъ. Солунъ и Атонъ били центрове и на исихасти, и на богомилство. Послѣдното леко усвоило учението на исихаститѣ, понеже то твърдѣ съотвѣтствувало на неговото.

Тѣзи изроди на византийския монастирски животъ се разпространили и въ България. Единъ монахъ изъ

Цариградъ по име Теодоритъ, хвалещъ се съ своитѣ медицински познания, придобилъ много послѣдователи за учението на исихаститѣ дори между висшето съсловие въ Търново: той опрѣснилъ даже неизчезналото още езичество, като прѣпоржчвалъ божествени почести на нѣкакъвъ си джбъ, при подножието на който се вършели всѣкакви жертвоприноси. — Най-послѣ Теодоритъ билъ прогоненъ отъ св. Теодосий и дървото отсѣчено. Скоро подиръ него се явили въ Търново изъ Атонъ изгоненитѣ монаси *Лазаръ* и *Кирилъ*, послѣдниятъ прѣкорванъ Босота. Кирилъ разправялъ, че ималъ на сънь божествени видѣния, ругаелъ иконитѣ, хулилъ св. Богородица и Христа, проповѣдвалъ противъ брака и труда. *Лазаръ* ходилъ въ адамово облѣкло по улицитѣ (само едно мѣсто отъ тѣлото покривалъ съ издълбана тиква).

Най-долно адамитство разпространявалъ единъ невѣжа монахъ-*Теодосий*. Той проповѣдвалъ противъ брака, събиралъ около си тълпа отъ мжже и жени, млади и стари. Въ монашеско облѣкло облѣчени, тѣ отивали въ скрити балкански мѣстности и тамъ се прѣдавали на най-диви оргии. Тѣ сж прѣдшественици на чехскитѣ адамити, които въ XV в. чехския герой Жишка съ огънь и мечъ е изкоренилъ.

Самитѣ *исихасти*, които сж бащи на тригѣ изродени учения, учели, споредъ Григорий Синаитски, че прѣди всичко человѣкъ дълго врѣме трѣбвало да прѣкара въ *праксисъ*, сир. да бодърствува, пости и се моли, и когато по този иачинъ се подготви, тогазъ може да пристжпи къмъ самата *теория*, която състояла въ слѣднето: трѣбвало да измъкне човѣкъ умътъ си изъ повелителната часть на душата си и го прѣнесе въ сърдцето, тамъ да го задържа, като сжщеврѣменно старателно се прѣгърбва и навежда плещи, шия къмъ гжрдитѣ си и непрѣстанно повтаря умствено или душевно: „Господи, Исусе Христе, помилуй ме!“ По-нататъкъ, приготовлявайки се къмъ втората молитва, постоянно повтаря: „Сине Божий, помилуй ме!“ и тѣзи думи повтаря непрѣстанно безъ измѣнение; трѣбвало сжщеврѣменно да диша колкото се може по-тихо, тъй като въздухътъ

при дишането, излизайки изъ сърдцето помрачава ума, разсѣйва мислитѣ и прави по този начинъ ума или плѣнникъ на забравата, или го упжтва къмъ други грижи.

Началото на умната молитва е очистителна сила на духа, срѣднята — свѣтоносна сила и съзерцание (θεωρία), края — екстазъ и възвишение на ума къмъ Бога.

Противъ еретицитѣ били свикани събори (1350 и 1355), душата на които билъ Св. Теодосий, ученикъ на Григорий Синаитски. Отъ обвиненията му се вижда, че еретицитѣ се наричали нищи духомъ; твърдѣли, че обичали нищетата, непрѣстанно се молѣли; учели че человѣческата природа била робъ на дявола, че злото владѣело земята, доброто — небето; отхвърляли иконитѣ, кръста, свещенитѣ сждове; причещавали се съ св. таинства, като съ простъ хлѣбъ; наричали нечестиви яденето и пиенето на християнитѣ; проповѣдвали нравствена разпущеность. Сами казвали, че не „възставатъ противъ естеството". Присвоявали си званията свещеници, дякони. Запрѣтявали *ржчния трудъ*.

VII. Послѣдици.

Отъ всичко казано за богомилитѣ личи, че това учение не ще да е било тъй наивно, даже просташки противорѣчиво, каквото ни се то рисува отъ тѣхнитѣ врагове — православнитѣ и католицитѣ. За толкозъ наивни и глупави учения хората не се жертвуватъ; никога не би могли, на всѣки случай, да завладѣватъ такива огромни народни маси, които упорито да се придържатъ о тѣхъ, даже прѣдъ угрозата на мжченическия вѣнецъ.

Но колкото наивна да ни се прѣдава тѣхната догматика, тѣхното нравоучение съдържа високо нравствени начала. Тъй, азъ не зная по-цѣлесъобразни за человѣчеството начала отъ изискванията на постояненъ трудъ и пестеливость, съпряжени съ скроменъ, строго въздърженъ животъ и отвращение отъ трупането на богатства — „тази ръжда за душата", както типично се изразяватъ самитѣ богомили. Ако да бѣха успѣли тѣ само тия свои проповѣди да приложатъ въ живота, сигурно за винаги би изчезнало онова грозно материялно неравенство въ

обществото, оная мизерия у болшинството, грозеща днесь да се прѣвърне въ единъ ураганъ, който сигурно ще помете отъ историческата сцена много слаби народи като нашия.

Войната, смъртнитѣ наказания, умъртвяването на всѣка жива тварь, не се ли осѫждатъ повече или по-малко отъ всички благородни учители — и древни, и съврѣменни.

Отвращението отъ лъжата, отъ всѣкакви лицемѣрни външности и присторни набожности, отъ пиянство и отъ кръчми, отъ лъжесвидѣтелствуване; отбѣгването отъ всѣкакви шумни веселби; задължителното сдържане на гнѣва; прѣдпазването отъ празднословие и бърборене; изискването на едничка смирена но искрена молитва, — сѫ толкозъ хубави начала, които лежатъ въ основата и на самото истинско християнство.

Проповѣдьта имъ противъ царе и всѣкакви властители, свѣтски и духовни, се обяснява като съвсѣмъ естествена послѣдица отъ онова тогавашно израждане на тѣзи народни първенци — въ народни мѫчители и грабители; защото ние знаемъ, че, по примѣра на византийцитѣ, нашитѣ боляри, духовници и царе скоро свикнаха да гледатъ на широката народна маса като на роби, създадени само за тѣхното благоденствие, и систематически я подвеждаха въ крѣпостническо окаяно състояние.

Изискването отъ съпругата да бѫде вѣрна и добра не издава ли доброто желание да се запази чистотата на сѣмейното огнище, не е ли протестъ противъ страшния развратъ, който е царувалъ тогазъ въ горнитѣ обществени слоеве? Защото, ако царетѣ ни, подредъ почти, сѫ зарѣзвали по нѣколко живи жени и се женѣли за втори и трети, което при туй не имъ прѣчило да бѫдатъ прогласявани отъ черквата за светци, то сигурно развалата не ще е била по-слаба и между останалото знатно съсловие.

Тъй, не подлежи на съмнѣние, че богомилството е съдържало добри и твърдѣ полезни начала; но, за жалость, намъ прѣдстои за лишенъ пѫть да констатираме горчивата историческа дѣйствителность, че не всѣко замислено добро докарва добри сетнини на човѣчеството. Историята и тукъ ни дава примѣръ, какъ

най-добритѣ тѣзи учения, само за това, че не съотвѣтствуваха на условията, въ които се намираше тогазъ нашиятъ народъ, дадоха тъкмо обратни резултати, докараха незаличими пакости.

И наистина, изискването да бжде съпругата добра и честна, и свободата, давана на мжжа, да остави или смѣни недобрата и нечестната, докарватъ въ дѣйствителность тъкмо наопаки — ужасна разюзданость въ сѣмейния животъ и то тъкмо между ония обществени слоеве, които до тогазъ все още оставаха, незаразени отъ примѣра на по-горнитѣ, тъй че покварата грозѣше да стане сега обща. Вѣрата пъкъ, че бракътъ е и самъ по себе нѣщо грѣховно, узакони тази обща поквара.

Съ своитѣ проповѣди противъ всѣка власть богомилитѣ усилиха и тъй дълбоко вкоренената вече умраза у населението противъ неговитѣ угнѣтители: боляри, духовенство, царе, тъй че, когато настана врѣме да се пази страната отъ отечествени врагове, това население бѣгаше или неохотно отиваше да се бие подъ водителството на тѣзи намразени свои първенци.

Проповѣдьта пъкъ противъ всѣка война, противъ всѣко кръвополитие, въ една епоха, когато навредъ господствуваше тъкмо принципътъ на насилието, на завоеванието, на кръвопролитието, — бѣ толкозъ не наврѣменно, щото съ туй си благородно, само по себе учение, богомилитѣ наопаки докараха най-ужасното кръвополитие за своя народъ и то тъкмо за онѣзи народни маси, за които тѣ ужъ най-много милѣеха, защото знатнитѣ пакъ съумѣха да си спасятъ и имотъ и животъ чрѣзъ измѣна на вѣра и народность.

Тъй, богомилитѣ съ своитѣ проповѣди противъ потисничество и насилие, противъ кръвопролитие докараха за своя народъ най-страшното потисничество — чуждото робство и най-страшното кръвопролитие — поголовното и безжалостно изтрѣбление на своя народъ отъ чужденеца врагъ.

И тази най-права тѣхна вѣра, за която тѣ тъй гегеройски приемаха мжченическия вѣнецъ, която ги правѣше ужь най-чисти християни, сольта на землята,—и нея поне да бѣха запазили! Много отъ тѣхъ бѣха прину-

дени да пригърнатъ мохамеданството, както направиха Ловчанскитѣ богомили, други, като Никополскитѣ павликяни, приеха въ XVII вѣкъ католичеството. Само православни не станаха, сигурно отъ умраза заради прѣтърпѣнитѣ отъ тѣхъ гонения и мжчения.

И тъй, посрѣдъ общия политически и нравственъ упадъкъ, посрѣдъ страшната чумова зараза, която бѣ изтрѣбила на половина населѐнието прѣзъ XIV вѣкъ, посрѣдъ страшнитѣ опустошения на турцитѣ и надвисналата отъ тѣхъ опасность, — настжпилиятъ религиозенъ хаосъ само допълняше чашата на разгрома.

Богомилитѣ си лѣпнаха едно черно, неизгладимо петно съ туй, дѣто, слѣдъ като съ своитѣ, изродени напослѣдъкъ, учения разклатиха издъно народната ни снага, тѣ не само отказаха всѣкаква помощь народу си въ най-опасния моментъ, но и съзнателно канѣха турцитѣ, като единъ видъ тѣхни избавители отъ православнитѣ имъ мжчители, а, дѣто имъ се удаваше, и сами прѣдателствуваха; тъй че — отъ добритѣ имъ учения днесь никакви слѣди не се чувствуватъ; личатъ, обаче, още бѣлѣзитѣ отъ робскитѣ вериги и хилавостьта на народната ни снага, плодъ отчасти и на тѣхната дива религиозна умраза противъ братята имъ православни.

VIII. Богомилството извънъ българскитѣ земи.

Изъ Македония богомилството проникнало въ сърбскитѣ прѣдѣли още въ врѣмето на Самуила.

Ние знаемъ, че Самуилъ водѝ война съ *Дуклянския князь* Владимиръ, побѣди го, но не завзе владѣнията му, а му повърна завладѣнитѣ земи, даде му дъщеря си за жена, даде му въ владѣние и сѣверна Албания, съ задължение, обаче, да се признае за неговъ васалъ. Както прѣзъ войната, тъй и отсетнѣ, прѣзъ врѣме на приятелскитѣ отношения между двѣтѣ страни, богомилството се е разпространило и на сѣверъ отъ Шаръ, и ние виждаме, че Владимиръ билъ принуденъ да го гони: „той унищожилъ богомилитѣ, кривовѣрнитѣ месалияни, разрушилъ заблуждението и обновилъ вѣрата“, казва неговиятъ животописецъ, и, види се, за това се е смразилъ

съ шуря си Радомиръ и съ Ивана Владислава, който покъсно вѣроломно го е умъртвилъ. Възможно е туй убийство да е отмъщение за прѣслѣдванитѣ отъ Владимира богомили.

До като въ XI вѣкъ между сърбскитѣ племена се издига Дуклянското княжество, въ XII в. старата сърбска *Рашка* (сегашниятъ Нови пазарь) става ядка на сърбската държава, основана отъ великия жупанъ *Стефанъ Нѣманя*. Между 1159 и 1185 Нѣманя е билъ извѣстенъ, че у неговата земя се е промъкнала „трьклетая ересь", че си е устроила особна община съ особенъ началникъ. Стефанъ свикалъ съборъ отъ духовни и свѣтски лица. Прѣдъ събора се явила и дъщерята на единъ велможа, вѣнчана за единъ отъ тѣзи кривовѣрци. Тя паднала на колѣнѣ и изповѣдала, какъ е била между тѣзи законопрѣстѫпници . . . и немогоущи трьпѣти смрада глоухихь коуминь и мрьзькые ереси, истрьгьши се изь роукы ихь и прѣбѣгьши.

Сърбскитѣ богомили припадали къмъ умѣрения, българския дуализъмъ. — Съборътъ осѫдилъ богомилското учение: книгитѣ имъ били изгорени, на началницитѣ езика отрѣзанъ, едни били изгорени, други изгонени изъ държавата, имотитѣ на всички конфискувани и раздѣлени между православнитѣ.

Въ Сърбия слѣдъ тѣзи строги мѣрки, не се слуша вече за богомили; знае се наистина, че по-късно Урошъ III е изпращалъ сина си, по сетнѣшния Душанъ, съ войска противъ безбожнитѣ и езичници бабуни, които той, слѣдъ много кръвопролития, разбилъ, — но, вѣроятно, тѣзи богомили ще сѫ били въ Македония, която тогазъ владѣели сърбитѣ.

Прѣслѣдванитѣ изъ Сърбия богомили прибѣгнали въ *Захлумия* (Херцеговина) при Стефановия братъ, князъ Мирославъ, който, отъ ненависть къмъ брата си, радостно ги приималъ.

Най-много е било разпространено богомилството въ *Босна*, дѣто често самитѣ князе и крале бивали богомили. Папитѣ много пѫти се опитвали да повдигатъ кръс-

тоносни походи и противъ тѣхъ, но вслѣдствие на неблагоприятно стекли се политически обстоятелства, тѣзи походи не се осѫществявали. Ония, пъкъ, между владѣтелитѣ, които случайно били ревностни католици, при всичкото си желание да услужатъ на папата и да изкоренятъ ересьта,—по чисто политически съображения не смѣели да прѣдприематъ подобенъ актъ, отъ страхъ да не изгубятъ властьта си, понеже болшинството отъ населението било богомилско. Най-добра защита на богомилството далъ Банъ-Кулинъ, който противодѣйствувалъ на всички усилия на папата и на маджаритѣ да бѫде то прѣслѣдвано.

Но, ако не е имало общи и систематични гонения, все пакъ частични често сѫ ставали. Озлоблението на богомилитѣ отъ тѣзи гонения ги е довело до положението да станатъ врагове и прѣдатели на отечеството си при нашествието на турцитѣ. Тѣ минавали на тѣхна страна и по-голѣмата часть се изтурчвали. И до днесь пѫтникътъ прѣзъ Босна и Херцеговина на всѣка крачка срѣща огромни каменни отломъци, издѣлани правилно въ форма на саркофази, наредени често въ съвсѣмъ затънтени и необитаеми горски мѣста. По нѣкои отъ тѣхъ се виждатъ разни скулптури, като ловджийски сцени, битки, оружия, животни, полумѣсеци или други загадъчни знакове; намиратъ се и глаголически надписи; тукъ-тамѣ и грубо издълбани кръстове. Туй сѫ били гробове на древнитѣ богомили или патарени. Такива сѫ изброени до сега около 150,000, и тѣ достатъчно показватъ, колко голѣма е била численостьта на богомилитѣ въ тѣзи страни. Вѣроятно, тамъ сѫ били послѣднитѣ убѣжища на богомилитѣ. Мюсюлманитѣ и до днесь пазятъ въ тѣзи страни особена почить къмъ тѣзи спомени за нѣкогашнитѣ богомили.

И до днесь се срѣщали по Нарента и при Крешево християни, които нито католишки, нито православни попове, нито имами търпѣли; религиознитѣ обреди извършвалъ у тѣхъ старѣйшина по стари запазени традиции.

И тъй, въ края на X, или въ началото на XI в. богомилството се е появило около Дримъ, Морача и Адриатика. Отъ тамъ учението е проникнало въ *Сърбия*,

Славония и въ *Хърватско*. Положително е извѣстно, че и тукъ богомилството се е донасяло отъ българи, не само — чрѣзъ съсѣдство. Много българи търсѣли убѣжище въ тия страни. Самото бурно врѣме, което е прѣкаралъ българскиятъ народъ, е било причина, щото много сѣмейства да потърсватъ у Хърватско убѣжище. Тъй, знае се, че нѣкой си български боляринъ Пинчий, прогоненъ отъ Самуила, потърсилъ убѣжище при Държислава, Хърватския краль, заедно съ брата си, сина си и цѣлия си родъ. Билъ е приетъ отъ Държислава и настаненъ у прѣдградието Клишко. „Тукъ останали тѣзи велможи и приели правата вѣра по установленията на римската църква“ (Повеля отъ 9 февр. 994.). Естествено е да се допуска, че сѫ идвали и други българи — и не православни.

До като сѫдбата на богомилитѣ между българитѣ и у хърватско-сърбския народъ прѣзъ XI в. се покрива отъ гѫстъ мракъ, разкрива се булото надъ тѣхнитѣ братя, разсѣяни по източния дѣлъ на полуострова: *въ Пловдивъ и Цариградъ*. Тукъ тази секта става извѣстна въ XI и XII в.

По думитѣ на Анна Комнена, въ Пловдивъ и околностьта му се показала „смрадна смѣсь отъ опакъ гадъ“, събранъ тамъ отъ вси страни. Около този градъ на далечъ всичко е било кривовѣрско, тъй като тамъ се настанили и арменци, и богомили, и павликяни; послѣднитѣ най-безумно учели за Бога. Когато Алексий I Комненъ (1081—1118), въ първитѣ години на своето царуване, дошълъ въ Пловдивъ, за да затвърди границата си противъ туранскитѣ половци, той употрѣбилъ тази сгода да очисти тѣзи прѣдѣли отъ кривовѣрство. „Трѣбваше да видите царя, какъ отъ сутринь до вечерь търпѣливо е изслушвалъ заблуденитѣ и какъ ги е уговарялъ“, пише Анна. Много павликяни изпратилъ въ Цариградъ, нѣкои обърналъ съ добро, между тѣхъ и старѣйшината имъ Кулеонъ, Обърнатитѣ е наградилъ и отличилъ, другитѣ заселилъ у новия градъ (νεὼ Κάστιον), нарѣченъ Ἀλεξιόπολις, който съградилъ при Пловдивъ отъ татъкъ Марица. Твърдоглавитѣ осѫдилъ на вѣчна тъмница. — Наскоро слѣдъ завръщането си въ Цариградъ, той узнава, че

нѣкой си Василий си избралъ 12 ученици, които нарекълъ апостоли, и усилено разпространявалъ богомилското учение, ималъ даже и ученички — жени съ лошо поведение. Слѣдъ дълги издирвания най-послѣ е билъ уловенъ архисатрапътъ имъ Василий—по одежда калугеръ, съ мършаво лице, рѣдка брада, човѣкъ съ хиляди свойства да възбужда внимание и да прѣпоржча нечистата секта.

Царьтъ се рѣшилъ съ хитрость да узнае всичко отъ самия него; затова го прѣсрѣщналъ при влизането му, поканилъ го да приседне до царския прѣстолъ; далъ му да разбере, какво той самъ и братъ му Исакъ Севастократъ искали да минатъ въ тази секта и за това желаели да се запознаятъ съ нейната наука. „Дивимъ се на тебе, прѣчестний отче, казалъ царьтъ на Василия, и почитамъ те, удивенъ отъ твоята твърдость, и затова много чезна да ме поучишъ въ онѣзи тайни начала на необикновената наука, която на нѣкои прѣдавашъ и твърдишъ, че туй, що ние вѣрваме е праздно и нищожно“.

Изначало Василий се сдържалъ, но слѣдъ като царя още повече го поласкалъ, рѣшилъ се най-послѣ и „изригналъ оная нечиста и за вѣченъ огънь достойна наука“.

Тамъ, задъ завѣса, скритъ билъ писарь, който бързо забѣлѣзвалъ говореното. И когато Василий „избъбралъ“ всичко, царьтъ прѣстаналъ вече да се приструва, махналъ завѣсата, заповѣдалъ да се отворятъ вратитѣ и да пристжпи свикания съборъ отъ отци и преториянци, войнишкото и църковно вече. Прочетена била безбожната и мръзка наука. Василий всичко потвърдилъ, додавайки, че е готовъ, за защита на своята наука, да прѣтърпи огънь, бичъ и всѣкаква смърть. И наистина, не се поддалъ на никакви изпитни и билъ изгоренъ. Другитѣ били затворени въ тъмница.

Въ начало на XII в. богомилската ересь била вече много разпространена въ Цариградъ и околноститѣ, даже и между видни сѣмейства, па даже и въ монастирскитѣ келии.

Слѣдъ изслѣдването и мжченето на Василия императорътъ задължилъ учения монахъ Евтимий Зига-

бенъ да обори тѣхното учение. Съчинението на послѣдния е най-цѣнниятъ източникъ за това учение.

Слѣдъ Василия началникъ на сектата е билъ нѣкой си Никета.

Въ 1144 двама епископи били лишени отъ сана си заради богомилство, единъ монахъ Нифонъ, който билъ много почитанъ отъ народа, билъ затварянъ пакъ заради богомолство. Нѣколко години по-рано другъ монахъ, Константинъ Хризомаласъ, проповѣдвалъ, че човѣкъ има двѣ души — добра и зла, и никой не може да бѫде добъръ християнинъ, до като не изгони злата душа.

Катари и патарени е имало вече въ *Италия и Франция* още въ начало на XI вѣкъ (1017 г.); въ Франция тази секта е прѣсадена изъ Италия.

Въ половината на XII в. тази секта била толкозъ разпространена, щото божията църква е била изложена на голѣма погибель. Самитѣ сектанти изповѣдали, че тѣхни послѣдователи имало въ всички градове на Белгия и Франция, пъкъ и по цѣлъ свѣтъ; а нѣкои твърдѣли, че е дошло врѣмето, когато Богъ ще обяви на свѣта, какво у тѣхъ е правата църква.

Цѣли области били заразени отъ кривата вѣра, а особно южна Франция и сѣверна Италия. „Тамъ имало повече ученици на Манихеитѣ, нежели на Христа, повече наслѣдници на Симона магесника, нежели на Симона — Петра, казвали самитѣ правовѣрни.

На събора въ 1179 въ Римъ епископитѣ твърдѣли, че въ Гасконската, Албийската и Тулузската страни, пъкъ и на други мѣста, заблудата на кривовѣрцитѣ до тамъ е достигнала, щото вече явно проповѣдватъ своитѣ заблуждения и привличатъ къмъ себе простодушнитѣ и слабитѣ.

Привърженици на тази секта имало и въ Парижъ, Орлеанъ, Римъ; въ Италия най-много имало въ Верона, Бергамъ, Мантуа, Миланъ, Пияченца, Ферраре, Болоня и пр.; въ нѣмско: въ Госларъ, Келнъ, Триръ, Мецъ, Щрасбургъ. — На послѣдователитѣ на тази секта давали разни имена, Нѣкои ги наричали *манихеи*, други — *катари*, трети — *патарени* или *публикани*. Съ името *катари* ги наричали най-много въ Франция, а въ Италия

и въ католическитѣ страни на изтокъ — *патарени*. Порѣдко се срѣща името публикани или побуликани. Името албигойци имъ се давало въ областьта на града Албиъ, въ южна Франция, гдѣто тѣ били многобройни и найяко бранили своята вѣра. На нѣкои мѣста ги наричали и tisserands (тъкачи), понеже мнозина измежду тѣхъ били тъкачи. Сами тѣ се наричали: кръщане, добри кръщани (boni christiani), добри люди (boni homines, bos hommes).

Самитѣ италянски патарени твърдѣли, че тѣхното учение произхождало изъ България отъ българското словенско племе, отъ което драговичитѣ, както македонски, тъй и тракийски, били клонъ. Това прѣдание е намѣрило своя изразъ въ названията: Bulgarorum hâeresis, Bulgari, Bulgri, Bugares, Bugri (отдѣто и френското bougre), съ които на западъ наричали катаритѣ и патаренитѣ; сѫщо както и нѣмската дума ketzer (еретикъ) произхожда отъ името катари.

Въ *Франция* богомилството е изкоренено отъ папа Инокентия III, който проповѣдвалъ кръстоносенъ походъ противъ тѣхъ въ врѣмето на Филипа II Августъ. Цѣла сѣверна Франция се опълчила въ 1208 противъ този най-цвѣтущъ, най-културенъ тогава край на албигойцитѣ. Страната формено била опустошена, грамадната часть на населението изтрѣбена. Водитель на този походъ билъ кръвожадниятъ Симонъ Монфортски.

Непосрѣдствени ученици на богомилитѣ въ южна Франция и сѣверна Италия сѫ извѣстнитѣ *Петробрусиянци*, наречени тъй по името на първия тѣхенъ проповѣдникъ Петъръ отъ Брюисъ, който между 1104 и 1124 проповѣдвалъ въ южна Франция противъ: кръщението на дѣцата, молитвитѣ за умрѣлитѣ, иконитѣ, духовенството, литургията; той горилъ икони и кръстове, и за туй и самъ билъ изгоренъ. Неговъ продължитель билъ Хенрихъ отъ Лозанъ, който отхвърлялъ и всички религиозни обреди. Хенрихъ умрѣлъ прѣзъ 1149 въ тъмница. Тѣхнитѣ послѣдователи били прѣслѣдвани, едни се повърнали въ католичество, други се присъединили къмъ тъй нареченитѣ *Валдензи* (по името на основателя имъ Петъръ Валдезъ, сир. отъ Vaux,

село при Лионъ). Валдезъ накаралъ да му прѣведатъ Свещеното Писание на простонароденъ романски езикъ (1177) и започналъ да проповѣдва. Главната му идея била, да възобнови върху земята живота на апостолитѣ, който се състоялъ, споредъ него, главно въ бѣдность, скитнишка проповѣдь и носенето на сандали (дървени обувки). Той събралъ около си нѣколко ученици, които изпратилъ двама по двама да проповѣдватъ. И Валдензитѣ отхвърляли всѣкаква черковна служба, освѣнъ проповѣдьта, и всички таинства, освѣнъ евхаристията; по тѣхното учение всѣки християнинъ може да бжде проповѣдникъ. Осжждали: молитвитѣ за умрѣлитѣ, военната служба, собственостьта и задължителната работа. Тѣ, сжщо като богомилитѣ, различавали: *вѣрующи*, които живѣели като другитѣ християни, и *съвършени*, които давали обѣтъ за цѣломждрие, подчинение на по-горнитѣ и били натоварени съ проповѣдь. Въ началото на XIII в. тази секта се разпаднала на двѣ, италиянска и френска. Италиянскитѣ валдензи се пръснали по Германия, Чехия, Полша, дѣто се съединили по-късно съ *хусититѣ* (*XV в.*) *и съ протестантитѣ* (XVI в).

Отъ току-що изложеното личи връзката на богомилството съ по-сетнѣшнитѣ реформаторски учения въ Европа, чиито създатели, по този начинъ, се явяватъ ученици на първитѣ реформатори въ Европа — българскитѣ богомили.

И въ *Русия* богомилството е било извѣстно. Голѣма часть отъ апокрифната литература, тъй разпространена между руското простолюдие, носи отпечатъкъ на тѣхното учение. „Българскитѣ басни" дълго врѣме били любимото четиво на простия народъ въ Русия. Тѣзи апокрифи се промъкнали още при самото кръщение на Руситѣ (988), а настжпилото наскоро разпокжсване на Русия (по удѣлната система) и татарското иго били твърдѣ сгодни условия за тѣхното измѣсване и сливане даже съ православнитѣ свещени книги. —Когато слѣдъ освобождението отъ това иго, въ царуванията на Василий Ивановичъ, Ивана Грозний и Михаилъ Романовъ, се направили опити да се изправятъ текстоветѣ на свещенитѣ книги, — така нареченитѣ отпослѣ старовѣрци показали живо съпро-

тивление и успѣли да осуетятъ тази корекция на любимитѣ имъ стари книги; а когато, въ царуването на Алексѣя Михаиловича, енергичниятъ патриархъ Никонъ най-подиръ успѣлъ да наложи тази поправка и неговата наредба била потвърдена и отъ единъ съборъ въ 1666, въ който взели участие патриарси и отъ гръцката черква, — тогазъ тѣзи старовѣрци, въ сѫщность тайни сектанти, внезапно се демаскирали и се обявили рѣшително противъ поправенитѣ книги.

Всевъзможнитѣ най-разнообрани секти, на които се разпаднали тѣзи разколници, не могатъ се по никой начинъ обясни съ случайнитѣ грѣшки, вмѫкнати въ свещенитѣ книги отъ невѣжи прѣписвачи. Такива грѣшки не могатъ да бѫдатъ отъ естество, да създадатъ почти съвсѣмъ нови вѣри, каквито сѫ повечето руски секти. По-скоро трѣбва, напротивъ, да съзираме въ тѣзи грѣшки една съзнателна подправка на текстоветѣ отъ страна на тайни богомили съ цѣль да приспособятъ свещенитѣ книги къмъ своето учение.

И само тъй е обяснимо онова ожесточено нахвърляне на старовѣрцитѣ върху поправенитѣ книги, онова прѣдизвикателство къмъ държавата, за да я принудятъ да ги подложи на мѫчения, та „чрѣзъ мѫченичеството да побѣдятъ антихриста“, както тѣ сами се изразявали.

Тѣзи старовѣрци казвали, че отъ 1666 година въ Русия е царувалъ самъ антихристъ; Петра Великий прогласили за князь на пѫкъла, най-важнитѣ му реформи — за примки, поставени отъ сатаната, а герба върху императорското знаме — за печатъ на антихриста. Особено ги възмущавала промѣната въ календаря, споредъ която въ бѫдаще да се счита началото на годината отъ януарий, вмѣсто отъ септемврий, както е било до тогазъ. Тѣ не могли да разбератъ, какъ е възможно да бѫде свѣтътъ сътворенъ прѣзъ януарий, когато нѣма зрѣли ябълки, и, слѣдователно, не е възможно да стане измамата на Ева.

Сектата *Теодосиевци* отхвърля всѣкакви духовни чинове и таинства. Храна, приготвена отъ другоѣрци, не бивало да се яде, докато не се очисти. Теодосиевци се

отличаватъ съ строги нрави, но твърдѣ снизходително се отнасятъ къмъ грѣхове прстивъ 6-та заповѣдь.

Сектата *Странники* или *Бѣгуни* проповѣдватъ, че добритѣ християни трѣбвало вѣчно да бѣгатъ прѣдъ антихриста; тѣ скжсватъ всѣкакви сношения съ държава и черква, взематъ нови имена и прѣкарватъ цѣлия си животъ като вѣчни скитници; отхвърлятъ брака; мжже и жени живѣятъ разюздано заедно. Такъвъ животъ водятъ, впрочемъ, само съвършенитѣ, осталитѣ имъ вѣрующи не се отличаватъ въ живота си отъ другитѣ християни; задължени сж, на всѣки случай, да даватъ убѣжище и помощь на съвършенитѣ си, когато тѣ бждатъ прѣслѣдвани.

Сектата *Шалопути* счита труда като най-първа заповѣдь на вѣрата и морала, братството е основната аксиома; затова задружно обработватъ земята и произведенията си дѣлятъ. Милосърдието е много развито у тѣхъ, тѣ помагатъ на всички нуждающи се, даже и на враговетѣ си. Черковния бракъ не признаватъ, а само брака по любовь. Ако женени вече хора постжпватъ тепърва въ сектата, всѣкой има право да си задържи първата жена за домакинството, но да си вземе и друга по любовь и безъ черковни обреди, която става негова истинска жена по *духъ*—„духовница". Сжщо и жената има право да си взема духовенъ мжжъ.

Живие покойники считали живота на земята като наказание, рождението на дѣтето—като голѣмо нещастие.

Отъ изложеното ясно личи, че всички тия сектантски учения не могатъ да бждатъ плодъ на случайни грѣшки, промъкнати отъ невѣжество въ свещенитѣ книги. Възможно е много въ тѣхъ да е заето изъ по-сетнѣшни западно-европейски учения; но, като се има прѣдъ видъ, че главната маса послѣдователи на тѣзи учения, както и болшинството първо-учители, сж били прости, невѣжи хора, то сигурно трѣбва да приемемъ, че за основенъ източникъ на тѣзи ереси сж послужили извѣстнитѣ „български басни".

IX. Поука.

Отъ всичко изложено до тукъ можемъ извлѣче слѣднята поука:

1) Никога да не забравяме, че колкото е вѣрно, какво добритѣ, благороднитѣ хора създаватъ добри, благородни идеи и закони, не всѣкога е вѣрно, че добритѣ идеи създаватъ и добри хора. Въ покварени натури и най-благородното се изражда.

2). Никога да не смѣсваме самата идея, самото учение съ хората, които ни го прѣдаватъ или прилагатъ. Ако сме искрени поклоници на извѣстна идея или учение, да се стремимъ, колкото ни е възможно, да го повѣримъ въ чисти ржцѣ, а да не се отвръщаме отъ него, само защото прѣдставителитѣ му не били достойни.

3). Да помнимъ, че главното условие за запазване чистотата на извѣстно учение лежи въ възпитанието и облагородяването на хората.

4. Да не забравяме никога, че най-лесно нѣщо е да подравяме сжществующето добро; но несравнено по-мжчно е да го замѣстимъ съ друго добро; злото, угодното на страститѣ най-охолно се възприема.

5. Да не забравяме, че нѣма по-опасни катастрофи за единъ народъ отъ религиознитѣ раздори; тѣ въ най-висока степень сж пригодни да подровятъ сжществуването му.

6. Да не забравяме, че нищо съвършено въ този свѣтъ нѣма, още по-малко съвършено учение; когато, слѣдователно, го порицаваме, да не бждемъ дребнави: да се взираме и търсимъ, дали то е пакостно за обществото, а не да ли имало нѣщо тамъ скжтано, само по себе безврѣдно, но несъобразно съ нашитѣ умувания. Частно за религията — най-добра е, споредъ насъ, оная, която прѣди всичко не спъва свободата на мисъльта, не ограничава културния напрѣдъкъ и съдѣйствува за развитието на добри нрави. Има ли тѣзи качества, никога не би трѣбвало да се взираме въ останалитѣ ѝ догматически твърдѣния.

7. Да не забравяме, най-послѣ, че най-голѣмото нещастие за всѣки народъ е политическото робство; длъжни сме, слѣдователно, да избѣгваме всичко, което може да го докара, и понеже религиознитѣ раздори сж най-опаснитѣ въ случая, трѣбва да ги избѣгваме най-внимателно.

8. Да не забравяме, обаче, че свѣтъть прогресира и идеитѣ се мѣнятъ. Длъжность е, слѣдователно, да се избѣгва застоя въ всички уредби. Всичко трѣбва разумно и своеврѣменно да се реформира, да не се очакватъ всенароднитѣ протести, защото тогазъ е вече късно. А това може да се постигне, само когато на чело на всѣко учреждение стоятъ истински просвѣтени и родолюбиви хора. Невѣжеството е най-пакостното въ случая.

8-а, Да не забравяме, че идеята само съ идея се изкоренява, никога—съ физическо или морално насилие. Насилията само озлобления докарватъ, и въ повечето случай не само не я изкореняватъ, но, тъкмо наопаки, я укрѣпяватъ. Да помнимъ хубаво историческата истина, че „мжченическата кръвь бѣ сѣмето на християнството". Най-малката послѣдица отъ физическото прѣслѣдване е запустяване на цѣла страна. Но дважъ по-мждро е да не прѣдизвикваме съ врѣдни учения каквито и да било насилия.

9. Съ най-голѣма осторожность да присаждаме чуждото; да помнимъ, че не всичко своеврѣменно, допустимо или безопасно у другитѣ народи, е своеврѣменно, приложимо и у насъ; най вече да внимаваме да не присаждаме нищо, което подравя здравото сѣмейство, защото още за дълги вѣкове то ще бжде най-здравата гаранция за благоденствието на народитѣ.

10. Да не забравяме, че всѣка нова идея, всѣка реформа, макаръ и най-разумната, трѣбва на врѣмето си да се направи; за усвояването и разбирането ѝ необходима е прѣдварителна подготовка, прѣдварително свѣстяване на болшинството народно. Идеи и реформи, пуснати въ обращение несвоеврѣменно, прѣдизвикватъ само ужасно разцѣпление и озлобление у народитѣ, което трѣбва винаги да се избѣгва отъ всички народи, а най-много, уви, отъ насъ българитѣ, защото условията, въ които е залостено нашето отечесто, ни налагатъ да бждемъ по-мждри отъ най-мждритѣ въ цѣлия свѣтъ. Ако не бѣ богохулство, бихъ казалъ: да бждемъ по-мждри и отъ Бога.

X. Богомилска литература.

Скоро слѣдъ покръстянето, у славянитѣ прониква изъ Византия цѣла литература отъ фантастични апокрифи, всевъзможни псевдоевангелия, апокалипси, сказания.

Богомилитѣ сѫ били най-ревностнитѣ четци и разпространители на тѣзи съчинения; но по голѣмата часть отъ тѣхъ сѫ по-стари отъ българското богомилство, даже отъ арменското павликянство; много такива сѫ се появили още прѣзъ първитѣ вѣкове между еврейскитѣ и християнскитѣ секти. На гръцки, славянски и латински тази чудновата литература е наводнила цѣла Европа, цѣлия християнски миръ, и била прѣвеждана на вси езици. За южнитѣ и източни славяни България е била фабриката, дѣто гръцкитѣ оригинали на тѣзи еретични книги били прѣвеждани и прѣработвани. Оттамъ тѣ сѫ разнасяни и между руси, сърби, бошняци и хървати. Между чехи и поляци тази литература е проникнала отъ къмъ западъ, въ латински текстове.

Съдържанието на апокрифитѣ е заето главно изъ библията и примѣсено съ източни фантастични образи. Народнитѣ маси съ особно удоволствие поглъщали тѣзи разкази, въ които на единъ наивенъ, простъ слогъ, поетично се излагали всевъзможни чудновати и фантастични подробности за тайнитѣ на небето и ада, за сътворението на свѣта, за страхотиитѣ прѣзъ послѣдния день, за живота на Спасителя и на Божията майка

Черквата е прѣслѣдвала само ония отъ тѣхъ, у които явно е проглеждало богомилско или въобще еретичко нѣкое учение; дѣто, напротивъ, заетото изъ Св. писание съдържание е само поукрасено, оставяли го на мира.

До скоро се поддържаше, че създателтъ на богомилското учение у България — попъ Богомилъ е сѫщиятъ Еремия, извѣстенъ като авторъ на цѣла редица апокрифни сказания, които се считаха за богомилски по съдържание. Като учитель на едно богоугодно, „богу-мило“ учение, този Еремия се билъ нарекълъ съ името богомилъ, съ което е станалъ отсетнѣ извѣстенъ, та се е затъмнило неговото първоначално име.

По-новитѣ изслѣдвания, обаче, на М. Н. Соколовъ и особно на младия руски ученъ Радченко показватъ погрѣшностьта на това отождествяване.

Радченко се стреми да докаже, че не всички апокрифни съчинения сѫ дѣло на богомилитѣ, нито сѫ били отъ тѣхъ прѣведени отъ гръцки на славянски, — тѣ се ползували само отъ сказанията, като ги тълкували въ духа на своето учение; понѣкога вмъквали и свои учения у тѣхъ, особно, дѣто е било възможно да се извърши туй незабѣлѣзано. Често и мѣста изъ самото Свещено писание тѣ тълкували въ своя полза.

При простотията на тогавашното общество, и самитѣ апокрифи се сматряли като боговдъхновени писания. И попъ Еремия сѫщо е считалъ тѣзи апокрифи за толкозъ свещени и авторитетни, колкото и самото Свещено писание, и за туй старалъ се да защити и докаже законностьта и светостьта на църковнитѣ и държавни учреждения възъ основа на сѫщитѣ апокрифи, чрѣзъ които богомилитѣ искали да имъ подровятъ тази законность, като ги извръщали и тълкували въ своя полза.

За Еремия се знае, наистина, че е сглобилъ единъ сборникъ отъ апокрифи, състоящъ отъ 6 книги, всичкитѣ прѣводъ отъ гръцки. Въ *словото за Кръстното дърво* се разказва историята на три дървета, запазени отъ Мойсея до Христа. Въ друга книга се разказва за *трескавици*, сир. за 12-тѣ Иродови дъщери (заедно съ заклинания противъ лоши духове — *нежити*); по-нататъкъ се разправя, какъ Христосъ станалъ попъ, какъ Христосъ оралъ, какъ императоръ Пробъ нарекълъ Христа побратимъ и отъ колко части билъ създаденъ Адамъ (Слово за Адама).

Но тъкмо въ тѣзи, богомилски ужъ, Еремиеви съчинения ние срѣщаме мѣста съвсѣмъ не съ богомилска тенденция.

Тъй, въ словото за „кръстното дърво“ се срѣщатъ мѣста посветени изключително за доказване светостьта на църковната иерархия, законностьта да се служи на властитѣ, да се плащатъ данъцитѣ; срѣщаме разказъ за нерѫкотворния образъ, въ който се оправдава тъкмо гоненото иконопочитание; въ разказа „какъ Христосъ назовалъ Проба братъ“ се изтъква, че самъ Христосъ по-

могналъ на царския синъ Проба да събере данъцитѣ, а знае се, че богомилитѣ възставали противъ всѣкакви данъци.

Въ сказанието „Какъ Христа посветили за попъ“ личи сѫщо тенденцията да се придаде освещение свише на църковната иерархия, отричана отъ богомилитѣ.

Тѣзи чисто православни тълкувания сѫ експлоатирани, обаче, и прѣтълкувани отъ богомилитѣ; така сѫ останали Еремиеви съчинения съ богомилска тенденция.

Не е отъ богомилски произходъ и сказанието „Слово о Адамѣ“. Въ него срѣщаме напр., слѣдния разказъ за подчинението на Адама отъ дявола слѣдъ изгонването му отъ рая:

„Тогазъ дяволътъ дойде и застана прѣдъ воловетѣ и не даде на Адама да работи земята и рече дяволътъ на Адама: „моя е земята, а божии сѫ небесата и рая, и ако искашъ да бѫдешъ мой, тогазъ работи земята, ако ли искашъ да си на Бога, иди си въ рая“. Адамъ рече: „божии сѫ небесата и божий е рая, божии сѫ земята и морето и цѣлата вселена“. Дяволътъ рече: „не давамъ ти да работишъ земята, ако не подпишешъ, че си мой“. Адамъ рече: „който е господарь на земята, неговъ съмъ и азъ и моитѣ дѣца“. Дяволътъ се зарадва. Адамъ, обаче, знаеше, че Господъ ще слѣзе на земята, ще се облѣче въ човѣшки образъ и ще прогони дявола. И рече дяволътъ: „подпиши ми собственоржчно“, и подписа му и рече: „който е господарь на земята, неговъ съмъ и азъ и чедата ми“.

Сѫщата легенда има и други вариации: Изпѫдениятъ изъ рая Адамъ, като настѫпила нощьта, взелъ да плаче, мислѣйки че нѣма вече да види свѣта. Явява се дяволътъ и му обѣщава да му дари свѣта, ако даде записъ за себе си, за своя родъ и дѣца. Записа на Адама дяволътъ скрилъ подъ камъкъ въ Йорданъ. Дяволътъ измамилъ Адама.

И въ това сказание личи пакъ тенденцията, че Богъ е творецъ и на видимия миръ. На твърдѣнието на Адама, че всичко е Божие, сатана не възразява, а само повтаря искането за подчинение. И Адамъ смѣта, че измамва дявола съ адвокатски даденото си задължение: „чиято е земята—неговъ съмъ и азъ“, знающъ че Богъ е творецътъ

на земята, като само врѣменно я е оставилъ въ владѣние на дявола до идването на Спасителя.

Отъ казаното личи, че попъ Еремия е билъ обикновенъ, даже доста ревностенъ православенъ попъ, а не богомилъ.

Богомилски сѫ слѣднитѣ съчинения:

Въпроситѣ на Св. Иоанъ Богословъ, зададени на Иисуса върху гората Таворъ.

На Иоана Богослова се приписватъ и апокрифитѣ:

Въпроси за Адама и Авраама върху Маслинената гора.

Слово върху смъртьта на Божията Майка.

На голѣма почить у богомилитѣ е билъ апокрифътъ *Видѣнието на Исайя*, който, впрочемъ, отчасти е билъ съставенъ още въ врѣмето на Нерона отъ единъ евреинъ и послѣ завършенъ отъ гностицитѣ и манихеитѣ.

Любимъ апокрифъ на богомилитѣ е билъ: *ходенето на Богородица по мѫкитѣ.*

По-незначителни апокрифи сѫ:

Въпроси и отговори на тритѣ светии;

Описание тѣлото на Христа и на Св. Богородица;

Историята на Христина, която своя мѫжъ езичникъ *обърнала въ християнство.*

Книгата на *Методий отъ Патара* върху Адама.

Разказътъ за *12-тѣ петъци.*

Разказитѣ за *Данаила, Самсона, за Христовото дѣтинство.*

Разкази за *лошитѣ жени.*

За *Соломона и за Соломона и Китовраса.*

XI. Източници.

При съставянето на тази сказка ползувалъ съмъ се главно отъ слѣднитѣ съчинения:

1) *D-r Ireček.* Geschichte der Bulgaren. Prag 1876.

2) *Fr. Bački.* Bogomili i Patareni, въ Rad jugoslavenske Akademije. кн. VII, VIII и X.

3) *К. Радченко.* Религіозное и литературное движеніе въ Болгаріи въ эпоху передъ турецкимъ завоеваніемъ. Кіевъ 1898.

4) *К. Радченко.* Замѣчанія относительно отдѣлныхъ мѣстъ книги Іоанна Богослова (статия въ Сборника по Славяновѣдѣнію I. 1904).

5) *К. Радченко.* Къ исторіи философско-религіознаго движенія въ Византіи и Болгаріи XIV в. (статия въ Научно-литературнаго сборника Галицко-руской Матицы, т. II, 1902, кн. 1).

6) *К. Радченко.* Малоизвѣстное сочиненіе Евѳимія Зигабена, трактующее о богомилахъ. Нѣжинъ 1902 (брошура).

7) *К. Радченко.* Етюды по Богомильство (брошурка).

8) *Л. Добровъ.* Южное славянство и Турція Петербургъ, 1879.

9) *Lavisse. Bambaud.* Histoire Générale t I II. 1894.

10) *Krumbacher.* Geschichte der Byzantinischen Litteratur München 1897.

11) *Голубинскіи.* Краткый очеркъ истории православныхъ церквей. Москва, 1871.

12) *Н. Филиповъ.* Върху произхода на богомилството. (Статия въ Български прѣгледъ. год. V, кн. 5 и 6).

13) *Драгомановъ.* Забѣлѣжки върху славянскитѣ религиозно-етически легенди въ Сб. М. Н. Просвѣщение, т. VIII и X.

14) *Louis Leger.* Словенска митологіja, прѣв. Св. Рад. Агатонови. Београд, 1904.

15) *Krek.* Einleitung in die Slav. Literaturgeschichte. Graz, 1889.

16) *Fridrich Meyer* v. Waldeck Busslands Einrichtungen. Sitten u. Gebräuche, 1886.

СПИСАНИЕ

„Библиотека на Славянска Бесѣда“

ще излиза годишно въ размѣръ на 12—14 коли, по една книжка на четире мѣсеца.

Годишна цѣна: л. 1·50.

Печатница Ст. Атанасовъ — Софии.

Stanford University Libraries
3 6105 013 610 360

Stanford University
Stanford, Calif

Return this book on or befo